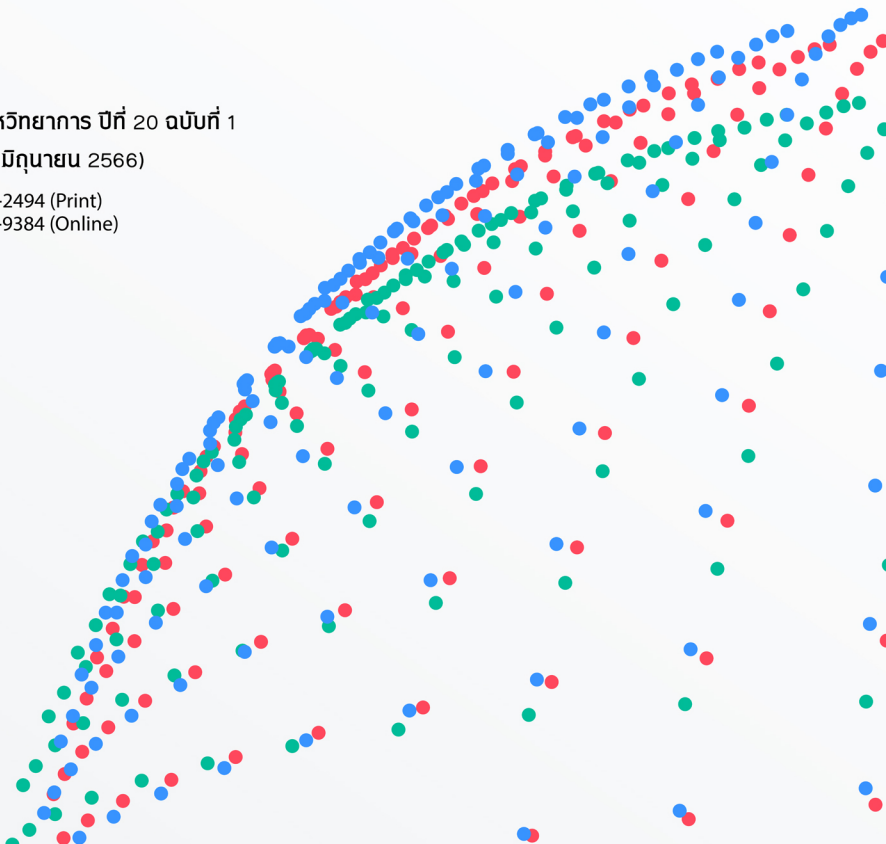

Journal of *Integrated Sciences*

Jan - Jun 2023

วารสารสหวิทยาการ ปีที่ 20 ฉบับที่ 1
(มกราคม-มิถุนายน 2566)

ISSN 1685-2494 (Print)
ISSN 2821-9384 (Online)

Journal *of Integrated Sciences*

Jan - Jun 2023

วารสารสหวิทยาการ

Journal of Integrated Sciences

ปีที่ 20 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2566)

Volume 20, Issue 1 (Jan-Jun 2023)

ISSN: 1685-2494 (Print)

ISSN: 2821-9384 (Online)

เจ้าของ: วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บรรณาธิการ : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยิ่งลักษณ์ กาญจนฤกษ์

กองบรรณาธิการและผู้ช่วยบรรณาธิการ : รองศาสตราจารย์ ดร.ภาคภูมิ ทิพคุณ

กองบรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวนีย์ ชินนาลอง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิรพล เจตโรจนานนท์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดำรงพล อินทร์จันทร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อารียา โอปิเตียกู

อาจารย์ ดลวัฒน์ บัวประดิษฐ์

รองศาสตราจารย์ ดร.จุฬณี ตันติกุลนันท์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วาสนา ละอองปลิว

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุมิตา สุภากรณ์

สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

คณะบริหารการพัฒนาสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิต

พัฒนบริหารศาสตร์

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เลขานุการวารสาร

นางสาวณิศาชล คักดีวินิชล

นางสาวฤทัยรัตน์ ศรีจันทร์ขำ

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ออกแบบปก

วาสิทธิ์ อนันตวิเชียร

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

สหวิทยาการ: ยิ่งลักษณ์ กาญจนฤกษ์, (บรรณาธิการ)

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2566

ติดต่อกองบรรณาธิการ

กองบรรณาธิการวารสารสหวิทยาการ
วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เลขที่ 2 ถนนพระจันทร์ แขวงพระบรมมหาราชวัง
เขตพระนคร จังหวัดกรุงเทพฯ 10200

email: ci.journal@tu.ac.th

โทรศัพท์ 02-613-2841 (ท่าพระจันทร์)

โทรศัพท์ 02-564-4441-79 ต่อ 6813 (ศูนย์รังสิต)

ส่งบทความเพื่อขอลงตีพิมพ์ในวารสารสหวิทยาการผ่านระบบ ThaiJO ได้ที่

https://so06.tci-thaijo.org/index.php/citujournal?fbclid=IwAR1WmXOVgZ2LYqWuXCXEZtzzMnviY-ZN_C_MaPn0ENkyqvD0T-D1AeZvBu2M

วารสารสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Journal of Integrated Sciences

วัตถุประสงค์ของวารสาร

วารสารสหวิทยาการเป็นวารสารที่มุ่งนำเสนอองค์ความรู้ในหลายสาขาวิชา เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นทั้งในและต่างประเทศในแต่ละห้วงเวลานับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งยังตระหนักดีว่า ปรากฏการณ์ทางสังคมในโลกปัจจุบันได้ทวีความซับซ้อนขึ้นทุกขณะ การทำความเข้าใจโลกหรือปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นด้วยมุมมองแบบเชิงเดียวอาจไม่เพียงพออีกต่อไป ดังนั้น วารสารสหวิทยาการจึงเปิดพื้นที่ให้นักวิชาการในหลายสาขาความรู้ได้มีโอกาสแบ่งปันข้อมูล ความคิดและจุดยืนของตนต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อร่วมกันสร้างสรรค์และพัฒนาความรู้ทางวิชาการและงานวิจัยทางด้านสหวิทยาการ ซึ่งวารสารมีกำหนดออกปีละ 2 ฉบับ คือ ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน) และฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม)

อนึ่ง วารสารฯ ได้จัดทำขึ้นเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนอาจารย์ นักวิชาการ นักวิจัย และนักศึกษา ตลอดจนผู้สนใจทั่วไปในการเผยแพร่ผลงานวิชาการด้านสหวิทยาการทางสังคมศาสตร์ และสร้างเครือข่ายทางวิชาการกับสถาบันการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ประเภทของผลงานวิชาการที่จะรับตีพิมพ์

1. บทความวิชาการ (Academic Article)
2. บทความวิจัย (Research Article)

ขอบเขตของสาขาวิชาที่เปิดรับ

วารสารสหวิทยาการเปิดรับบทความด้านสังคมศาสตร์และด้านสหวิทยาการที่เกี่ยวข้องกับรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ นิเทศศาสตร์ การศึกษาและสังคมศาสตร์สาขาอื่นๆ

กำหนดการออกวารสาร

วารสารสหวิทยาการ ของวิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีกำหนดออกปีละ 2 ฉบับ คือ ฉบับที่ 1 ระหว่างเดือนมกราคม – เดือนมิถุนายน และฉบับที่ 2 ระหว่างเดือนกรกฎาคม – เดือนธันวาคม

ข้อกำหนดและการพิจารณาผลงานวิชาการเพื่อลงตีพิมพ์ในวารสาร

1. ผลงานวิชาการที่รับพิมพ์ในวารสารนี้ต้องไม่เคยเผยแพร่ในวารสาร รายงานหรือสิ่งพิมพ์อื่นใดมาก่อน ยกเว้นเป็นผลงานที่ได้นำเสนอในการประชุมทางวิชาการแบบไม่มีเรื่องเต็ม (Proceeding)
2. ผู้เขียนบทความต้องเขียนบทความตามรูปแบบที่กำหนดไว้ในส่วน “คำแนะนำสำหรับผู้เขียน”
3. ผลงานวิชาการที่ส่งมาเพื่อพิจารณาตีพิมพ์สามารถเขียนเป็นภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษ แต่ผลงานดังกล่าวต้องมีบทคัดย่อทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
4. ผลงานวิชาการจะต้องผ่านการประเมินคุณภาพทางวิชาการจากกองบรรณาธิการและผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องจำนวนอย่างน้อย 3 ท่าน (Double-blind peer review)
5. กรณีที่ผู้ส่งผลงานวิชาการไม่สามารถปรับหรือแก้ไขตามผลการประเมินจากผู้ประเมินบทความให้แล้วเสร็จในเวลาที่กำหนด กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์พิจารณายกเลิกกระบวนการเพื่อการตีพิมพ์

การส่งบทความเพื่อตีพิมพ์และการแจ้งยกเลิกหรือถอนบทความ

- ส่งบทความผ่านระบบ ThaiJO
- ผู้ที่ประสงค์ที่จะส่งบทความเพื่อขอตีพิมพ์ใน วารสารวิทยาลัยสหวิทยาการ สามารถส่งได้ที่ https://so06.tci-thaijo.org/index.php/citujournal?fbclid=IwAR1WmXOVgZ2LYqWuX_CXEZtzzMnviY-ZN_CMaPn0ENkyqvDOT-D1AeZvBu2M
- การยกเลิกบทความ หรือการถอนบทความ มีรายละเอียดดังนี้
 - การยกเลิกบทความคือ การเพิกถอนบทความก่อนที่จะมีการตีพิมพ์เผยแพร่
 - การถอนบทความคือ การถอนบทความที่ดำเนินการตีพิมพ์และเผยแพร่เรียบร้อยแล้ว
 - ในกรณีการยกเลิกบทความ หรือการถอนบทความสามารถติดต่อ กองบรรณาธิการที่ Email : ci.journal@tu.ac.th

บทบรรณาธิการ

วารสารสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่ 20 ฉบับที่ 1 นำเสนอเรื่องราวที่น่าสนใจทั้งสิ้น 4 บทความ บทความแรกเป็นบทความเกี่ยวกับระบบการศึกษาในประเทศไทยซึ่งเป็นประเด็นที่มีการวิพากษ์กันอย่างกว้างขวางในปัจจุบันถึงความพยายามตอกย้ำความเป็นไทยโดยสอดแทรกในระบบการศึกษาผ่านการควบคุมของรัฐ การสร้างความเป็นหนึ่งเดียวอาจส่งผลต่อความขัดแย้งทางชาติพันธุ์เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบการศึกษาไทยผ่าน บทความเรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบการจัดการศึกษาของไทย” นอกจากนั้นยังมีบทความที่สอดคล้องกับสังคมไทยในอนาคตที่มีแนวโน้มของผู้สูงอายุมากขึ้น บทความนี้นำเสนอทัศนะของผู้สูงอายุที่ต้องอาศัยอยู่โดยลำพังว่ามุมมองมีต่อชีวิตและความตายอย่างไร และการตระหนักถึงความตายทำให้เห็นความหมายของการมีชีวิตอยู่หรือไม่ สามารถติดตามอ่านได้จากบทความที่สองเรื่อง “ชีวิตและความตายในทัศนะของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง : การวิเคราะห์เชิงปรัชญา” บทความที่สามนำเสนอปัจจัยที่ส่งผลต่อการตระหนักรู้ของประชาชนญี่ปุ่นเปรียบเทียบกับประชาชนไทยในการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมในระดับยุทธศาสตร์ เรื่อง “เปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยกับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA)” เป็นบทความที่อธิบายถึงวัฒนธรรมการประเมินผลที่มีความซับซ้อนในศตวรรษที่ 21 บทความสุดท้ายย้อนประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาและความสัมพันธ์กับญี่ปุ่น เรื่อง “บทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นในสมัยอยุธยาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2154–2199)” เป็นบทความที่กล่าวถึงบทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

กองบรรณาธิการวารสารสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าวารสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านทุกท่าน และขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิ
ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานของวารสารฯ ฉบับนี้ รวมทั้งขอขอบคุณ
ท่านผู้อ่านที่ได้ให้ความสนใจติดตามวารสาร ฯ และหากท่านมีข้อเสนอแนะ ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม
เพื่อการปรับปรุงวารสารให้มีคุณภาพยิ่งขึ้นไปทางกองบรรณาธิการยินดีเป็นอย่างยิ่ง

ยิ่งลักษณ์ กาญจนฤกษ์
บรรณาธิการ

บทความทัศนะ ข้อคิดเห็น ภาพที่ปรากฏ ในวารสารเล่มนี้
เป็นความคิดเห็นส่วนตัวของผู้เขียน บรรณาธิการและกองบรรณาธิการ
ไม่จำเป็นต้องเห็นพ้องด้วยและไม่ถือเป็นความรับผิดชอบ
ลิขสิทธิ์เป็นของผู้เขียน และวิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
การตีพิมพ์จำเป็นต้องได้รับอนุญาตจากผู้เขียน
และวิทยาลัยสหวิทยาการโดยตรงและเป็นลายลักษณ์อักษร

สารบัญ

บทบรรณาธิการ

ยิ่งลักษณ์ กาญจนฤกษ์

- บทที่ 1 การศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบการจัดการศึกษาของไทย 13
A Study of Power Relations in the Thai Educational Management System
กิตติวินท์ เดชชวานากร
Kittiwint Dhedchawanagon
อรพนิตา จรัสธนวรพัฒน์
Aornpanita Jarathanaworapat
พิชญภา ตรีวงศ์
Pitchayapa Treewong
เสาวลักษณ์ เรืองศรี
Saowaluck Ruengsri
- บทที่ 2 ชีวิตและความตายในทัศนะของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง : 37
การวิเคราะห์เชิงปรัชญา
Life and Death from the Perspective of Elderly Living Alone :
A Philosophical analysis
ชวณนท์ กาญจนสุวรรณ
Chawanon Kanchanasuwan

- บทที่ 3 เปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้อันนำไปสู่ 75
การมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทย
กับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA)
Comparing the Awareness Leading to Public Participation
in Strategic Environmental Assessment (SEA) in Japan
and Thailand
ซูไฮลี ยามา
Suhailee Yama
อุ่นเรือน เล็กน้อย
Unruan Leknoi
- บทที่ 4 บทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นในสมัยอยุธยาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้า 105
ทรงธรรมถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2154–2199)
The Roles of the Japanese Volunteer Corps (Krom Asa
Yipun) in the Ayutthaya Period from the Reign of King
Songtham to the Reign of King Prasatthong (1611-1656)
ธนนันท์ธร โสภณดิลก
Tananthorn Sophondilok

[บทที่ 1]

การศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในระบบการจัดการศึกษาของไทย

A Study of Power Relations in the Thai Educational Management System

กิตติวินท์ เดชชวนากร^{1*}, อรพนิตา จรัสธนworapat¹,
พิชญาภา ตรีวงศ์¹, เสาวลักษณ์ เรืองศรี²

Kittiwin Dhedchawanagon^{1*}, Aornpanita Jarathanaworapat¹,
Pitchayapa Treewong¹, Saowaluck Ruengsri²

รับบทความ 27 มีนาคม 2566
แก้ไขบทความ 4 มิถุนายน 2566
ตอบรับบทความ 16 มิถุนายน 2566

1

มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ เลขที่ 83 หมู่ 11 อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ 67000
Phetchabun Rajabhat University, No. 83 Moo 11, Mueang District, Phetchabun Province 67000

2

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เลขที่ 202 อำเภอเมืองเชียงใหม่ เชียงใหม่ 50300
Faculty of Science and Technology, Chiang Mai Rajabhat University,
No.202 Mueang Chiang Mai District, Chiang Mai 50300

*

Corresponding author e-mail: kittiwin.dhe@pcru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอถึงประเด็นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบการจัดการศึกษาของไทย ที่ส่งผลกระทบต่อระบบการจัดการศึกษาไทย ซึ่งการศึกษานี้ผู้เขียนใช้วิธีการวิเคราะห์และการตีความจากเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และระบบการจัดการศึกษาของไทย โดยแนวคิดดังกล่าวจะถูกสอดแทรกไว้ในเนื้อหาของแบบเรียน เพื่อให้ผู้เรียนตระหนักรู้และสำนึกในความเป็นไทยในแบบเดียวกันทั้งหมด รัฐและกระทรวงศึกษาธิการพยายามตอกย้ำความเป็นชาติไทยให้กับประชาชน โดยให้เข้าไปอยู่เป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษา ซึ่งผลของการสร้างความเป็นรัฐชาติที่ว่าการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันนี้ ส่งผลให้เกิดการแบ่งแยก เชื้อชาติทางชาติพันธุ์ และหลายครั้งก็นำไปสู่ความขัดแย้งทางชาติพันธุ์อีกด้วย ทั้งนี้การจัดการศึกษาแบบเอกัฒนธรรมทางการศึกษาที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐล้วนเป็นไปเพื่อเน้นย้ำให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของความเป็นไทย โดยพยายามทำให้ทุกกลุ่มชาติพันธุ์ในไทยเกิดความภาคภูมิใจความเป็นไทย ที่ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่พยายามปลูกฝังให้กับคนไทยมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน เพราะเป็นการย้ำเตือนและหล่อหลอมให้คนทุกกลุ่มชาติพันธุ์ในชาติเกิด ความรัก ความภาคภูมิใจ และความหวงแหนในความเป็นชาติไทย ดังนั้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบการจัดการศึกษาของไทยจึงเป็นการตอบสนองความจำเป็นของรัฐที่พยายามส่งเสริมการสร้างรัฐไทยสมัยใหม่ ที่มีลักษณะพิเศษของความเป็นไทย โดยแสดงออกมาเพื่อกระตุ้นให้เกิดการผสมผสานกลายทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย และการสร้างเอกราชแห่งชาติผ่านระบบการจัดการศึกษา

คำสำคัญ: แนวคิดชาตินิยม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การจัดการศึกษาไทย

Abstract

In this article, the author used analytical techniques and interpretations of documents, concepts, theories, and research related to the idea of power relations and the educational management system of Thailand in order to present the problem of power relations in the Thai educational management system and how it affected the Thai educational system. The state and the Ministry of Education have worked to stress Thainess to the people by enabling them to accept it as part of the educational system. Such principles would be incorporated into the textbook's material, so that the students would recognize and enjoy Thainess in the same manner. Due to the establishment of a nation-state, there has been an increase in racial prejudice, which has frequently resulted in ethnic conflicts as well. In this regard, the educational management of the educational culture under the supervision of the state has highlighted the significance of the pupils seeing the oneness of Thainess. As it recalls and instills people of all ethnic groups in the country to love, be proud of, and appreciate the Thai nation, the concept of making every ethnic group in Thailand glad to be Thai has seen an attempt to inculcate Thainess in the Thai people for a long time. As a result, the state needs to encourage the development of a contemporary Thai state with superior and distinctive Thai traits being reflected in the power dynamics in the Thai educational system. With the use of an educational management system, it has been demonstrated that different cultures could be encouraged to assimilate and that national autonomy could be fostered.

Keywords: nationalist concept, power relations, Thai education management

บทนำ

การจัดการศึกษาของระบบการศึกษาของไทยในสถานศึกษาทุกระดับชั้น โดยเฉพาะในโรงเรียนถือเป็นสถาบันสำคัญในการปลูกฝังความเป็นชาตินิยม วัฒนธรรม การหลอมรวมของความเป็นชาติ ความรักชาติให้เกิดขึ้นกับการจัดการศึกษาในระบบ โรงเรียน โดยการอบรมสั่งสอนของครูผ่านทางหลักสูตรการเรียนการสอนในรายวิชาต่าง ๆ เช่น วิชาสังคมศึกษา เรื่องหน้าที่พลเมืองซึ่งเน้นให้นักเรียนเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตย อยู่ในกรอบจริยธรรมอันดีงามตามสิทธิเสรีภาพความเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ ตลอดจนการปลูกฝังให้เข้าใจและจดจำถึงสัญลักษณ์ของความเป็นชาติ โดยยึดมั่นในการเป็นนักเรียนที่มีจริยธรรมตามแนวทางของประชาธิปไตย ซึ่งเป็นแนวทางการจัดการศึกษากระแสหลักตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ (ลักษณ์ ปันวิชัย, 2542)

แนวคิดชาตินิยมเริ่มเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ได้ใช้อุดมการณ์ชาตินิยมสร้างความเป็นชาติอย่างจริงจัง ในแนววัฒนธรรมชั้นสูงแบบวิคตอเรีย คือการส่งเสริมวรรณกรรม การเขียนนิยาย เรื่องสั้น หนังสือพิมพ์ หน้าที่พลเมืองชาติ ทรงอาศัยกรมพระยาดำรงราชานุภาพในอดีตมารับใช้การสร้างชาติในลักษณะเป็นประวัติศาสตร์ที่รุ่งเรือง วีรกรรมอาญาแก่แก่ของกษัตริย์สถาบันกษัตริย์แต่เพียงอย่างเดียวที่จะมีฐานะเป็นศูนย์กลางของชาติได้ ต่อมาผู้ที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่มีจำนวนมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2475 สมัยรัชกาลที่ 7 มีผู้ที่จบการศึกษาจากต่างประเทศราว 500 คน ปัญญาชนชั้นกลางเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญในการนำแนวคิดชาตินิยมแผนใหม่ที่เน้นสิทธิ อำนาจของพลเมืองมากกว่าอำนาจของชนชั้นสูงมาสู่สังคมไทย ซึ่งนำไปสู่การยึดอำนาจการปกครองโดยคณะราษฎร ส่วนในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามได้ใช้แนวคิดชาตินิยมเช่นกัน แต่แตกต่างไปจากรัชกาลที่ 7 คือเป็นแบบประชานิยม แต่ก็ไม่ได้เป็นแบบแนวพื้นบ้านแบบที่เยอรมันใช้ หากแต่เป็นวัฒนธรรมแบบใหม่ของชนชั้นสูง คือตัดสิ่งที่เป็นพื้นบ้านบางอย่างออก เช่น การกินหมาก

นุ่งผ้าถุง และเลือกสิ่งใหม่ซึ่งเป็นวัฒนธรรมใหม่ เช่น รำวง ชุดไทย และการใส่หมวก (ธีรยุทธ บุญมี, 2546)

จากความพยายามสร้างชาติในประวัติศาสตร์ของผู้นำประเทศไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระแสชาตินิยมจากการล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตก และความพยายามที่จะรักษาอำนาจของตนเองในกระแสโลกที่เปลี่ยนไปนั้น เป็นเหตุสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่อาศัยในเขตแดนของประเทศไทย ซึ่งที่ผ่านมารัฐไทยได้ใช้อำนาจในการควบคุมและปกครองโดยใช้ 2 กลไกหลัก คือ กลไกในเชิงควบคุมบีบบังคับ โดยผ่านตัวแทนกลไกนี้ คือ ระบบศาล ตำรวจ และกองทัพ กลไกนี้มักมีประสิทธิภาพอย่างจำกัด พร้อมกับเร่งเร้าให้ผู้คนชายขอบลุกขึ้นปะทะอำนาจรัฐเร็วและแรงขึ้น รัฐจึงต้องอาศัยกลไกที่สอง ซึ่งทำให้ผู้ถูกควบคุมอย่างประชาชนคล้อยตามไม่แข็งขึ้น โดยผ่านสถาบันต่าง ๆ ในสังคม เช่น สถาบันสื่อสารมวลชน สถาบันทางวัฒนธรรม สถาบันครอบครัว และที่สำคัญคือโรงเรียน นับว่าเป็นการควบคุมในเชิงละมุนละม่อมนั่นเอง (นงเยาว์ เนาวรัตน์, 2551)

“ชาตินิยม” มีความหมายว่า การถือนั่นพึงพอใจในอัตลักษณ์หรือตัวตนรวมหมู่ (collective identity) นักชาตินิยมวางพื้นฐานของความเป็นชาติอยู่บนแนวคิดเกี่ยวกับความชอบธรรมทางการเมือง โดยความชอบธรรมนั้นอาจสร้างขึ้นผ่าน “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม” การให้เหตุผลที่กล่าวว่า ความชอบธรรมทางการเมืองนั้นเกิดจากการยอมรับของประชากรในท้องถิ่นนั้น ๆ หรืออาจจะเป็นการผสมผสานระหว่างสองสิ่งนี้ด้วยกัน ชาตินิยมแบบมวลชนได้เป็นชาตินิยมที่ขับเคลื่อนโดยกลุ่มคนจำนวนมาก ซึ่งมีผลต่อการชี้ขาดทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นการเลือกตั้งหรืออำนาจของเผด็จการทหาร ไปจนถึงการต่อสู้เรียกร้องความเป็นอิสระของขบวนการชาตินิยมกลุ่มต่าง ๆ ไม่เพียงแต่ว่าชาติจะมีเพียงอันหนึ่งอันเดียว แต่ว่ายังมีชาติที่ก่อตัวขึ้นมาได้อีก จากกรณีที่มีมาอยู่แล้วนั้นไม่ได้รับการยอมรับเพียงพอ เป็นตัวอย่างของการแบ่งแยกดินแดนที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว ในงานเขียนชุมชนจินตกรรม : บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของ

ชาตินิยม ของ Benedict Anderson (2009) ได้ชี้ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมว่าสิ่งที่เรียกว่าชาตินิยมในทางรูปธรรมนั้นคืออะไร ผู้เขียนได้เสนอว่า สำนักเรื่องชาติถูกสร้างและเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว และได้เชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกันตอนที่ อิทธิพลอำนาจของศาสนจักรเริ่มเสื่อมถอยลง การเกิดขึ้นของทุนนิยมระบอบราชการ ความสำนักเรื่องเวลาที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ในขณะเดียวกันภาษาของชาติสร้างสำนักถึงชาตินิยมขึ้นมาได้ กระบวนการที่จำเป็นต้องเลือกที่จะจำบางสิ่งและลืมบางสิ่ง ชาติในแง่นี้จึงเป็นเรื่องของอารมณ์ความรู้สึก ชาติมีความหมายที่ผนึกกรรมของคนในชาติและกีดกันคนกลุ่มอื่นไปโดยปริยาย ให้จินตนาการไปถึงเพื่อนร่วมชาติที่เสมือนกับคนในชุมชนเดียวกัน “ชุมชนจินตกรรม” จึงเป็นความสงสัยต่อการปฏิบัติตามทฤษฎีมาร์กซิสต์ในหลายประเทศ ซึ่งมุ่งหมายอุดมคติแบบสังคมนิยมอันเป็นสากล แต่เมื่อยึดกุมอำนาจรัฐสำเร็จแล้ว ประเทศเหล่านั้นกลับติดอยู่กับความเป็นชาตินิยมที่อยู่คงทนยิ่งยืนนานกว่าอุดมการณ์มาร์กซิสต์

นำไปสู่การวิพากษ์ชาตินิยมในแนวทางของ Ben Anderson (2009) ที่มองว่าชาติเป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่ออะไรบางอย่าง ทำให้เกิดการตระหนักถึงอิทธิพลด้านลบของมันเช่นกัน ดังที่เขาได้กล่าวว่า “คนมักเข้าใจมันผิด ๆ เสมอ ความเข้าใจผิดประการแรก ได้แก่ ความคิดและความเชื่อที่ปลูกฝังกันมานานว่าชาตินิยมนั้นเป็นของเก่าที่มีมานานที่คนรุ่นปัจจุบันได้รับมรดกมาจากบรรพบุรุษที่วิเศษยิ่ง (absolutely splendid ancestors) ดังนั้นมันจึงเป็นเหมือนสิ่งธรรมชาติที่เกิดมาจากเลือดและเนื้อของเรา แท้จริงแล้วลัทธิชาตินิยมไม่ใช่ของเก่าแก่อะไรเลย แต่มันเป็นของใหม่ อย่างมากก็แค่สองศตวรรษนี้เท่านั้นเอง ดังนั้นชาตินิยมจึงไม่ใช่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษในอดีตอะไรเลย หากแต่เป็นการอยู่ร่วมกัน (common project) สำหรับปัจจุบันและก็สำหรับอนาคตด้วย โครงการที่ว่านี้เรียกร้องต้องการการเสียสละที่เห็นว่าเป็นสิ่งที่จะต้องรักษาไว้ในความเป็นชาติ “รักชาติ” (patriotism) กับ “ชาตินิยม” (nationalism) จึงมีความต่างกัน “รักชาติ” จะผูกโยงยึดอยู่กับความผูกพันในถิ่นกำเนิด แผ่นดินบ้านเกิด เมืองนอน ส่วนชาตินิยมจะก่อรูปขึ้นจากการยกย่องเชิดชูความดีงามของชาติ เพื่อที่จะอ้าง

ว่าชาติของตนนั้นยิ่งใหญ่ไม่แพ้ใครในโลก และเพิกเฉยต่อข้อเสียต่าง ๆ ที่เหลือ เมื่อทั้งสองสามารถมาผสมรวมกันได้ก็จะทำให้เกิดความผูกผันในความเป็นชาติขึ้นมา โดยมองว่าบ้านเกิดเมืองนอนของตนนั้นเป็นชาติที่ไม่อาจสูญเสียได้

ในด้านดีของชาตินิยมจะเห็นว่าเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมที่เข้มแข็งได้เป็นอย่างดี อย่างเช่นวัฒนธรรมจีนที่ได้แพร่กระจายไปทั่วโลก การนิยมบริโภคอาหารจีน มีวิถีชีวิตแบบจีนกลายเป็นสิ่งที่นอกเหนือจากชาตินิยม เพราะวัฒนธรรมที่เข้มแข็งได้มีส่วนประกอบสร้างต่อภายในจิตสำนึกที่ตกทอดมานานหลายชั่วรุ่นคน ยิ่งไปกว่านั้นชาตินิยมที่ฟังจะถือกำเนิดขึ้น หรือการนิยมใช้สินค้าภายในประเทศของเกาหลีใต้ก็เป็นตัวยืนยันถึงด้านดีของชาตินิยม ที่มุ่งประเด็นไปสู่การช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจภายในให้มีความเจริญเติบโต (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557)

ส่วนประเด็นการเกิดขึ้นของรัฐชาติ (nation-state) การศึกษาการเกิดขึ้นของรัฐอังกฤษกับฝรั่งเศส ของ กุลลดา เกษบุญชู-มัต (2557) ได้แสดงถึงรัฐสมัยใหม่ว่าเป็นวิวัฒนาการของรัฐศักดินา ระบบเศรษฐกิจที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงตัวเป็นทุนนิยม การรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางส่งผลให้ราชสำนักเข้มแข็งขึ้น มีรายได้ในการหล่อเลี้ยงบำรุงระบบราชการกับกองทัพที่สร้างขึ้นมา จนรัฐอังกฤษมีวิวัฒนาการระบบทุนนิยมที่ก้าวหน้าที่สุด และได้เป็นต้นแบบของระบบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาแห่งแรกของโลก ส่วนฝรั่งเศสเป็นต้นแบบของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งนำมาสู่การปฏิวัติทางสังคมที่ทุกคนชั้นมีส่วนร่วม

การขยายตัวภายในของรัฐชาติ (nation-state) จึงหมายถึงการที่กลไกอำนาจต่าง ๆ ของรัฐส่วนกลางสามารถแทรกซึมลงลึกเข้าไปในท้องถิ่นที่เคยอยู่กันเป็นอิสระ เป็นการนำไปสู่การมีส่วนร่วมทางการปกครองของพลเมือง แต่ก็มีรัฐชาติที่ไม่ได้ปกครองตามรูปแบบประชาธิปไตย กับรัฐชาติที่ปกครองตามรูปแบบของประชาธิปไตย เพียงแต่ว่าการเปลี่ยนรูปแบบการปกครองนั้นเกิดขึ้นได้ในรัฐชาติถ้าหากว่ามีความพร้อมอย่างเพียงพอขึ้นอยู่กับระดับพัฒนาการภายในของรัฐชาตินั้น ๆ ความเป็นหนึ่งเดียวของพลเมืองในรัฐชาติไม่ได้เท่ากับการปกครองในรูปแบบประชาธิปไตย แต่เป็นลักษณะของรูปแบบ

เผด็จการมากกว่า โดยความหมายของรัฐธรรมนูญประกอบ 4 ประการ ได้แก่ ประชากร ดินแดน รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย

ด้วยเหตุนี้รัฐธรรมนูญคือการสถาปนาระเบียบการเมืองขึ้นมาโดยมีศูนย์กลางอำนาจ อันได้แก่ รัฐบาลกลางปกครองอาณาเขตและประชากรภายใต้กฎหมายและกฎเกณฑ์ ที่ตั้งขึ้น โดยมีอำนาจในการเก็บภาษี รวมทั้งการวางนโยบายในการบริหารประเทศ แต่การที่จะเกิดรัฐชาตินี้จะต้องเริ่มต้นด้วยการสร้างรัฐ (state building) ด้วยการสร้าง ศูนย์อำนาจขึ้นมาก่อน ตัวอย่างที่จะเห็นได้ในกรณีของประเทศไทย คือการที่ล้นเกล้า รัชกาลที่ 5 ปฏิรูประเบียบบริหารราชการแผ่นดินในปี 2435 รวมศูนย์อำนาจอยู่ส่วนกลาง ลดทอนอำนาจของเมืองพระยามหานครและประเทศราชด้วยการจัดการปกครองแบบ มณฑลเทศาภิบาล มีกระทรวง 12 กระทรวงแบบตะวันตก มีรัฐบาลกลางที่รวมศูนย์อำนาจ ขณะเดียวกันก็มีกระทรวงมหาดไทยปกครองบริหารหัวเมืองในลักษณะการแบ่งอำนาจ หากแต่เจ้าเมืองได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลาง ในประเด็นนี้เป็นการปูพื้นฐานถึงการก่อรูปของ ชาติไทยและชาตินิยมไทย (nation-building) ต่อไป ที่มีทั้งส่วนที่เป็นของชุมชนจินตกรรม ประเพณีประติษฐ์ เนื้อหาของความเป็นไทยที่ได้หล่อหลอมผู้คนที่อยู่ในชุมชนเดียวกันของ รัฐชาติ มีการปฏิบัติการร่วมกัน คำนึงถึงการมีอยู่ของ “ชาติ” และ “สังคม” ที่ไม่ได้จำกัด เฉพาะแต่คนเพียงคนเดียว หากยังมีคนอีกจำนวนมากที่รู้สึกร่วมอยู่ด้วย

ดังนั้นผู้เขียนจึงนำเสนอถึงประเด็นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบการจัดการ การศึกษาของไทย กับการจัดการศึกษาภายใต้อุดมการณ์ชาตินิยมและหลักสูตรแฝง ที่ส่งผลต่อระบบการจัดการศึกษาไทย โดยที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบการจัดการ การศึกษาของไทยสะท้อนให้เห็นว่าเป็นการตอบสนองความจำเป็นของรัฐที่พยายาม ส่งเสริมการสร้างรัฐไทยสมัยใหม่ที่มีลักษณะพิเศษของความเป็นไทย โดยแสดงออกมา เพื่อกระตุ้นให้เกิดการผสมกลืนกลายทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย และการสร้างเอกราช แห่งชาติผ่านระบบการจัดการศึกษา ทั้ง ๆ ที่สังคมไทยมีบริบทเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม การจัดการศึกษาของไทยดังกล่าวจึงควรเป็นการจัดการศึกษาตามแนวทางพหุวัฒนธรรม

ที่มีแนวคิดเริ่มจากการให้ความสำคัญต่อผู้เรียนทุกคนในห้องเรียน เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในการจัดการศึกษา โดยจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่มีลักษณะของความเท่าเทียมกันทางการศึกษา ที่ให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพ รวมทั้งสถานศึกษาต้องมีการเปลี่ยนแปลงการจัดกระบวนการสอนในลักษณะองค์รวม และเป็นกระบวนการที่จัดทำอย่างต่อเนื่อง ที่สำคัญผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาต้องตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงในสังคมพหุวัฒนธรรม โดยมีเป้าหมายของความเป็นเลิศคือความเท่าเทียมกันทางการศึกษาที่ต้องจัดการแบ่งแยก และส่งผลถึงความเป็นสังคมแห่งพหุวัฒนธรรมอย่างแท้จริง

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบการจัดการศึกษา

โลกยุคสมัยใหม่การเปลี่ยนแปลงความคิดรูปแบบกลไกของอำนาจ จากการใช้อำนาจอย่างสมบูรณ์ของรัฐบาลในการกำหนดชีวิต (ให้ชีวิตหรือทำลายชีวิต) มาเป็นอำนาจในการกำกับดูแล การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ทำให้เกิดความรู้และกลไกในการพัฒนา (development) กำกับดูแล (supervision) การบริหาร (administration) การจัดการ (management) และการแทรกแซง (intervention) ในมิติต่าง ๆ ของคนและประชากรอย่างกว้างขวาง โดยความสัมพันธ์ระหว่าง “อำนาจ” กับ “ความรู้” Michel Foucault (1980) เห็นว่าอำนาจเป็นสิ่งที่ทำให้สิ่งหนึ่ง ๆ กลายเป็น “ความรู้” กลายเป็น “สัจธรรม” ขึ้นมาได้ หรือกล่าวคือ “สิ่งที่ผู้มีอำนาจพูดนั้น คือสิ่งที่ถูกต้องและเป็นความรู้” อำนาจเป็นเรื่องที่ไม่เข้าใครออกใคร และที่ใดมีการใช้อำนาจที่นั่นก็ย่อมมีการต่อต้านอำนาจเกิดขึ้นเป็นเงาตามตัว

ทั้งนี้ อำนาจตามแนวคิดของฟูโกต์ตั้งอยู่บนสมมติฐานอยู่ 5 ประเด็น (Foucault, 1980) คือ

1) อำนาจไม่ได้มีลักษณะเหมือนกับสิ่งของ ซึ่งใครคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจะสามารถแสวงหาเพื่อให้ได้มาหรือแบ่งปันให้กับบุคคลอื่นได้ อำนาจจึงไม่ใช่สิ่งที่ใคร

จะยึดครองหรือทำลายหายไปได้ แต่อำนาจมีปฏิบัติการจากจุดต่าง ๆ ในสังคมนับไม่ถ้วน และมีการเคลื่อนย้ายเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

2) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่ใช่ความสัมพันธ์ซึ่งแยกอย่างเด็ดขาดจากความสัมพันธ์ในสังคมชุดอื่น ๆ เช่น ความสัมพันธ์ในการผลิต ความสัมพันธ์ในด้านความรู้ หรือความสัมพันธ์ทางเพศ แต่อำนาจจะปรากฏอยู่ในทุกความสัมพันธ์ทางสังคม และจะปรากฏตัวขึ้นในทันที หากความสัมพันธ์ทางสังคมเหล่านี้เกิดการไม่เท่าเทียม แต่ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์เชิงอำนาจเองก็เป็นเหตุก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียม ในความสัมพันธ์ทางสังคมชุดอื่นได้ ฉะนั้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงไม่ได้เป็นโครงสร้าง ส่วนบนของสังคมที่ขัดขวางหรือส่งเสริมปัจเจกชนให้กระทำหรือไม่กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ยังมีบทบาทในการสร้างสิ่งอื่นขึ้นมาด้วย โครงสร้างทางอำนาจจึงไม่มีตำแหน่งแห่งที่ที่แน่นอนตายตัว

3) อำนาจเกิดจากรากฐานของความสัมพันธ์ มิใช่ลักษณะอำนาจจากบนลงล่าง แต่เป็นความสัมพันธ์แห่งพลังที่สร้างและยังลึกลงในตัวตนของสังคม อำนาจจึงดำรงอยู่ทุกหนแห่ง และความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงมีหลายระดับซับซ้อนอยู่ในความสัมพันธ์ชุดต่าง ๆ ในลักษณะเป็นโครงข่าย ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจเหล่านี้เป็นรากฐานก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายอำนาจจากจุดหนึ่งไปยังจุดหนึ่ง การครอบงำเชิงอำนาจจึงเป็นผลมาจากปฏิบัติการของโครงข่ายอำนาจ

4) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีทั้งที่เกิดขึ้นโดยเจตนาและไม่ใช่อัตวิสัย (intentional and nonsubjective) นั่นคือความสัมพันธ์เชิงอำนาจจะต้องมีเป้าหมาย (target) และจุดมุ่งหมาย แต่ไม่ได้หมายความว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจจะต้องเกิดทางเลือกและการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลเสมอไป

5) ที่ใดที่มีอำนาจที่นั่นต้องมีการต่อสู้ขัดขืน (where there is power, there is resistance) และการต่อต้านขัดขืนไม่เคยอยู่นอกเหนือความสัมพันธ์ทางอำนาจ อาจกล่าวได้ว่าเรายู่ภายใต้อำนาจเสมอ และไม่สามารถหลบหนีจากอำนาจได้ การมีอยู่ของอำนาจ

ขึ้นอยู่กับ การสร้างประเด็นการต่อต้านต่าง ๆ ซึ่งการต่อต้านชัดเจนอาจแสดงบทบาท เป็นปรีกษา เป็นเป้าหมายหรือแม้กระทั่งเป็นตัวจัดการควบคุมความสัมพันธ์ทางอำนาจ การต่อต้านชัดเจนจึงมีอยู่ทุกหนทุกแห่งในเครือข่ายของอำนาจ เพราะฉะนั้นการดำรงอยู่ ของอำนาจก็ขึ้นอยู่กับ การต่อสู้ชัดเจนด้วยเช่นกัน โดยการต่อต้านชัดเจนจะมีลักษณะ ที่แตกต่างหลากหลายและมีลักษณะเฉพาะของตนเอง

โดยภาพรวมแล้วคนส่วนใหญ่มักมองว่า “อำนาจ” กับ “ความรู้” เป็นเรื่อง ที่ไม่เกี่ยวข้องกัน เนื่องจากความรู้ควรเป็นเรื่องของข้อเท็จจริงที่มีคุณค่า ปลอดภัยจากอคติ และความลำเอียงใด ๆ ในขณะที่อำนาจเป็นเรื่องของอคติและความลำเอียง แต่อำนาจของ พุโถดมิใช่ อำนาจแบบดิบที่ใช้กำลังบังคับ แต่เป็นอำนาจที่ได้รับการฟอกขาวจนสะอาด ในรูปของความรู้และ เป็นความรู้แบบเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น วิทยาศาสตร์หรือ เศรษฐศาสตร์ ความสำเร็จของอำนาจจึงอยู่ที่ความสามารถในการปกปิด อำพรางกลไก ในการทำงาน ซึ่งไม่ใช่กฎหมายอย่างที่ผู้คนมักเข้าใจกัน แต่เป็นกฎเกณฑ์และจารีตปฏิบัติ ต่าง ๆ ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎเกณฑ์และจารีตปฏิบัติของบรรดาผู้เชี่ยวชาญ ทั้งหลายในรูปของวาทกรรมวิชาการในเรื่องนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้จึงสามารถกล่าวได้ว่า “ความรู้” คือโฉมหน้าที่เบบยลของอำนาจ เพราะสุดยอดของอำนาจก็คือการทำให้ มองไม่เห็นว่สิ่งนั้น ๆ เป็นเรื่องของอำนาจ แต่เป็นเรื่องของความรู้หรือความจริง ซึ่งเป็น สิ่งที่ปลอดภัยจากอคติและคุณค่าั่นเอง

แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางการศึกษายังมีอีกแนวคิดหนึ่งที่มีมุมมอง ในเรื่องของภาษา โดยทางด้านประสิทธิ์ ลิปรีชา (2548) ได้เสนอแนวคิดว่ระบบการศึกษา และภาษาเป็นส่วนหนึ่งของเทคโนโลยีทางอำนาจ (technologies of power) ว่รัฐไทยใช้ ในกระบวนการสร้างชาติเพื่อนำพาประเทศไปสู่ความทันสมัย (modernity) ทั้งยังเป็น กลไกหลักในการหลอมรวมผู้คนทีล่วนแล้วแต่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ภายใต้เส้นแบ่งพรมแดนความเป็นประเทศและอำนาจรัฐเดียวกัน ให้กลายเป็นไทย นอกจากนี้เนื้อหาลัทธิสูตรที่ผู้เรียนได้รับการถ่ายทอดในระบบโรงเรียน

นั้นเป็นเรื่องของ “โลกที่ถูกให้นำเสนอ” (proposed world) ความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตจริงของชาวชนบทเป็นชุดของข้อมูลข่าวสารที่มีความเชื่อมโยงกันที่ถูกเสนอผ่าน “งานแห่งวัฒนธรรม” (work of culture)

ทั้งนี้ประสิทธิ์ ลิปรีชา (2548) ยังสะท้อนให้เห็นว่าการศึกษาในระบบ (การศึกษากระแสหลัก) มุ่งใช้อำนาจในระบบการศึกษา เมื่อผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาได้ศึกษาและเรียนรู้การใช้อำนาจ และยังเพิ่มเติมอำนาจด้วยเทคโนโลยีแห่งอำนาจ โดยมุ่งใช้อำนาจทางความรู้ที่กำเนิดจากวิชาชีพ ใช้อำนาจในตำแหน่งหน้าที่สามารถพูดอะไรได้ตามวิชาชีพสมัยใหม่ สามารถสร้างและควบคุมเป้าหมายนั้นคือมนุษย์ โดยการสร้างอัตลักษณ์ให้กับคนกลายเป็นวัตถุหรือสิ่งของที่ควบคุมได้ด้วยเทคโนโลยีแห่งอำนาจทำให้คนรู้สึกไม่ได้ถูกใช้อำนาจในการควบคุมกำกับ แต่ทำให้คนรู้สึกว่าเขากำกับตัวเองสร้างความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ โดยให้ผู้ที่อยู่ใต้อำนาจทราบถึงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน และทำให้คนที่อยู่ใต้ความสัมพันธ์ทางอำนาจคิดว่าตัวเองเป็นแค่เป้าหมายหลักทางด้านการศึกษา โดยใช้กฎเกณฑ์ทางวิชาชีพได้แก่องค์ความรู้ด้านกฎ ระเบียบ จรรยาบรรณ โครงสร้างอำนาจ การวัดด้วยวิทยาศาสตร์ว่าด้วยประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพ ตัวชี้วัด และใช้วิธีการควบคุม โดยให้คนที่มีความสัมพันธ์ใต้อำนาจอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์แห่งวิชาชีพไม่ได้รู้สึกว่าถูกควบคุมด้วยอำนาจใด ๆ จากอำนาจที่ผ่านมาทางระบบการจัดการศึกษากระแสหลัก ส่งผลให้เกิดวัฒนธรรมเชิงเดียวทางความคิด ทำหน้าที่ผลิตตัวแบบทางความคิด ซึ่งจะลดทอนบ่อนทำลายความหลากหลายของพหุวัฒนธรรม ในการพัฒนาความก้าวหน้าและความมั่นคงกระแสหลัก ภัยร้ายแรงของวัฒนธรรมเชิงเดียวทางความคิดคือเมื่อความแตกต่างหลากหลายถูกทำลาย ก็จะทำให้ทางเลือกต่าง ๆ อันตรธานหายไปด้วย และฝังสังคมมนุษย์ไว้กับมายาคติว่าไม่มีทางเลือกใด ๆ นอกจากยอมจำนนกับความคิดหลักที่ครอบงำ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความมั่นคงของประเทศ เศรษฐกิจการเมือง ทรัพยากรธรรมชาติ การศึกษา ตลอดจนการหวาดคิดถึงอดีตของตนสอดคล้องกับแนวคิดของ Sonia Nieto (2007) ซึ่งเป็นนักการศึกษาพหุวัฒนธรรมเชิงวิพากษ์ ได้กล่าวว่าการศึกษาระแส

หลักที่ถูกผูกขาดจากรัฐ โดยมีเป้าหมายเพื่อนำไปสู่การสร้างชาตินิยม สร้างประเทศไปสู่ความทันสมัยและเตรียมคนเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม โดยผ่านเนื้อหาหลักสูตรแกนกลางระบบการเรียนการสอน และองค์ประกอบส่วนอื่น ๆ ที่ผ่านมาทางระบบการจัดการศึกษา ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อกับกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยในด้านต่าง ๆ เช่น การสูญเสียภาษาซึ่งเป็นอัตลักษณ์ องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ดำเนินชีวิตสูญหาย เด็กถูกตนเองและไม่ต้องการอยู่ในชุมชนของตนเอง จนส่งผลให้บางชุมชนถึงกับล่มสลายไปในสังคมไทย ซึ่งทางโซเนียนี้ได้ให้ความสำคัญแก่การวิเคราะห์โรงเรียนในฐานะหน่วยสังคมและพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เพียบพร้อมด้วยปฏิสัมพันธ์และการปะทะสังสรรค์ระหว่างวัฒนธรรมต่าง ๆ อีกทั้งได้วิเคราะห์โรงเรียนในฐานะที่เป็นพื้นที่การเรียนรู้ โดยได้พยายามทำความเข้าใจและรื้อถอนอคติและความเหลื่อมล้ำทางชาติพันธุ์ ทั้งในแนวคิดและในปฏิบัติการสอน อีกทั้งยังชี้ให้เห็นว่าการปฏิรูปการเรียนรู้เพื่อประกอบสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มวัฒนธรรมรอง

แนวคิดเรื่องอำนาจของจุมพล นิยมพานิช (2547) อธิบายว่า “อำนาจ” หมายถึง การที่บุคคลหนึ่งสามารถที่จะทำให้บุคคลอีกบุคคลหนึ่งทำบางสิ่งบางอย่างตามที่ตนต้องการ ทั้งนี้เพื่อให้เป้าหมายที่ตั้งไว้บรรลุผล โดยคุณลักษณะของอำนาจประกอบด้วยลักษณะสำคัญ ๆ ดังนี้ (1) มีความสัมพันธ์ (relation) หมายถึงอำนาจของบุคคลหนึ่งจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อบุคคลมีความสัมพันธ์กันทางสังคม (2) มีลักษณะของการพึ่งพา (dependence) หมายถึงการที่บุคคลหนึ่งมีอำนาจเหนือบุคคลหนึ่ง เนื่องมาจากการที่บุคคลหนึ่งต้องพึ่งพาอีกบุคคลหนึ่งนั่นเอง (3) มีลักษณะของความน่าจะเป็น (probability) หมายถึงความเป็นไปได้หรือ ความน่าจะเป็นที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะปฏิบัติตามผู้ที่ใช้อำนาจ (4) มีการขยายเขตของอำนาจ (power expansion) หมายถึงอำนาจนั้นสามารถเพิ่มหรือขยายได้ เพราะยังมีอำนาจมากก็ยังมีแนวทางที่จะเลือกปฏิบัติได้มากขึ้น (5) มีระดับหรือขั้นของอำนาจ (degree) ซึ่งสามารถรับรู้ได้โดยบุคคลอื่น (6) มีการแลกเปลี่ยนหรือมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน และ (7) มีความเฉพาะเจาะจง (specificity)

คืออำนาจมักเป็นเรื่องเฉพาะเจาะจงต่อประเด็นใดประเด็นหนึ่ง สถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (cultural reproduction) ที่อธิบายว่าการถ่ายทอดค่านิยมและบรรทัดฐานทางวัฒนธรรมที่ยังคงมีอยู่จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง (Adrian Franklin, 1997)

นอกจากปัญหาความไม่เท่าเทียมทางด้านการจัดการคุณภาพทางการศึกษาแล้วยังมีปัญหาก็เกี่ยวข้องกับภาครัฐที่เป็นหน่วยงานสำคัญในการวางแผนนโยบายระบบการศึกษา โดยทางด้านสุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2550) ได้รายงานผลงานวิจัยการศึกษาทางเลือกซึ่งได้กล่าวถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับระบบการศึกษาว่า

รัฐโดยทั่ว ๆ ไปมีแนวโน้มที่จะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ หรือเป็นกลไกในการเผยแพร่อุดมการณ์ของรัฐและผลักดันหรือกระทำให้อุดมการณ์ดังกล่าวปรากฏเป็นจริง ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่ารัฐส่วนใหญ่จะผูกขาด การจัดระบบการศึกษาไว้ที่ตนแต่ผู้เดียว ซึ่งรัฐไทยสมัยใหม่มีการใช้การศึกษาเป็นกลไกในการเผยแพร่และถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐให้ประชาชนเห็นดีเห็นงามตามไปด้วย ทั้งยังใช้การศึกษาในการถ่ายทอดความรู้ที่จะเข้าไปตอบสนองอุดมการณ์ของรัฐ โดยการศึกษาไทยจะไม่เน้นสอนให้คนรู้จักคิด ไม่สอนวิธีคิด เพราะรัฐไม่ได้ต้องการให้ประชาชนคิดเป็น แต่ต้องการให้ประชาชนทำตามในสิ่งที่รัฐต้องการหรือคิดในกรอบคิดที่รัฐกำหนด ความรู้ที่ถ่ายทอดกันและที่เป็นที่นิยมกันเป็นส่วนใหญ่จึงมักเป็นความรู้ในทางเทคนิค เช่น ความรู้ด้านวิศวกรรม การแพทย์ การบริหาร การบัญชี ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นความรู้และอาชีพที่เข้าไปสนับสนุนค้ำยันโครงสร้างการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมแบบทุนนิยมและบริโภคนิยม

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศเมื่อปี พ.ศ. 2475 รัฐมีอำนาจหน้าที่ในการพัฒนาเศรษฐกิจ การศึกษา วัฒนธรรม และการบริการสังคม ส่งผลให้

การขยายตัวของอำนาจรัฐเข้าแทรกแซงและควบคุมสังคมเป็นไปอย่างเหนียวแน่นขึ้น แม้ในระบบการศึกษาก็ไม่มีการพูดถึงสิทธิของประชาชนไว้ ไม่มีการส่งเสริมให้ประชาชนตระหนักถึงสิทธิของตนในด้านต่าง ๆ อย่างจริงจัง นอกจากสิทธิการลงคะแนนเลือกตั้งเท่านั้นที่ได้รับการส่งเสริม มองในอีกด้านหนึ่งการส่งเสริมแต่สิทธิการเลือกตั้งโดยละไม่พูดถึงสิทธิด้านอื่น ๆ ของพลเมืองเลย ทำให้เกิดการครอบงำโดยปริยายให้ประชาชนสำนักตัวเองในฐานะผู้ถูกปกครองที่ต้องปฏิบัติตามรัฐอย่างไม่ต้องขัดขืน ดังนั้นในขณะที่รัฐมีอำนาจมากขึ้นเรื่อย ๆ สังคมก็กลับอ่อนแอลงเรื่อย ๆ ด้วยเช่นกัน

จากแนวคิดการควบคุมและครอบงำของภาครัฐผ่านระบบการศึกษา Callewaert (1994) ได้เสนอแนวคิดการศึกษาที่เป็นชนบททางความคิดและเป็นฐานในการปฏิบัติคือ (1) เป็นกระบวนการทัศน์เรื่องการศึกษา กล่าวคือ เห็นว่าเป็นการศึกษาในระบบที่รัฐจะชี้นำจัดการรับรองวุฒิการศึกษา กระบวนทัศน์ดังกล่าวจะพบทั้งในการดูแลเลี้ยงดูเด็กอนุบาลและการฝึกอบรมต่าง ๆ ในระดับที่แตกต่างกัน ประเด็นนี้เราจะเห็นชัดในสังคมไทยปัจจุบัน (2) กระบวนทัศน์การศึกษาเป็นการครอบครองทางความคิดที่นับว่ามีบทบาทต่อการศึกษาในเวทีอื่น ๆ ความคิดจะแบ่งเป็น “ความคิดที่ทำให้อยู่ในกรอบ” ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของทุกคนก่อนที่จะกระทำและคิด ซึ่งเด็กและเยาวชนจะรับความคิดนี้ติดตัวไปจนโต อีกความคิดคือ “ความคิดเรื่องความชำนาญการ” ที่ได้มาจากการศึกษาอย่างเป็นทางการ การศึกษาเป็นเรื่องของมนุษย์เป็นเรื่องของการโอนถ่าย/ถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ชีวิตทางสังคม สิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม การผลิตสัญลักษณ์ และสัมพันธ์กับรัฐเสมอ ๆ อย่างไรก็ตามการศึกษาเป็นเรื่องการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและชีวิต ดังนั้นเวทีทางการศึกษาจึงอยู่ในเวทีของอำนาจ สร้างขึ้นในอำนาจ กล่าวให้ชัด ๆ ก็คือเวทีการศึกษาเป็นเวทีย่อยของการผลิตทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามเวทีการศึกษาจะมีหน้าที่ในเชิงนัยสำคัญมากกว่าหน้าที่ในการสร้างสรรค์หรือประดิษฐ์สร้างระบบการศึกษาจึงไม่ได้สร้างวัฒนธรรมเพียงแต่ถ่ายทอดเพียงเท่านั้น นอกจากนั้นทางด้านสัญลักษณ์ ศิวลักษณ์ (2550) ได้เสนอว่ากระบวนการรับรู้และการคิดเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่สำคัญของ

สังคม การสร้างวัฒนธรรมของชาติผ่านการศึกษาเป็นกระบวนการที่รัฐดำเนินการด้วยตนเอง หรือนักคิดทางการศึกษาสายทฤษฎีเชิงวิพากษ์ บางคนใช้คำว่า “ผูกขาด” เนื่องจากรัฐต้องการให้ประชาชนสามารถอ่านออกเขียนได้และพูดภาษาได้ถูกต้อง สมกับคำว่าผู้มีวัฒนธรรมหรือมีชีวิตที่ดีมีคุณภาพ การศึกษาจึงเป็นเทคโนโลยีทางศิลปกรรม การควบคุมปริมาณของชีวิตทางสังคมผ่านการอ่าน เขียน พูด ที่ถูกหลักการ ผ่านความรู้ และวัฒนธรรม ความคิดเรื่องวัฒนธรรมไม่ใช่เรื่องของความสมานฉันท์หรือสิ่งที่เป็นไปตามธรรมชาติ แต่คือผู้ผลิตและผลิตซ้ำระบบคุณค่าและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

กล่าวโดยสรุปความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการศึกษายังคงอยู่ในระบบการจัดการศึกษาของไทยไม่ว่าจะผ่านการปฏิรูปการศึกษามากี่ครั้งแล้วก็ตาม การตรวจสอบระบบอำนาจและการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในโรงเรียน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน สู่การเป็นกัลยาณมิตร ที่ต่างเป็นผู้รู้และเรียนรู้ อำนาจในโรงเรียนทั้งที่อยู่ในหลักสูตรทางการ หลักสูตรแฝง และอำนาจอ่อน (soft power) ประเภทอื่น ๆ ที่กระทำผ่านกฎระเบียบ วินัย และอื่น ๆ การศึกษาจึงไม่ใช่สิ่งที่มีความเป็นกลาง กระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับการศึกษาจึงมักมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจแทบทั้งสิ้น เช่น การตัดสินใจว่าจะเลือกใช้หนังสือเรียนแบบใด การบรรจุเนื้อหาใดลงในหลักสูตร การสอบวัดมาตรฐาน และการใช้ภาษาใดภาษาหนึ่งในการจัดการเรียนการสอน ปฏิบัติการเชิงอำนาจในโรงเรียนย่อมมีผลต่อวัฒนธรรมการเรียนรู้ของผู้เรียนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งหลักสูตรแฝงไม่ได้มีการกำหนดหรือเขียนไว้ในหลักสูตร แต่จะเป็นสิ่งที่ได้มาหรือเกิดขึ้นในขณะที่ใช้หลักสูตร หรือเป็นสิ่งที่ผู้เรียนถูกสอนและซึมซับได้หรือได้เรียนแม้ไม่ได้มีในบทเรียน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีผลต่อผู้เรียนทั้งทางบวกและทางลบ โดยทางด้าน Kohlberg (1970) ซึ่งเป็นนักสังคมวิทยาการศึกษาจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ได้มีความเชื่อและจุดยืนเดียวกันเกี่ยวกับความสำคัญและอิทธิพลที่มีผลด้านบวกของหลักสูตรแฝงในรูปแบบของการเรียนรู้ทางสังคมของนักเรียน ซึ่งมองว่าหลักสูตรแฝงมีผลต่อผู้เรียนทางบวกเนื่องจากมีลักษณะและธรรมชาติที่จำเป็น

และเอื้อต่อการพาไปสู่ความเจริญงอกงามทางจริยธรรม เพราะในโรงเรียนประกอบไปด้วย
ฝูงชน การยกย่อง และอำนาจ ส่วนผลต่อผู้เรียนทางลบนั้น Bloom (1956) ได้ศึกษา
อนุกรมวิธานของวัตถุประสงค์ทางการศึกษา และลักษณะที่สำคัญของห้องเรียนและ
ได้ชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติของการกระบวนกรเรียนรู้ทางสังคมและความสำคัญของหลักสูตร
แฝงว่า ข้อเสียประการหนึ่งของหลักสูตรแฝงก็คือ การเกิดความเคยชินต่อนักเรียน
ในด้านวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ เชื้อชาติ ซึ่งวิธีการขจัดปัญหาด้านนี้ขึ้นอยู่กับโรงเรียน
เป็นสำคัญที่จะต้องวิเคราะห์สภาพทั่ว ๆ ไปของโรงเรียนให้ถ่องแท้

การจัดการศึกษาภายใต้อุดมการณ์ชาตินิยมและหลักสูตรแฝง

การเรียนการสอนนอกจากจะประกอบด้วยหลักสูตรการศึกษาที่จัดขึ้น
อย่างเป็นรูปธรรมแล้วยังมีหลักสูตรการเรียนอีกรูปแบบหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยไม่มี
ลายลักษณ์อักษร และไม่มีรูปแบบการจัดหลักสูตรที่เป็นรูปธรรมชัดเจน แต่กลับมีอิทธิพล
ต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียนได้เป็นอย่างมาก และบางอย่างสามารถฝังลึก
ลงไปถึงระดับความรู้สึกนึกคิดและจิตวิญญาณของผู้เรียนได้เป็นอย่างดี หลักสูตรดังกล่าว
ถูกเรียกว่า “หลักสูตรแฝง” (hidden curriculum) มีนักคิดหลายคนพยายามศึกษาและ
อธิบายความของปรากฏการณ์ของหลักสูตรแฝงที่มีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงความคิด
ความเชื่อ ตลอดจนพฤติกรรมของผู้เรียนได้ (เสาวลักษณ์ เรื่องศรี, กิตติวินท์ เดชขวนการ
และวรพร บุญวงศ์วิวัชร, 2563)

“หลักสูตรแฝง” หมายถึง สิ่งที่ไม่ได้มีการกำหนดไว้ในหลักสูตร แต่จะเป็นสิ่ง
ที่ได้มาหรือเกิดขึ้น ซึ่งมีผลต่อผู้เรียนทั้งทางบวกและทางลบ เช่น วัฒนธรรมของ
สถาบันการศึกษานั้น ๆ วัฒนธรรมในห้องเรียน คำขวัญของโรงเรียน กิจกรรมการเรียน
การสอนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสถานศึกษา รวมทั้งเอกสาร หนังสือ หรือตำรา และสื่อการสอน
ทุกอย่างทุกประเภทที่ผู้เรียนได้สัมผัสด้วยประสาทสัมผัสทั้งหมด ตลอดจนบุคลิกภาพ
ทัศนคติ ค่านิยมและการแสดงบทบาทหน้าที่ทางสังคม (social roles) ของบุคลากร

ในสถานศึกษา หรือเพื่อนนักศึกษาด้วยกัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งของผู้สอนหรือครู อาจารย์ ซึ่งเป็นผู้ที่ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์ด้วยมากที่สุดในสถานศึกษานั้น ซึ่งนับว่ามีผลต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน ไม่ว่าจะเป็นต่อการมีความรู้ (knowledge) มีทักษะ (skill/psychomotor) และที่สำคัญคือมีผลต่อการบ่มเพาะ (instillation) คุณลักษณะด้านเจตคติ (affective characteristics) ของผู้เรียนทั้งสิ้น (วูทิสักดิ์ โกชนกุล, 2556; Kelly, 1999) ลักษณะของหลักสูตรแฝงจะไม่ถูกเปิดเผยโดยผู้สอน แต่ผู้เรียนจะสามารถรับรู้ได้จากกิจกรรมการจัดการเรียนการสอนของสถานศึกษา นักการศึกษาบางท่านให้ความหมายของหลักสูตรแฝงว่าคือสิ่งที่อยู่นอกเหนือหลักสูตร แต่สามารถถ่ายทอดไปถึงนักเรียนนักศึกษาได้อย่างน่าประหลาด และเนื้อหาสาระของหลักสูตรแฝงนั้น มิได้เกิดขึ้นภายในห้องเรียนอย่างเดียว แต่เกิดขึ้นจากระบบโรงเรียนหรือจากสถาบันการศึกษาทั้งหมดที่นักเรียนหรือนักศึกษาศึกษาอยู่ด้วย เช่น ถ้าสถาบันการศึกษาแห่งนั้นมีแต่กิจกรรมประเภทฟุ้งเพื่อฉาบฉวย นักศึกษาที่สถาบันแห่งนั้นก็ย่อมเรียนรู้คุณค่าความฟุ้งเพื่อฉาบฉวยไปด้วย (อุทัย ดุลยเกษม อ้างถึงใน สมบัติ สุกุลพรรณ, 2551)

Michael Apple (1971) พบว่า พฤติกรรมและทัศนคติ ความเชื่อ ตลอดจนค่านิยมหลายอย่างที่เกิดขึ้นกับนักเรียนในโรงเรียนได้รับผลมาจากประสบการณ์และการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ทางโรงเรียนไม่ได้ตั้งใจจัดให้กับนักเรียนแต่อย่างใด แต่เป็นผลที่เกิดจากสิ่งที่นักการศึกษาเรียกว่าหลักสูตรแฝง อีกแนวคิดหนึ่งในเรื่องของหลักสูตรแฝงของ Michael Apple (1986) มองว่าเมื่อเรามองถึงหลักสูตรแฝง สังคมต้องการคนที่เชื่อและอยู่ในกรอบ ดังนั้นโรงเรียนจะใช้ระบบหลักสูตรแฝง เพื่อให้เกิดความมั่นใจกับสังคมว่านักเรียนที่ตนผลิตจะมีคุณลักษณะเชื่ออยู่ในกรอบตามต้องการ โดยวัฒนธรรมในโรงเรียนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ในชีวิตประจำวันของครูและนักเรียน ดังนั้นจึงเท่ากับว่าเป็นสิ่งมีชีวิต และเพราะว่ามันอยู่ในระหว่างทางสองแพร่ง คือระหว่างอาณาจักรของระบบเศรษฐกิจและระบบวัฒนธรรมในสังคม หลักการและกระบวนการควบคุมจึงไม่อาจใช้ได้โดยตรง ๆ แต่ Michael Apple (1971) ก็ได้ชี้ให้เห็นว่ายังมีการมองในแง่อื่น ๆ อีก

นั่นคือเรื่องของการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในสังคม ยังมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันและกันระหว่างสถาบันการศึกษา กับสถาบันเศรษฐกิจ โดยสถาบันในสังคมมีความสัมพันธ์และความสามารถโต้ตอบกันได้ทั้งเชิงคล้อยตามและขัดแย้งกัน ซึ่งเป็นเหตุให้นักเรียนบางกลุ่มสามารถแสดงพฤติกรรมต่อต้านข้อกำหนดบางอย่างทางสังคมได้

หลักสูตรแฝงเป็นหลักสูตรที่ไม่ได้มีการกำหนดไว้ล่วงหน้า ดังนั้นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาโดยเฉพาะสถานศึกษาและครู ผู้ซึ่งปฏิบัติกิจกรรมการเรียนการสอนต่อผู้เรียน หากจะทำให้เกิดความชัดเจนเกี่ยวกับหลักสูตรแฝงนั้นทำได้ไม่มากนัก แต่ก็อาจจะมองเห็นได้จากพลังที่มีอยู่ในโรงเรียน และส่งผลต่อการยอมรับของโรงเรียนของเขตพื้นที่ และของชุมชน กระบวนการทางสังคมซึ่งอาจเกิดจากโรงเรียน ชุมชน มักจะส่งผลให้เกิดหลักสูตรแฝง ธรรมชาติของหลักสูตรแฝงมักจะไม่ค่อยมีการเปิดเผยหรือมีผู้เอาใจใส่มากนัก อาจเป็นวิธีการในการสอนของครูที่นักเรียนจะต้องเกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์ทางสังคม ค่านิยมและการดำเนินชีวิต ซึ่งสั่งสมมาจนทำให้เป็นความคาดหวังหรือปฏิบัติเป็นประจำมาก่อนเป็นเวลานาน ข้อเสียประการหนึ่งของหลักสูตรแฝงคือการเกิดความเคยชินต่อนักเรียนในด้านวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ เชื้อชาติ วิธีการจัดปัญหา ด้านนี้คือ โรงเรียนและครูผู้สอนจะต้องวิเคราะห์สภาพทั่ว ๆ ไปของโรงเรียนให้ถ่องแท้ (กิตติวินท์ เดชชวนากร, 2563)

ทั้งนี้เมื่อสังคมโลกมีวิวัฒนาการที่พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว จึงส่งผลให้การศึกษากระแสหลักถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่ามีความล้าหลัง ไม่สนองความต้องการของบุคคลและมีปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการศึกษากระแสหลัก จากนโยบายการสร้างความเป็นธรรมทางการศึกษาสำหรับเด็กกลุ่มวัฒนธรรมรองได้เปิดกว้างมากยิ่งขึ้น ซึ่งในปี พ.ศ.2548 เมื่อกระทรวงศึกษาธิการประกาศให้การศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นสิทธิสำหรับเด็กทุกคน ไม่คำนึงถึงความเป็นพลเมืองไทยเป็นการศึกษาแบบให้เปล่าจำนวน 12 ปี และได้รับวุฒิการศึกษาเมื่อสำเร็จการศึกษา แต่ทว่านโยบายดังกล่าวก็ยังทับซ้อนในมิติของการหลอมรวมหรือการครอบงำกันและกัน ซึ่งทางด้านของนางเยาว์ เนาวรัตน์ (2561) ได้กล่าวถึง

นโยบายดังกล่าวในข้างต้นว่า รัฐชาติยังคงเน้นการบ่มเพาะอุดมการณ์เอกวัณธรรม โดยโครงสร้างของกรอบหลักสูตรดังกล่าวยังให้ความสำคัญค่อนข้างน้อยกับเรื่องราวของ ความรู้และภูมิหลังทางวัฒนธรรมและความเชื่อของผู้เรียน สะท้อนได้จากหลักสูตรท้องถิ่น ที่ยังคงมองผูกโยงกับวัฒนธรรมรัฐชาติ ตลอดจนรัฐยังไม่มียุทธศาสตร์ที่ชัดเจนในเรื่องของ การสอนภาษาในวัฒนธรรมรอง ที่สำคัญโรงเรียนยังคงใช้ภาษาไทยเป็นสื่อการเรียน การสอน รัฐบาลไม่มียุทธศาสตร์ที่ชัดเจนเรื่องการเตรียมครูสอนวิชาภาษาที่ใช้ภาษาแม่เป็นฐาน จากปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการจัดการศึกษากระแสหลักยังคงฝังราก เข้าระบบการจัดการศึกษาของสังคมไทย

บทสรุป

การสร้างแนวคิดชาตินิยมของไทยผ่านการศึกษา นั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับ แนวความคิดเรื่องชาตินิยมมาตั้งแต่ก่อนชาตินิยมจะปรากฏเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 6 ชาตินิยมในความหมายที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้คนในรัฐชาติมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น เมื่อมองถึงบริบททั่วไปของสังคมไทยกับแนวคิดเรื่องชาตินิยม เราจะเห็นได้ว่าการสร้าง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชาตินิยมไทยนั้น ถูกกระทำด้วยหลายทาง เช่น การปลูกฝังให้เกิด ความรักในภาษาไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกฝังให้เด็กและเยาวชน ตลอดจนทุกคน ใช้หลักการของพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดในการดำเนินชีวิต ผ่านการโฆษณาและสื่อต่าง ๆ และอาศัยอำนาจของผู้นำประเทศ ตลอดจนพระมหากษัตริย์ โดยถือคติที่ว่า พระพุทธศาสนาได้ฝังรากฐานในสังคมไทยมานานแล้ว นอกจากนี้ยังให้ยึดถือว่าความเป็น ชาติไทยนั้น เป็นสิ่งที่จะทำให้เราเป็นปึกแผ่นมากขึ้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น ซึ่งจะนำมาซึ่งความสามัคคีมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้งานเขียนของเด่นพงษ์ แสงคำ (2561) ที่ได้ศึกษาการสร้างแนวคิดชาตินิยมไทยผ่านทางการศึกษาวัฒนธรรมและงานนิพนธ์ กล่าวว่านั้นเป็นเพียงปลายเหตุในด้านเดียวเท่านั้น แต่เราไม่ยอมกล่าวถึงผลที่อาจจะ ตามมาในอนาคตเลย เพราะการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้ เป็นสิ่งที่นำไปสู่การแบ่งแยก

เชื้อชาติชาติพันธุ์ และหลายครั้งนำไปสู่ความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ด้วย และนี่เป็นผลที่ตามมาอันเป็นอีกด้านหนึ่งที่เราไม่ยอมกล่าวถึง (เสาวลักษณ์ เรื่องศรี, กิตติวินท์ เดชชนากร และวราพร บุญยวงศ์วิวัชร, 2563) การศึกษาไทยจึงถูกกำหนดให้สอดคล้องกับนโยบายแห่งชาติเพื่อการสร้างชาติให้มีลักษณะสังคมเชิงเดี่ยว โดยประกาศใช้หลักสูตรมาโดยตลอด การศึกษาจึงเป็นการเตรียมคนเข้าสู่วัฒนธรรมกระแสหลักหรือการเตรียมตัวเพื่อใช้ชีวิตอยู่ในเมือง คือการเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณีไทยและภาษาไทย ซึ่งมีลักษณะการครอบงำทางวัฒนธรรม ทำให้เกิดการเลือกปฏิบัติ ทศนคติในด้านลบของครูต่อกลุ่มชาติพันธุ์ และเอกสารตำราเรียนส่วนมากก็จะสะท้อนเนื้อหาที่เต็มไปด้วยอคติทางชาติพันธุ์ อันเกิดจากมายาคติทางชาติพันธุ์ที่รัฐเป็นผู้สร้างขึ้นนั่นเอง (ซูพินิจ เกษมณี, 2547) ซึ่งโรงเรียนคือกลไกที่รัฐจะใช้ควบคุมประชาชนในเชิงละมุนละม่อม โดยทำให้ผู้ถูกควบคุมคล้อยตามไม่แข็งขืนที่ได้ผลมากที่สุด โดยโรงเรียนสมัยใหม่ทำหน้าที่ผลิตซ้ำสภาวะไร้อำนาจของปัจเจก ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมโดยถ่ายทอดและตอกย้ำความไม่เท่าเทียมทางสังคมและเศรษฐกิจ จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยกล่อมเกลารุ่นหนึ่งให้เด็กเรียนรู้ตามที่สังคมต้องการ ซึ่งหมายถึงการเป็นผู้บริโภคแสนเชื่อใจ ไม่ตั้งคำถาม ยอมรับการดำรงอยู่ของชนชั้นทางสังคมอย่างไม่วิพากษ์วิจารณ์ (นงเยาว์ นาวรัตน์, 2551)

ทั้งนี้ Ginsberg (1990) ได้ระบุว่า ไม่มีสถานศึกษาระดับใดเลย ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนอนุบาล โรงเรียนมัธยมศึกษาหรือมหาวิทยาลัย ที่ไม่มีหลักสูตรแฝงปรากฏอยู่ โดยสไนท์เดอร์ได้แสดงความเชื่อต่อไปว่าหลักสูตรแฝงมีอิทธิพลต่อการปรับตัวของนักเรียนและผู้สอนมากกว่าหลักสูตรปกติ และในทางเดียวกันมันค่อย ๆ ปลุกฝังลัทธิอำนาจนิยมกับผู้สอน นั่นคือเสรีภาพย่อมได้มาจากการมีอำนาจ และจะเชื่อมโยงไปถึงผู้เรียนที่ไม่ใช่ผู้มีอำนาจ ในการจัดการเรียนการสอน การเลือกใช้ตำราเรียนในระบบการจัดการศึกษา ตลอดจนมาตรฐานการวัดประเมินผลระบบเดียวกันทั้งประเทศ ความสำคัญในมิติของการยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรมที่เรียกว่าการบูรณาการทางวัฒนธรรม (cultural pluralism)

ซึ่งนั่นหมายถึงสังคมที่จะต้องยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม และจะต้องไม่พยายามใช้การหลอมรวมหรือการครอบงำกันและกัน (อมรา พงศาพิชญ์, 2549) ซึ่งในปัจจุบันหลายคนมองเรื่องความหลากหลายในเชิงบวก กล่าวคือความหลากหลายทำให้มีโอกาสได้เรียนรู้ในสิ่งที่เราไม่เคยรู้ และได้ก้าวข้ามสิ่งต่าง ๆ ที่เราค้นเคยไปเพื่อเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ในชีวิตจริง ซึ่งความหลากหลายมีความสำคัญเนื่องจากเป็นปัจจัยที่ช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงความรู้ต่าง ๆ เพื่อไปสู่ความสำเร็จด้วยการใช้ศักยภาพที่มาจากความแตกต่างของคนแต่ละคน สำหรับมุมมองทางการศึกษา ความหลากหลายนี้จำเป็นมากในห้องเรียน เพราะช่วยให้บรรยากาศการเรียนมีสภาพเช่นเดียวกับโลกแห่งความเป็นจริงและยังกระตุ้นให้นักเรียนได้เรียนรู้แนวคิดหรือวัฒนธรรมใหม่ ๆ ที่ไม่คุ้นเคยมาก่อน นักเรียนที่อยู่ในสังคมที่มีความหลากหลายจะสามารถทำความเข้าใจมุมมองหรือแนวคิดต่าง ๆ ได้ดีกว่า ซึ่งจะช่วยให้นักเรียนเข้าใจตนเองได้มากขึ้น ในขณะเดียวกันบางกรณีความหลากหลายก็ยังช่วยลดปัญหาการทำร้ายกันในหมู่นักเรียนได้ด้วย เมื่อนักเรียนเข้าใจและยอมรับในความแตกต่างของเพื่อนร่วมชั้น ความเข้าใจ และยอมรับความหลากหลายของบุคคลนี้เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยพัฒนาสังคม ชุมชน ตลอดจนประเทศให้มีความสามัคคี ความเข้มแข็งและความสุขอย่างยั่งยืน (จิตติมา พิศาลภาค, 2557) ในทำนองเดียวกัน การปฏิรูปการศึกษาก็ควรเป็นการปฏิรูปการศึกษาที่ให้ทุกคนมีสิทธิเลือกการศึกษาที่เหมาะสมกับตน การศึกษาที่มีมิติของกระบวนการเรียนรู้ที่มองเห็นความแตกต่างหลากหลายในตัวผู้เรียน จะช่วยจัดการเรียนรู้อย่างเต็มศักยภาพได้ ตลอดจนจะเป็นกระบวนการที่พัฒนาคนอย่างมีคุณภาพ เพื่อสร้างสรรค์สังคมที่เข้มแข็งในอนาคต ไม่เป็นแต่เพียงการศึกษาที่ผลิตคนป้อนเข้าสู่ตลาดแรงงานหรือรับใช้ระบบทุนนิยมของรัฐ

ดังนั้นการจัดการศึกษาภายใต้อุดมการณ์ชาตินิยมและหลักสูตรแฝงถือว่าเป็นการนำมาใช้เป็นยุทธวิธีหรืออุบายในการสอนจริยธรรมและสิ่งที่ตีงามได้แก่เยาวชน นั่นคือนอกจากจัดบรรยากาศในโรงเรียนให้ส่งเสริมการเรียนรู้ทางคุณธรรมและจริยธรรมแล้ว จำเป็นจะต้องมีการควบคุมหรือกำหนดสิ่งแวดล้อมในสังคมระดับชุมชน และระดับประเทศ

ให้อื้อและสนองตอบไปในทิศทางเดียวกันด้วย ซึ่งโรงเรียนไม่ควรเน้นและทุ่มเท
ในด้านการสอนสิ่งเหล่านี้ตามตัวหลักสูตรปกติมากเกินไปหรือเกินความจำเป็น
แต่ให้เพิ่มความสนใจแก่หลักสูตรแฝงมากขึ้น หากมองในมุมมองเชิงโครงสร้างทางสังคม
แนวคิดทฤษฎีของ Sonia Nieto (1998) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการจัดการศึกษาตามแนวคิด
พหุวัฒนธรรมศึกษา คือแนวคิดและขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างระบบการจัดการศึกษา
ที่มุ่งหวังการเปลี่ยนแปลงในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการศึกษา
ที่กดทับในเชิงเชื้อชาติ ชนชั้น เพศสภาวะและอื่น ๆ รวมทั้งมุ่งหวังรื้อถอนระบบโครงสร้าง
และสร้างรากฐานใหม่ของหลักสูตรการเรียนการสอน เพื่อนำไปสู่การทบทวนระบบ
ความคิดในเรื่องความเหลื่อมล้ำในการจัดการศึกษา ซึ่งสอดคล้องกันในส่วนแนวคิดทฤษฎี
ของ James Banks (2001) ที่มีความคิดที่สอดคล้องกับ Sonia Nieto (2001) ซึ่งได้กล่าว
ว่าการที่จะประยุกต์สร้างพื้นที่พหุวัฒนธรรมศึกษาในโรงเรียนในทุกมิติ คือการรื้อ
ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในโรงเรียนในทุก ๆ ความสัมพันธ์ เช่น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ
ระหว่างครูกับนักเรียน ที่ผ่านทางภาษา ท่าทาง หลักสูตรที่เป็นทางการรวมถึงการจัด
กิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน ตลอดจนทัศนคติของครูต่อนักเรียน
ชายขอบหรือนักเรียนในวัฒนธรรมรอง

เอกสารอ้างอิง

- กิตติวินท์ เดชชนวนากร. (2563). การตีตราทางเพศที่เกิดกับนักเรียนข้ามเพศในเชียงใหม่. ปรัชญาดุุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา (พหุวัฒนธรรมศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กุลลดา เกษบุญชูมัต. (2557). รัฐไทยในกระแสโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิตติมา พิศามาต. (2557). การจัดการศึกษาที่หลากหลาย คือความท้าทายของโรงเรียน : กรณีศึกษา Freyberg High School. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จุมพล นิมพานิช. (2547). อำนาจและการเมืองในองค์กร. (พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: สำนักวิชาการมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ชูพินิจ เกษมณี. (2547). ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมพหุลักษณะ. รายงานวิจัย วัฒนธรรมของ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ส่วนวิจัยและพัฒนา สถาบันวัฒนธรรมศึกษา.
- เด่นพงษ์ แสงนาค. (2561). การสร้างแนวคิดชาตินิยมไทยผ่านทางการศึกษาวัฒนธรรมและงานนิพนธ์. ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- นงเยาว์ เนาวรัตน์. (2551). สังคมโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจ รัฐ และการศึกษา. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นงเยาว์ เนาวรัตน์. (2561). การศึกษาพหุวัฒนธรรม มุมมองเชิงวิพากษ์และการปฏิบัติการในโรงเรียน. เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัดวนิดาการพิมพ์.
- ประสิทธิ์ ลิปรีชา. (2548). การค้าข้ามพรมแดนกับอัตลักษณ์ม้ง. รายงานการวิจัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.)
- ลักขณา ปันวิชัย. (2542). อุดมการณ์รัฐของประเทศไทยในแบบเรียนชั้นประถมศึกษา พ.ศ. 2464-2533; ไม่มีชาติของประชาชนไทยในแบบเรียน. รัฐศาสตร์สาร, 21(3), 105-173.

- วุฒิสักดิ์ โกชนกุล. (2556). *การพัฒนากระบวนการฝึกหัดครูเชิงสมรรถนะผ่านการเรียนรู้ทางไกลโดยใช้เว็บเป็นฐานด้านเทคโนโลยีสารสนเทศทางการศึกษาสำหรับครูประจำการ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). *สืบปัญญาชนสยามปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์*. กรุงเทพฯ : โอเพ่นโซไซตี้.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2550). *การจัดการศึกษาไทยตามแผนการศึกษาแห่งชาติ*. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ.
- เสาวลักษณ์ เรืองศรี, กิตติวิทย์ เดชชวนกร และวราพร บุญยวงศ์วิวัชร. (2563). ผลการใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามแนวทางการศึกษาเชิงพหุวัฒนธรรมของครูในห้องเรียนพหุวัฒนธรรม. *วารสารวิจัยราชภัฏเชียงใหม่*, 23(2), 243-258.
- สมบัติ สกุลพรรณ. (2551). *หลักสูตรแฝง : ความสำคัญสำหรับการจัดการศึกษาทางพยาบาล*. คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2549). *ความหลากหลายทางวัฒนธรรม : กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุทัย ดุลยเกษม. (2551). *การจัดการศึกษาทางเลือกเพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน*. ขอนแก่น : เพ็ญปรี้นต้ง.
- Anderson, B. (2009). Gined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. *Liberal arts journal Thammasat University*. Volume 9, Issue 1 (2009): January-June.
- Apple, Michael W. (1986). *Teachers and Texts*. New York: Routledge.
- Apple, Michael W. (1971). The Hidden Curriculum and the Nature of Conflice. *Interchange*, Vol 2, No. 4, December.

- Banks, J.A. (2001). Citizenship education and diversity: Implication for teacher Education. *Journal of Teacher Education*. 52(1), 5-22.
- Bloom, B.S. (1956). *Taxonomy of educational objectives*. New York: David Mckay.
- Callewaert, Winand M. (1994). *Tradition: Hagiographical Writing in India*. Otto Harrassowitz Verlag.
- Franklin, A. (1997). *Cultural reproduction is the transmission of existing cultural values and norms from generation to generation*. John Wiley & Sons, Inc., or related companies. All rights reserved.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writing 1972-1977*. New York: Pantheon Books.
- Ginsberg, M.B. (1990). *The hidden curriculum of Preservice Teacher Education*. In W.R. Houston (Ed.), *Handbook of Research on Teacher Education*. New York: Macmillan.
- Kelly, A., V. (1999). *The Curriculum: Theory and Practice*. (4th ed). London: A Sage Publication Company Inc.
- Kohlberg, L. (1970). *Education for justice: A modern statement of the Platonic view*. In N.Sizer & T.Sizer (Eds.), *Moral Education : Five Lectures*.
- Nieto, S. (1998). *Cultural difference and educational change in a sociopolitical context*. In A. Hargreaves et al. (Eds.). *The International handbook of education change* (Vol.1, pp. 418-419). Berlin: Springer, Dordrecht.
- Nieto, S. (2007). *School reform and student learning: A multicultural perspective*. In J.A Banks & C.A.M. Bank (Eds.), *Multicultural education:*

Issues and perspectives (6th edition) (pp. 425-443). Hoboken, NJ:
John Wiley and Sons Inc.

[บทที่ 2]

ชีวิตและความตายในทัศนะของผู้สูงอายุ ที่อาศัยอยู่ตามลำพัง : การวิเคราะห์ เชิงปรัชญา

Life and Death from the Perspective of Elderly Living Alone : A Philosophical analysis

ชวณนธ์ กาญจนสุวรรณ¹ *
Chawanon Kanchanasuwan

รับบทความ 1 พฤษภาคม 2566
แก้ไขบทความ 17 พฤษภาคม 2566
ตอบรับบทความ 18 พฤษภาคม 2566

1

อาจารย์, วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง
248 ม.2 ถ.ลำปาง-เชียงใหม่ ต.ปงยางคก อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง 52190
College of Interdisciplinary Studies
248 Lampang-ChiangMai Road, PongYangkhok, HangChat, Lampang, 52190, Thailand

*

Corresponding author, e-mail: ck_phil@tu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาชีวิตและความตายในทัศนะของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง โดยอาศัยมโนทัศน์เชิงปรัชญามาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ผู้สูงอายุ (อายุ 60 ปีขึ้นไป) ที่อาศัยอยู่ตามลำพัง ในพื้นที่เขตเมือง (กรุงเทพมหานครและปทุมธานี) และเขตชนบท (หนองบัวลำภู) รวม 6 คน โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง และเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ผลการศึกษาพบว่า ชีวิตในทัศนะของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังมองว่าชีวิตวางอยู่บนกฎแห่งกรรม และชีวิตคือการต่อสู้ดิ้นรน ส่วนความตายในทัศนะของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังมองว่าความตายเป็นสัจธรรมของชีวิตที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้และพร้อมเผชิญหน้ากับความตายที่จะเกิดขึ้น ผู้สูงอายุมีความหวังในโลกหน้า คือ ส่วนใหญ่อยากเกิดในครอบครัวที่ดี ที่มีคนเลี้ยงดูในบ้านปลายของชีวิต และบางส่วนปรารถนาอยู่ในร่มกาสาวพัสตร์เพื่อค้นพบความสงบสุขที่แท้จริง อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้สูงอายุจะดำเนินชีวิตอยู่ในสถานการณ์ที่ยากลำบากภายใต้ข้อจำกัดในชีวิต แต่ผู้สูงอายุก็ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด โดยเลือกที่จะก้าวข้ามข้อจำกัดในชีวิตและกำหนดชีวิตด้วยตนเอง สอดคล้องกับอัตถิภาวนิยม (Existentialism) ของ ฌอง-ปอล ซาทร์ (Jean-Paul Sartre) ที่ว่ามนุษย์มีเสรีภาพในการเลือกดำเนินชีวิตอย่างที่ตนเองต้องการจะเป็นได้อย่างแท้จริง และการตระหนักถึงความตายทำให้เห็นความหมายของการมีชีวิตอยู่

คำสำคัญ: ชีวิต ความตาย ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง ปรัชญา

Abstract

This study adopted a philosophical perspective to investigate the perspective of elderly people living alone regarding life and death. The study employed qualitative research and purposive sampling to identify six key informants who were aged 60 years and above and resided in urban (Bangkok and Pathum Thani) and rural (Nong Bua Lamphu province) areas of Thailand. Semi-structured in-depth interviews were utilized to collect the data on the participants' experiences. The findings indicated that the elderly conceived life as a struggle shaped by destiny. They also acknowledged death as an inevitable facet of existence that must be confronted and could not be avoided. Regarding the afterlife, most of them expressed a desire for a family that was prosperous and to be surrounded by loved ones during their final days. For some, achieving true inner peace came in the form of ordination and pursuing the study of Buddhist Dharma. Despite the challenges of living alone, the elderly continued to struggle and overcome the limitations to determine their own path. This was consistent with Sartre's philosophy of existentialism, which asserts that humans are free to determine their own life, and awareness of one's own mortality could facilitate a deeper understanding of the meaning of life.

Keywords: life, death, elderly living alone, philosophy

บทนำ

ปัจจุบันโครงสร้างประชากรโลกเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเป็นผลมาจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทางการแพทย์และมีการสร้างเสริมสุขภาพอนามัยที่ดีมีการป้องกันโรคที่มีประสิทธิภาพทำให้ประชากรมีแนวโน้มอายุยืนยาวขึ้น ข้อมูลจากเวทีเสวนา “นโยบายและการจัดการที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุในประเทศไทย” ในวันที่ 8 กันยายน 2563 (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2563) ชี้ให้เห็นว่า ในปี 2576 หรืออีก 10 ปีข้างหน้าจากปีปัจจุบัน (พ.ศ. 2566) สัดส่วนประชากรสูงอายุ (60 ปีขึ้นไป) ของไทยจะมีมากถึงร้อยละ 28 ของประชากรทั้งหมด ซึ่งถือเป็น “สังคมสูงอายุระดับสุดยอด” (super-aged society) อันหมายถึง สังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 28 ของประชากรทั้งหมด หรือประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปมีมากกว่าร้อยละ 20 (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2563, น. 15) มีการคาดการณ์ว่าในปี 2583 จำนวนผู้สูงอายุไทยจะเพิ่มจาก 12.5 ล้านคนในปี 2564 เป็น 20.5 ล้านคนในปี 2583 คิดเป็นร้อยละ 31.4 ของประชากรไทยทั้งหมด โดยในปีเดียวกันนี้ ประชากรวัยเด็ก (อายุ 0-14 ปี) จะมีเพียง 8.4 ล้านคน หรือ คิดเป็นร้อยละ 12.8 ของประชากรทั้งหมด (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2565, น. 39) จำนวนประชากรวัยเด็กที่ลดน้อยลงกระทบต่อความสามารถของครัวเรือน และ/หรือศักยภาพคนวัยแรงงานในการดูแลและสนับสนุนผู้สูงอายุอย่างชัดเจน

ข้อมูลการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2564) ชี้ให้เห็นว่าประเทศไทยมีแนวโน้มดัชนีการสูงอายุในช่วงเวลา 20 ปีเพิ่มสูงขึ้นเกือบ 6 เท่าตัว โดยในช่วงปี 2537-2560 มีค่าดัชนีการสูงอายุต่ำกว่า 100 แสดงว่าจำนวนประชากรสูงอายุนี้น้อยกว่าจำนวนประชากรเด็ก แต่ในปี 2564 ดัชนีการสูงอายุมีค่าเท่ากับ 120.5 หมายความว่า มีประชากรวัยสูงอายุ 120.5 คน ต่อประชากรวัยเด็ก 100 คน อีกทั้งอัตราส่วนพึ่งพิงวัยสูงอายุ (สะท้อนภาระการเลี้ยงดูผู้สูงอายุของประชากรวัยทำงาน) ของประเทศไทย

มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยในปี 2537 มีอัตราส่วนพึงพิงวัยสูงอายุเท่ากับ 10.7 (ประชากรวัยแรงงาน 100 คน รับภาระเลี้ยงดูผู้สูงอายุประมาณ 11 คน) ในขณะที่ปี 2564 อัตราส่วนพึงพิงวัยสูงอายุเพิ่มสูงเป็น 30.5 หรือหมายความว่า ประชากรวัยแรงงาน 100 คน ต้องรับภาระเลี้ยงดูผู้สูงอายุประมาณ 31 คน นอกจากนี้เมื่อพิจารณาอัตราเกื้อหนุนซึ่งเป็นตัวชี้วัดที่แสดงถึงจำนวนประชากรวัยแรงงานที่จะสามารถให้การเกื้อหนุนผู้สูงอายุ 1 คน พบว่า อัตราส่วนเกื้อหนุนมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยในปี 2537 อัตราส่วนเกื้อหนุนเท่ากับ 9.3 ลดลงเป็น 3.3 ในปี 2564 กล่าวได้ว่าผู้สูงอายุ 1 คนมีประชากรวัยแรงงานที่ให้การเกื้อหนุนประมาณ 3 คนเท่านั้น

นอกจากนี้ข้อมูลการสำรวจแหล่งรายได้หลักของผู้สูงอายุจากบุตรเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนศักยภาพที่จำกัดของประชากรวัยแรงงานในการเกื้อกูลผู้สูงอายุ โดยในปี 2550 ผู้สูงอายุไทยได้รับการหนุนเสริมด้านรายได้จากบุตรร้อยละ 52.3 และลดลงเป็นร้อยละ 40.1 และร้อยละ 34.9 ในปี 2554 และปี 2560 ตามลำดับ (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2561, น.55) นอกจากนี้ร้อยละของการอาศัยอยู่ตามลำพังของผู้สูงอายุก็มีเพิ่มสูงขึ้น การสำรวจในปี 2564 แสดงข้อมูลว่าสัดส่วนของผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวตามลำพังในครัวเรือนมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเพิ่มจากร้อยละ 3.6 ในปี 2537 เป็นร้อยละ 12.0 ในปี 2564 หรือราว 1.6 ล้านคน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2564) จากปรากฏการณ์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าดัชนีการสูงอายุและอัตราส่วนพึงพิงสูงอายุนั้นสูงขึ้น ในขณะที่อัตราส่วนเกื้อหนุนนั้นมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง สะท้อนให้เห็นภาวะสังคมสูงวัยของประเทศไทยได้อย่างชัดเจนและทำให้ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวตามลำพังมีเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย

การอยู่ตามลำพังของผู้สูงอายุ ถือเป็นความเปราะบางอย่างหนึ่งของชีวิตวัยสูงอายุ ทั้งนี้ภาวะเปราะบาง (Vulnerability) หมายถึง สถานการณ์ที่ภาระบุคคลมีความหนักอึ้งเมื่อเปรียบเทียบกับความสามารถของบุคคลในการแบกรับ (Klerk, 2004 อ้างถึงในภาพร ชัยวรรณ, 2548, น.2) ความเปราะบางสะท้อนโอกาสเสี่ยงต่อการได้รับ

ความเสียหาย/ผลเชิงลบในการดำเนินชีวิต ผู้สูงอายุเผชิญกับความเปราะบางใน 3 มิติหลัก ได้แก่ 1) ด้านประชากรและสังคม เช่น ใช้ชีวิตตามลำพัง ไม่มีบุตรเกื้อหนุน ขาดเครือข่ายที่จะช่วยเหลือเมื่อต้องการ 2) ด้านเศรษฐกิจ เช่น ยากจน ไม่สามารถทำงานได้ และ 3) ด้านสุขภาพ เช่น ความเจ็บป่วย ความสามารถที่จำกัดในการช่วยเหลือตนเอง/การเคลื่อนไหว (Hermalin and Ofstedal, 2003 อ้างถึงใน นภาพร โชยวรรณ, 2548, น. 2) อาจกล่าวได้ว่าประสบการณ์ชีวิตของผู้สูงอายุที่ใช้ชีวิตอยู่ตามลำพัง ถือเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษา เนื่องจากแม้ว่าชีวิตของผู้สูงอายุเหล่านี้จะใช้ชีวิตอยู่ในสถานการณ์ที่เต็มไปด้วยความเสี่ยง หรือความเปราะบางแต่ก็ยังคงดำรงชีวิตอยู่ได้ ในมุมมองเชิงปรัชญา ฌอง-ปอล ซาร์ตร์ (Jean-Paul Sartre, 1905-1980) นักปรัชญาอัตถิภาวนิยม (Existentialism) ที่ให้ความสำคัญของการมีอยู่ของมนุษย์มีทัศนะว่ามนุษย์คือเสรีภาพ (Man is free.) มนุษย์กับเสรีภาพไม่สามารถแยกออกจากกันได้ มนุษย์เป็นผู้เลือกกำหนดชีวิตด้วยตนเอง หากมีสิ่งใดมากำหนดชีวิตมนุษย์ไม่ ดังที่ซาร์ตร์ (อ้างถึงในวิทย์ วิศทเวทย์, 2537, น 155) ได้กล่าวว่า

มนุษย์มิใช่อะไรอื่นนอกจากผลผลิตที่เขาสร้างขึ้นให้แก่ตนเอง นั่นคือหลักข้อแรกของเอ็กซิสเทนเชียลิสม์...คำกล่าวนี้นี้ได้หมายความว่าคนอื่น นอกจากว่ามนุษย์มีศักดิ์ศรีที่ยิ่งใหญ่มากกว่าก้อนหินหรือโต๊ะ มันหมายความว่ามนุษย์มีอยู่ก่อน กล่าวคือเริ่มแรกก็มีมนุษย์อยู่ก่อนแล้วจากนั้นก็หมุนไปสู่อนาคต เขาเป็นสิ่งที่รู้สำนึกตัวเองและวาดภาพตัวเองในอนาคตได้ มนุษย์คือรูปแบบของความรู้สึกตัวตลอดเวลา เขาไม่ใช่ตะไคร่น้ำหรือขยะ หรือดอกไม้ ไม่มีอะไรมีอยู่ก่อนแบบแผนอันนี้ ไม่มีอะไรในสวรรค์ มนุษย์จะต้องเป็นสิ่งที่เขาวาดเองให้เป็น...

แม้ว่าการเลือกดังกล่าวมีโอกาสมืออุปสรรคที่เกิดมาพร้อมกับการเลือก แต่มนุษย์ก็ใช้เสรีภาพที่จะเลือกภายใต้ข้อจำกัดอยู่ แม้ว่าจะไม่ใช่เสรีภาพที่จะต้อง

ประสบผลสำเร็จในทุกครั้งที่ตนได้ตัดสินใจเลือกก็ตาม นอกจากนั้นมนุษย์ยังได้ตระหนักว่าสักวันหนึ่งเขาจะไม่มีอยู่หรือเขาจะต้องตาย อย่างไรก็ตามความตายกลับเปิดโอกาสให้เราเห็นคุณค่าของการมีชีวิตอยู่ ซึ่งขณะที่ยังมีชีวิตอยู่มนุษย์จึงต้องใช้เสรีภาพในการเลือกดำเนินชีวิตอย่างที่ตนต้องการจะเป็นอย่างแท้จริง

จากเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่เข้าสู่สังคมสูงวัย (Ageing Society) โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงต้องการศึกษาชีวิตและความตายของผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพัง โดยนำมโนทัศน์เชิงปรัชญามาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์ เนื่องจากผู้สูงอายุเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ชีวิตมาอย่างยาวนาน การศึกษาทัศนคติที่มีต่อชีวิตและความตายของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังทำให้มีโอกาสในการเรียนรู้และทำความเข้าใจชีวิตของมนุษย์ให้หลากหลายมุมมองมากยิ่งขึ้นอันจะมีประโยชน์ต่อคนรุ่นถัดไป นอกจากนี้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังสามารถนำผลการวิจัยที่ได้รับไปกำหนดแผนนโยบายเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสูงวัยต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาชีวิตและความตายในทัศนะของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง โดยอาศัยมโนทัศน์ทางปรัชญาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้มีขอบเขตเชิงเนื้อหามุ่งศึกษาชีวิตของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง โดยศึกษาถึงการดำรงชีวิตและทัศนคติต่อชีวิตของผู้สูงอายุ ส่วนการศึกษาทัศนคติต่อความตายนั้น เป็นการศึกษาถึงทัศนคติที่มีต่อความตายและโลกหน้าของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง โดยใช้มโนทัศน์เชิงปรัชญา คือ แนวคิดอภิปรัชญาของ ฌอง-ปอล ซาทร์ เป็นกรอบในการวิเคราะห์หลัก เพื่อทำความเข้าใจทัศนคติที่มีต่อชีวิตและความตาย

ของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ส่วนขอบเขตเชิงพื้นที่ ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้สูงอายุ (อายุ 60 ปีขึ้นไป) ที่อาศัยอยู่ตามลำพังในพื้นที่เขตเมืองจำนวน 3 คน ได้แก่ ผู้สูงอายุในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล (ปทุมธานี) และในเขตพื้นที่ชนบท จำนวน 3 คน ได้แก่ ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังในจังหวัดหนองบัวลำภู รวมทั้งสิ้น 6 คน

ทบทวนงานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) ว่าด้วยความหมายของผู้สูงอายุและภาวะสังคมสูงวัย เพื่อให้เกิดความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับความหมายของคำว่าผู้สูงอายุและภาวะสังคมสูงวัย 2) แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาอัตถิภาวนิยม ซึ่งเป็นนวัตน์เชิงปรัชญาที่ใช้ในการวิเคราะห์และทำความเข้าใจชีวิตและทัศนคติต่อความตายของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง และ 3) การทบทวนงานศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุและความตาย เพื่อให้เห็นภาพรวมของประเด็นที่มีการศึกษาแล้ว

1. ว่าด้วยความหมายของผู้สูงอายุและภาวะสังคมสูงวัย (Ageing Society)

แม้ว่าการนิยามว่าผู้สูงอายุคือใคร โดยทั่วไปจะเน้นการนิยามตามเกณฑ์ของอายุเป็นหลัก เช่น ในกรณีของประเทศที่พัฒนาแล้ว ผู้สูงอายุ หมายถึง ประชากรที่มีอายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไป (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย , 2565, น.18) ในขณะที่ประเทศไทย พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 ได้ให้นิยามความหมายของผู้สูงอายุว่า หมายถึง บุคคลซึ่งมีอายุเกิน 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป และสัญชาติไทย พร้อมทั้งแบ่งผู้สูงอายุไว้เป็น 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ 1) กลุ่มผู้สูงอายุวัยต้น คือ กลุ่มผู้มีอายุ 60-69 ปี 2) กลุ่มผู้สูงอายุวัยกลาง คือ กลุ่มที่มีอายุ 70-79 ปี และ 3) ผู้สูงอายุวัยปลาย คือ ผู้มีอายุ 80 ปีขึ้นไป (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย , 2565, น.18) การนิยามว่าผู้สูงอายุคือใครผ่านเกณฑ์อายุถือเป็นการนิยามที่เป็นสากล สามารถระบุตัวเลขได้ชัดเจน จึงเป็นเกณฑ์ที่ถูกใช้อย่างแพร่หลายโดยเฉพาะในบริบทของกฎหมายและนโยบายต่าง ๆ ของภาครัฐ

อย่างไรก็ตามในมุมมองเชิงสังคมพบว่า การนิยามผู้สูงอายุและความสูงอายุมีการพิจารณาในหลายลักษณะ เป็นต้นว่า นักพฤฒาวิทยา (Gerontologists) ได้กำหนดหลักเกณฑ์ในการพิจารณาความสูงวัยไว้ 4 ลักษณะ ได้แก่ อายุขัย การเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย การเปลี่ยนแปลงทางจิตใจ และความสูงวัยทางสังคม เช่น การเลื่อนสถานะจากแม่ไปเป็นยาย (จุฑามณี สมบูรณ์สิทธิ์, 2547) นอกจากนี้ในบางสำนักความคิด อาทิ ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยมพยายามทำความเข้าใจว่ากระบวนการเข้าสู่ความสูงอายุของปัจเจกบุคคลนั้นถูกสร้างขึ้นจากการนิยามทางสังคม (Social Definitions) และโครงสร้างสังคม (Social Structures) ในการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับมหภาค (เป็นการพิจารณาอิทธิพลของรัฐและเศรษฐกิจที่มีต่อเงื่อนไขและประสบการณ์ของผู้สูงอายุ) ระดับกลาง (Meso level) (ปัจเจกบุคคลเป็นผู้กระทำทางสังคมต่าง ๆ ผ่านกระบวนการและโครงสร้างทางสังคมในระดับองค์กรและสถาบัน อันจะนำไปสู่การสร้างโลกและสังคมในชีวิตประจำวันของพวกเขาเอง) และระดับจุลภาค (ปัจเจกบุคคลสามารถเป็นผู้กระทำที่สร้างโลกขึ้นมาผ่านการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน) กล่าวได้ว่าพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลผลิตสร้างความจริง (Reality) ที่ซึ่งในทางกลับกันก็เป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์ชีวิตของมนุษย์ด้วย ในแง่นี้หมายความว่าความจริงทางสังคม (Social Reality) เปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลเวลา ตามสถานการณ์ชีวิต และตามบทบาททางสังคมในชีวิตมนุษย์ (Phillipson and Baars, 2007)

ในแง่ภาพรวมและ/หรือภาวะของสังคม วรเวศม์ สุวรรณระดา (2559, น.16) ให้ทัศนะว่าคำว่า “สังคมผู้สูงอายุ” มีความหมายค่อนข้างแคบเพราะสื่อความหมายว่าเป็นสังคมของผู้สูงอายุ แต่คำว่า “สังคมสูงวัย” (Aging Society) เป็นคำที่สะท้อนลักษณะของสังคมโดยภาพรวมที่เต็มไปด้วยผู้สูงอายุและสะท้อนความเป็นพลวัตของสังคมที่จะสูงวัยไปอย่างต่อเนื่อง ไม่ได้มีจุดสิ้นสุด ณ จุดใดจุดหนึ่ง ในขณะที่นายแพทย์บรรลุ ศิริพานิช ได้อ้างถึงข้อเขียนของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่ให้ทัศนะว่า คำว่า “อายุ” เป็นภาษาบาลีหมายถึงพลังส่งต่อหล่อเลี้ยงชีวิต และ “วัย” หมายถึงความเสื่อม

ความโถม จึงเสนอใช้คำว่า “สังคมสูงอายุ” เพื่อหมายถึงสังคมที่สูงด้วยพลังสืบทอดหล่อเลี้ยงชีวิต ไม่ใช่คำว่า “สังคมสูงวัย” เพราะมีความหมายสื่อไปในทางลบว่าเป็นสังคมที่สูงด้วยความเสื่อมโทรม (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2565, น.18) แม้ว่าข้อเสนอต่อการเรียกภาวะสังคมที่มีสัดส่วนประชากรสูงอายุมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องของอาจารย์วรเวศม์ และนายแพทย์บรรลุจะเล็ดขัดแย้งกัน แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดจะเห็นว่าผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 2 ท่านมีจุดเน้นที่ต่างกันโดยอาจารย์วรเวศม์เน้นให้เห็นสถานะในภาพรวมของสังคมที่มีลักษณะต่อเนื่อง ไม่หยุดนิ่ง ในขณะที่นายแพทย์บรรลุเน้นให้เกิดความเข้าใจหรือเกิดความเข้าใจเชิงบวกต่อภาวะสังคมที่ประชากรสูงอายุมีมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อลดอคติที่เกิดขึ้นต่อผู้สูงอายุ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากข้อเสนอของนายแพทย์บรรลุ ในรายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย ปี 2564 ได้จำแนกภาวะสังคมสูงวัยเป็น 3 สภาวะหลัก (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2565, น. 19) ได้แก่ สังคมสูงอายุ (Aged Society) หมายถึง สังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมด (หรือประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 7) สังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์ (Complete-aged Society) หมายถึง สังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด (หรือประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 14) สังคมสูงอายุระดับสุดยอด (Super-aged Society) หมายถึง สังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 28 ของประชากรทั้งหมด (หรือประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 20)

สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ได้ยึดนิยามความหมายของผู้สูงอายุตามเกณฑ์อายุตามที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 ที่กำหนดให้ผู้สูงอายุเป็นผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป และยึดตามข้อเสนอของอาจารย์วรเวศม์ โดยเรียกชื่อสภาวะสังคมที่มีสัดส่วนของประชากรสูงอายุสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องว่าเป็น “ภาวะสังคมสูงวัย” โดยใช้คำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Ageing Society โดยเป็นการสื่อถึงความเป็นพลวัตของสังคมโดยไม่ตีความว่าเป็นสภาวะแห่งความเสื่อม เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความสับสนกับการนิยาม

สภาวะสังคมสูงวัยตามเกณฑ์สัดส่วนของประชากรสูงอายุที่มีการจำแนกเป็น 3 สภาวะหลัก ได้แก่ สังคมสูงอายุ (Aged Society) สังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์ (Complete-aged Society) และสังคมสูงอายุระดับสุดยอด (Super-aged Society)

2. แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาอัตถิภาวนิยม

ฌอง-ปอล ซาทร์ นักอัตถิภาวนิยมชาวฝรั่งเศส เห็นว่ามนุษย์คือเสรีภาพ (Man is free.) มนุษย์กับเสรีภาพไม่อาจแยกจากกันได้ มนุษย์เป็นผู้เลือกกำหนดชีวิตด้วยตนเอง หากสิ่งใดมากำหนดชีวิตมนุษย์ไม่ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่ามนุษย์จะเป็นอิสระจนสามารถเลือกกระทำของตนเองอย่างไม่มีข้อจำกัด แต่การเลือกดังกล่าวนั้นมีโอกาสที่จะมีอุปสรรคถึงแม้จะเป็นอุปสรรคที่เกิดพร้อมกับการเลือก ด้วยเหตุดังกล่าว เสรีภาพของบุคคลจึงกลายเป็นเสรีภาพที่จะเลือกแต่ไม่ใช่เสรีภาพที่จะต้องประสบผลสำเร็จในทุกสิ่งที่ตนได้ตัดสินใจเลือก การมีอยู่ของบุคคลจึงมีโอกาสนี้จะพบความขัดแย้งระหว่างความเป็นไปได้กับสภาวะข้อเท็จจริง (ปานทิพย์ ศุภนคร, 2551, น. 99)

มนุษย์ได้ตระหนักว่าสักวันหนึ่งเขาจะไม่มีอยู่หรือเขาจะต้องตาย มนุษย์มีอยู่เพื่อความตาย แม้ว่าเขาจะไม่เลือกความตายแต่ความตายก็ต้องมีขึ้น ความตายเป็นสิ่งที่แน่นอนและไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้นความตายเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ความตายทำให้เกิดความกลัวและทำให้เกิดความรู้สึกท้อแท้ พวกเขาจึงไม่ยอมรับความตายโดยตรงไปตรงมาและอำพรางความจริงเกี่ยวกับความตายด้วยคำพูดที่ดูสวยหรู เช่น เมื่อตายแล้วไปสู่สรวงสวรรค์ ไปสู่สุคติ เป็นต้น ดังนั้นความตายทำให้การใช้เสรีภาพในการดำเนินชีวิตและการมีอยู่ของมนุษย์จบสิ้นลง อย่างไรก็ดีตามอัตถิภาวนิยมมีความเห็นว่ามนุษย์ไม่ควรท้อแท้กับข้อจำกัดต่าง ๆ แม้ว่าสักวันหนึ่งมนุษย์จะต้องเผชิญกับความตาย มนุษย์ควรตระหนักถึงเสรีภาพและการสร้างสรรค์ของตนเองเสมอที่ถือว่าเป็นหน้าที่ที่ตนจะต้องตัดสินใจเลือกให้กับตนเองขณะที่มีชีวิตอยู่ (วรรณวิสาข์ ไชยโย, 2558, น. 216-217) ซาทร์กล่าวว่าในความเป็นจริงของชีวิตว่ามนุษย์ต้องเผชิญกับความตาย ความตายคือปรากฏการณ์เฉพาะของมนุษย์ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์สุดท้ายของชีวิตทั้ง ๆ

ที่ยังมีชีวิตอยู่ ความตายได้สร้างความหมายของชีวิตเหมือนกับโน้ตดนตรีตัวสุดท้ายที่ทำให้รู้ความหมายของเพลง (Sartre, 1967, p. 681 อ้างในกจิต พุโตปิง, 2555, น. 14)

อัตถิภาวนิยมอธิบายชีวิตกับความตายว่ามีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ความตายเป็นความจริงของชีวิตที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ มนุษย์จึงต้องตระหนักว่าความตายเป็นความตายของตนในวันหนึ่ง เมื่อเราจะต้องมีอยู่เพื่อความตาย ความตายคือความหมายของชีวิต (อัตถิภาวะ) ขณะดำรงอยู่ในห้วงเวลาที่ยังมีอยู่ ความสัมพันธ์ของชีวิตและความตายคือข้อจำกัดของอัตถิภาวะ ที่ทำให้มนุษย์ต้องให้ความหมายกับสิ่งอื่น ๆ มนุษย์มีความผูกพันใกล้ชิดกับโลกของตน โดยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกเป็นไปตามเจตนารมณ์ของมนุษย์ การมีอยู่กับเสรีภาพเป็นเรื่องเดียวกันหรือมนุษย์มีอยู่ มนุษย์ก็มีเสรีภาพ เสรีภาพจึงไม่อาจแยกจากความเป็นมนุษย์ มนุษย์สามารถสร้างความหมายและคุณค่าของชีวิตให้เป็นดังที่เขาคิด และเมื่อมนุษย์เป็นผู้กำหนดทุกอย่างให้กับตัวเองจึงต้องยอมรับผลของการกระทำทุกอย่างของตนโดยไม่สามารถส่งมอบให้ใครได้เลย ดังนั้นการมีอยู่ของมนุษย์เกิดจากการตระหนักถึงความเป็นจริงที่แต่ละบุคคลได้เลือกให้ความหมายและสร้างคุณค่าจากการเลือกตัดสินใจของตนเอง (วรรณวิสาข์ ไชโย, 2558, น. 217)

3. งานศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุและความตาย

ในหัวข้อนี้เป็นการสืบค้นเบื้องต้นเพื่อให้เห็นภาพรวมของงานศึกษาและการอธิบายถึงผู้สูงอายุและความตาย โดยใช้คำสำคัญในการสืบค้น 2 คำหลัก คือ ผู้สูงอายุกับความตาย ที่ปรากฏอยู่ในชื่อเรื่อง/ชื่อบทความเป็นหลัก และทำการคัดงานศึกษาที่เน้นการศึกษาทางการแพทย์และโรคเพียงอย่างเดียวออก เป็นการสืบค้นในโปรแกรมค้นหา (Search Engine) หลัก คือ Google Scholar อันเป็นแหล่งรวมของบทความทางวิชาการจากหลากหลายแหล่ง ไม่ว่าจะเป็นวารสารทางวิชาการ งานศึกษาวิจัย โดยกำหนดขอบเขตงานศึกษาภาษาไทยที่เผยแพร่ระหว่างปี 2550-ปัจจุบัน (2566) โดยสามารถแบ่งกลุ่มงานศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุและความตายได้เป็น 4 กลุ่มประเด็นหลัก ดังนี้

1) งานศึกษาที่มุ่งค้นหาสาเหตุและ/หรือเปรียบเทียบสาเหตุแห่งการตายตามปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนว่า การตายของผู้สูงอายุในประเทศไทยมีความแตกต่างกันตามแหล่งที่อยู่ในภูมิภาค เพศ สถานภาพสมรส ภาวะพึ่งพา และภาวะโรคหัวใจและหลอดเลือด (ปีพม่า ว่าพัฒนวงศ์ และคณะ, 2551)

2) งานศึกษาที่มุ่งเน้นการเตรียมพร้อมเข้าสู่การตายดี การตายสงบ ที่ชี้ให้เห็นว่า มุมมองต่อการตายอย่างสงบของผู้สูงอายุนั้นเป็นการตายที่ไม่เจ็บปวด ไม่ทุกข์ทรมาน ไม่ถูกทอดทิ้งให้โดดเดี่ยว ส่วนการตายที่โรงพยาบาลนั้นมองว่าเป็นการตายที่เชื่อมั่นว่าจะได้รับการช่วยเหลืออย่างดีที่สุดแล้ว สภาพของผู้เสียชีวิตจะได้รับการปกป้องดูแลอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (พิสิษฐ์ พิริยาพรณ และคณะ, 2560) ทั้งนี้งานศึกษาหลายเรื่อง ชี้ให้เห็นว่าความเชื่อทางศาสนามีความสัมพันธ์กับการเตรียมตัวตายของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุมีพฤติกรรมในการเตรียมตัวก่อนตาย โดยปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการเตรียมตัวก่อนตายของผู้สูงอายุ คือ ความเชื่อทางศาสนาเกี่ยวกับความตาย การรับรู้ภาวะสุขภาพ การสนับสนุนทางสังคม และความวิตกกังวลเกี่ยวกับความตาย (พระชาย อภินันโท, 2562) โดยหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและความตาย ประกอบด้วยชั้น 5 กรรมนิยาม ไตรลักษณ์ หลักอแปมาทธรรม โพชฌงค์ 7 หลักมรณสติ หลักสติปัฏฐาน ทานและพรหมวิหาร 4 ส่วนรูปแบบการพัฒนาจิตของผู้สูงอายุตามแนววิถีพุทธเพื่อเตรียมความพร้อมในการเผชิญความตายอย่างสงบ ได้แก่ การเจริญมรณสติ การเจริญสมาธิ การภาวนาทองเลน การภาวนาโพชะ การนอนผ่อนคลาย การถวายสังฆทาน การเขียนพินัยกรรมชีวิต การเขียนความในใจถึงผู้ล่วงลับ และการนำทางสู่สุคติเพื่อการจากไปอย่างสงบและมีสติ (พระมหาสุพร รกขิตธมโม และเบญจมาศ สุวรรณวงศ์, 2563) ผู้สูงอายุเชื่อว่าตายไปแล้วมีเงื่อนไขมาจากการปฏิบัติตนก่อนตาย อาทิ การทำบุญ ผู้สูงอายุมีการเตรียมตัวก่อนตายโดยการยอมรับปรากฏการณ์ของชีวิตเกี่ยวกับการตั้งอยู่ดับไปตามหลักศาสนาพุทธ (दनัยชัยนันท์ สังขทรัพย์, 2565)

3) งานศึกษาเกี่ยวกับมุมมองต่อความตายและความหมายของชีวิตของผู้สูงอายุ ในมติปรัชญา พบว่า การรับรู้ความตายของผู้สูงอายุมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับชีวิตที่มีความหมายของผู้สูงอายุ การรับรู้ความหมายของชีวิตกับความตายของผู้สูงอายุถูกรับรู้ผ่าน 4 มุมมองหลัก ได้แก่ 1) ความต้องการมีสุขภาพที่แข็งแรง 2) การตระหนักเห็นคุณค่าในตนเอง 3) การยึดหลักศาสนาเป็นที่พึ่งพิงทางจิตใจ และ 4) ความพึงพอใจในชีวิต (วรรณวิสาข์ ไชโย, 2562) ผู้สูงอายุส่วนใหญ่รับรู้ว่าความตายเป็นเรื่องธรรมชาติที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เป็นการสิ้นอายุขัย พันทุกซ์ หมดเวรหมดกรรม (พิลิสฐ์ ปริยาพรรณ และคณะ, 2560)

4) งานศึกษาเกี่ยวกับความกลัวตายของผู้สูงอายุ เช่น ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกลัวตายของผู้สูงอายุโรคเรื้อรังที่อาศัยอยู่ตามลำพัง พบว่า ผู้สูงอายุมีความรู้สึกลัวตายในระดับมาก เช่น ไม่สบายใจที่ต้องไปร่วมงานศพผู้อื่น ไม่สบายใจเมื่อต้องฟังผู้อื่นพูดเกี่ยวกับความตาย การพบเห็นภาวะใกล้ตายของบุคคลอื่น ทำให้กลัว ทั้งนี้ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกลัวตายของผู้สูงอายุ ประกอบด้วย รายได้ การศึกษา มีความสัมพันธ์เชิงลบกับความรู้สึกลัวตาย ส่วนการสนับสนุนทางสังคมโดยรวม การสนับสนุนด้านวัตถุสิ่งของ และการสนับสนุนด้านการประเมินค่า มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความรู้สึกลัวตาย (ผจงจิต ไกรถาวร, 2563)

จากการสำรวจเบื้องต้นดังกล่าวมาแล้ว พบว่าประเด็นที่ศึกษาเกี่ยวกับการตายดี การตายสงบ และการเตรียมความพร้อมเข้าสู่การตายดี เป็นประเด็นที่ค่อนข้างมีการศึกษาที่มากกว่าประเด็นที่มุ่งเน้นทำความเข้าใจชีวิตและความตายในทัศนะของผู้อายุ ในเชิงปรัชญา ที่มีอยู่ค่อนข้างน้อย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องชีวิตและความตายในทัศนะของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง : การวิเคราะห์เชิงปรัชญา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview)

1.กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังและยินดีให้ข้อมูลแก่นักวิจัยในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ปทุมธานี และหนองบัวลำภู อายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป จำนวน 6 คน ใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อตอบแบบสัมภาษณ์เชิงลึก

2.วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ทราบถึงชีวิตและทัศนะต่อความตายของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง ประกอบด้วย

1) การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Research) งานวิจัยและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ แนวคิดอัตถิภาวะนิยมของฌอง-ปอล ซาทร์ และงานศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุและความตาย

2) การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง โดยมีเครื่องมือในการวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ประกอบไปด้วยข้อมูลภูมิหลังของผู้สูงอายุ (เพศ อายุ ระดับการศึกษา แหล่งที่มาของรายได้ในแต่ละเดือน และสถานะภาพสมรส) การดำรงชีวิตประจำวัน ทัศนะต่อชีวิต ทัศนะต่อความตายและโลกหน้า เป็นคำถามปลายเปิดที่เน้นให้ผู้สูงอายุได้แสดงทัศนะของตนเองอย่างอิสระ

3. การพิทักษ์สิทธิ

การศึกษานี้ผ่านการพิจารณารับรองการพิทักษ์สิทธิและจริยธรรมการวิจัยจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ชุดที่ 2 สาขาสังคมศาสตร์ (No.134/2018, Date 12-3-2018) (เป็นการได้รับอนุมัติในโครงการวิจัย

หลักเรื่องการป้องกันและแก้ไขปัญหาการกระทำความรุนแรงต่อผู้สูงอายุ ซึ่งเครื่องมือการวิจัยในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาย่อยในโครงการหลัก) ทั้งนี้ข้อมูลจากการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุไม่มีการเปิดเผยชื่อ นามสกุล หรือรายละเอียดที่ระบุตัวตนผู้สูงอายุ และบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยชื่อผู้สูงอายุที่ปรากฏในบทความนี้เป็นการใช้นามสมมติทั้งหมด และการนำเสนอกรณีศึกษาเป็นเพียงตัวอย่างกรณีเหตุการณ์เท่านั้น

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลกระทำโดยการนำผลการวิจัยที่ได้รับมาจำแนกหมวดหมู่ หลังจากนั้นได้อาศัยมโนทัศน์เชิงปรัชญามาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Data)

ผลการวิจัย

1. ข้อมูลภูมิหลังของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง

ผู้ให้ข้อมูลมีจำนวนทั้งสิ้น 6 คน มีอายุเฉลี่ย 78.5 ปี เป็นผู้สูงอายุเพศชาย 2 คน และเพศหญิง 4 คน แทบทั้งหมดจบการศึกษาในระดับประถมศึกษา (5 ใน 6 คน) ซึ่งข้อมูลจากการสัมภาษณ์สะท้อนว่าเป็นการศึกษาระดับประถมศึกษาตอนต้น (ป.4) มีผู้สูงอายุเพียง 1 คนที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา แหล่งที่มาของรายได้ในแต่ละเดือน ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ (4 ใน 6 คน) พึ่งพาสวัสดิการพื้นฐานจากรัฐ ไม่ว่าจะเป็นเบี้ยผู้สูงอายุ เบี้ยผู้พิการ และ/หรือบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ ผู้สูงอายุ 1 คนมีแหล่งรายได้เพิ่มเติมจากการทำงานเก็บของเก่าขาย และอีก 1 คน เป็นข้าราชการบำนาญ ส่วนสถานภาพสมรส พบว่าผู้สูงอายุ 4 ใน 6 คนมีสถานภาพสมรสเป็นหม้าย (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลภูมิหลังของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง

นามสมมติ	อายุ (ปี)	ระดับการศึกษา	แหล่งที่มาของรายได้ ในแต่ละเดือน	สถานภาพสมรส
1.ปัสดใส	66	ประถมศึกษา	เก็บของเก่าขาย*/เบี้ยยังชีพ ผู้สูงอายุ 600 บาท	หย่าร้าง
2.ยายดวง	84	ประถมศึกษา	เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ 800 บาท/ เบี้ยผู้พิการ 800 บาท	โสด
3.ยายบุญดี	83	ประถมศึกษา	เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ 800 บาท/ เบี้ยผู้พิการ 800 บาท	หม้าย
4.ยายอ้อม	86	มัธยมศึกษา	เงินข้าราชการบำนาญ ประมาณ 10,000 กว่าบาท	หม้าย
5.ลุงสันต์	70	ประถมศึกษา	เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ 700 บาท/ เบี้ยผู้พิการ 800 บาท	หม้าย
6.ตาสมาน	82	ประถมศึกษา	เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ 800 บาท/ บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ 300 บาท	หม้าย

* มีรายได้ประมาณวันละ 200-300 บาท หรือราว 4,000-6,000 บาท/เดือน

2. ชีวิตของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง : การดำรงชีวิตและทัศนคติต่อชีวิต

ผลการศึกษาในประเด็นนี้เป็นการนำเสนอให้เห็นถึงการศึกษาชีวิตของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังทั้ง 6 คน ซึ่งครอบคลุมประเด็นการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุ ทัศนคติต่อชีวิต และการดิ้นรนของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง กล่าวคือ

2.1 การดำรงชีวิตของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง

ผลการวิจัยพบว่าผู้สูงอายุที่ใช้ชีวิตอยู่ตามลำพังจำนวน 5 ใน 6 คน เป็นคนยากจน และต้องใช้ชีวิตท่ามกลางความโดดเดี่ยวไม่สามารถทำงานหาเลี้ยงชีพได้เนื่องจากมีสุขภาพร่างกายไม่แข็งแรง จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูล เช่น ยายดวงและยายบุญดี ไม่สามารถยืนได้ ยายอ้อมมีปัญหาด้านการเคลื่อนไหว เดินไม่สะดวกเพราะเคย

ประสบอุบัติเหตุ ส่วนตาสันต์มีปัญหาเรื่องการเดิน ซึ่งผู้สูงอายุจำนวน 5 ใน 6 คน ต้องพึ่งพาเงินช่วยเหลือจากรัฐบาล ได้แก่ เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ เบี้ยผู้พิการ และ บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ ผู้สูงอายุกลุ่มนี้จัดว่าเป็นผู้ที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน (Poverty Line) กล่าวคือเป็นผู้สูงอายุที่มีรายได้ต่อเดือนต่อคนต่ำกว่าเส้นความยากจน ถือว่าเป็นคนยากจนซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ที่แต่ละประเทศได้กำหนดขึ้น ซึ่งประเทศไทย ในปี 2564 กำหนดเกณฑ์อยู่ที่ 2,803 บาท/คน/เดือน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2566) มีเพียงผู้สูงอายุจำนวน 1 คนคือ ยายอ้อม ที่ดำรงชีพด้วยเงินบำนาญของตนเอง ผู้วิจัย ขอยกตัวอย่างลักษณะการดำเนินชีวิตบางช่วงเวลาของผู้สูงอายุบางคน ดังนี้

กรณีตาสมานวัย 82 ปีที่ใช้ชีวิตแบบคนไร้บ้านในชุมชน กิจวัตรประจำวัน ตาสมานจะตื่นนอนไม่แน่นอน บางวันก็ตี 5 บางวันก็ 6 โมงเช้า ตื่นมาก็ล้างหน้าล้างตา กินกาแฟ แล้วก็เก็บกวาดดูแลความเรียบร้อยที่ศาลาอเนกประสงค์ ส่วนตอนเย็นเด็ก ๆ จะมาเล่นที่ศาลา (บริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ศูนย์กลางของชุมชน) ตนก็ได้ช่วยเป็นหูเป็นตา สอดส่องดูแล ไม่ให้ใครมาทำนอกกลุ่มนอกทางในพื้นที่ดังกล่าว เรื่องอาหารการกิน ตาสมาน หุงข้าวแล้วซื้อแกงมา 1 ถัง ประมาณ 30 บาท ส่วนข้าวสารจะซื้อมาเป็นถัง แกงที่ซื้อมา จะแบ่งกิน 2 มื้อ คือมื้อกลางวันกับมื้อเย็น ส่วนตอนเช้ากินกาแฟและบางทีก็กินบะหมี่ กึ่งสำเร็จรูปห่อละ 6 บาท ทุกวันนี้คุณตาสมานได้รับเงินจากเบี้ยผู้สูงอายุ เดือนละ 800 บาท และได้อาศัยแลกข้าวของที่จำเป็นโดยใช้บัตรสวัสดิการแห่งรัฐอีก 300 บาท แต่เงินที่มีก็ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย ต้องยืมเงินคนรู้จักในละแวกนั้นบ้างในบางครั้ง เมื่อถาม ตาสมานว่าเงินที่ได้เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายหรือไม่ ตาสมานให้ข้อมูลว่า “มันไม่พอหรอกครับ ขอโทษนะครับต้องขอยืมเขากิน ยืมเขาใช้ พอได้เงินผู้สูงอายุก็ให้คืนเขาไป ตอนนั้นก็อยู่ได้ แค่นี้เอง”

อีกกรณีหนึ่งคือยายดวง วัย 84 ปี รายได้หลักทุกวันนี้ คือ เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ จำนวน 800 บาท และเบี้ยยังชีพผู้พิการจำนวน 800 บาทเช่นกัน รวมมีรายได้จากเบี้ย ยังชีพทั้ง 2 ประเภทเดือนละ 1,600 บาท ชีวิตประจำวันของยายดวง ยายตื่นประมาณ

ติ 5-6 จากนั้นค่อย ๆ พยุงตัวเองลงบันได เพื่อลงมาหุงหาอาหารด้านล่าง ห้องน้ำก็อยู่ข้างล่างเช่นกัน ยายจะทำกับข้าวกินเองโดยอาศัยซื้อวัตถุดิบจากรถตะกร้าหรือรถจักรยานยนต์ของแม่ค้าที่บรรทุกอาหารและกับข้าวเพื่อเร่ขายไปในหมู่บ้าน ตอนเย็นราว 17.00-18.00 น. ก็พยุงตัวเองขึ้นบ้าน มีคนเคยถามยายดวงเกี่ยวกับกิจวัตรว่า “นอนหยั่งตอนตะเวิน (ตะวัน/พระอาทิตย์) แดง ๆ” หมายความว่า ทำไม่ถึงรีบนอนเร็ว ยายดวงตอบว่า “อยู่ไปก็ไม่ได้ทำอะไร ก็นอนไปจั่งสิ้นแหละ (ก็นอนไปอย่างนั้นแหละ) นอนลงอยู่ในห้องไปเรื่อย ๆ”

2.2 ทักษะที่มีต่อชีวิตของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง

จากการศึกษาทักษะที่มีต่อชีวิตของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง พบว่า ผู้สูงอายุได้มีมุมมองต่อชีวิตของตนเองใน 2 มุมมอง/ทักษะหลัก ได้แก่

1) **ชีวิตวางอยู่บนกฎแห่งกรรม** ผู้สูงอายุเป็นวัยที่ผ่านประสบการณ์ชีวิตที่ผ่านร้อนผ่านหนาวสารพัดเรื่องราวมา 60- 80 ปี ทำให้ผู้สูงอายุได้ทำความเข้าใจการดำรงอยู่ของตนเอง ซึ่งมีกรณีที่เข้าใจว่าชีวิตนี้เป็นไปตามโชคชะตาที่ถูกกำหนดไว้เป็นต้นว่า ยายบุญดีให้มุมมองว่าชีวิตของตนเองถูกกำหนดมาไว้แล้วให้ไม่มีทายาทสับสกลหากชาติหน้ามีจริงอยากได้ทายาทของตนเอง เพื่อเลี้ยงดูยามแก่เฒ่า สำหรับชาตินี้เมื่อถูกกำหนดมาเช่นนี้ ตนก็ยอมรับ ส่วนยายดวงก็รู้สึกชีวิตของตนเองถูกขีดไว้ให้อยู่คนเดียวแบบไม่มีสามี แม้จะพยายามหาคนมาเลี้ยงดูแบบไม่ต้องพึ่งพาผู้ชาย สุดท้ายลูกสาวบุญธรรมก็ทอดทิ้ง ตนเองก็มองว่าเป็นเรื่องของเวรของกรรมที่ถูกลิขิตไว้ เดียวก็ผ่านพ้นไปเมื่อตนเองสิ้นอายุขัย

2) **ชีวิตคือการดิ้นรน** ผู้สูงอายุส่วนใหญ่เป็นคนยากจนทำให้ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อมีชีวิตอยู่รอด ดังคำกล่าวของปัสดใสที่ว่า “ชีวิตไม่สิ้น มันก็ต้องดิ้นกันไป”

- ดิ้นรนทำงานหาเลี้ยงชีพ เช่น กรณีของปัสดใสถือเป็นผู้สูงอายุที่ยังพอมิเรียวแรงในการทำงาน จึงทำงานเก็บของเก่าขายได้รายได้ประมาณ 200-300 บาท/วัน หรือราว 5,000-6,000 บาทต่อเดือน

- ดันรณางาน/กิจกรรมที่ทำให้ชีวิตของตนเองมีความหมาย เช่น กรณียายอ้อม ชีวิตหักเหจากอดีตเป็นผู้สูงอายุติดสังคม เป็นแกนนำในการทำงานเพื่อสังคม จนกระทั่งได้รับการยกย่องเป็นผู้สูงอายุดีเด่นระดับจังหวัด แต่ชีวิตต้องพลิกผันเมื่อประสบอุบัติเหตุ จนกระทั่งกลายเป็นผู้สูงอายุที่มีปัญหาในการเคลื่อนไหว ต้องใช้ชีวิตอยู่ในบ้านตามลำพัง เป็นหลัก สิ่งที่ยายอ้อมดันรนเพื่อให้ชีวิตของตนเองมีความหมายคือการหากิจกรรมทำในบ้าน โดยเฉพาะการทำยาสูบสมุนไพรและยาหม่องสมุนไพรจำหน่ายเป็นรายได้ รวมถึงงานประดิษฐ์ต่าง ๆ เพื่อไปจัดแสดงและจำหน่าย เพื่อให้ตนเองยังรู้สึกมีคุณค่าในการใช้ชีวิต หรือกรณีของป้าสดใส ชีวิตปั่นปลายที่ต้องอยู่ตามลำพัง นอกจากทำงานเก็บของเก่าเลี้ยงชีพแล้ว การทำงานเพื่อชุมชนกับกลุ่มแกนนำของชุมชนที่ชักชวนให้ช่วยกันทำงาน เปิดโอกาสให้ป้าสดใสพบความรื่นรมย์ในชีวิต “ทำงานกับคุณปู (แกนนำชุมชน) สนุกจะตาย คุณปูพาไปทำโน่นทำนี่ เราได้เรียนรู้ เราได้เที่ยว ได้อยู่กับเพื่อน ไม่เหงา ให้ฉันทำ ให้ฉันช่วยอะไรฉันยินดีทำให้หมด สนุกดี”

กรณีของตาสมาน เมื่ออยู่ร่วมชายคากับลูกชายไม่ได้ จึงตัดสินใจมาใช้ชีวิตกลางแจ้งในพื้นที่สาธารณะ โดยสร้างเพิงพักอยู่บริเวณศาลากลางบ้านซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่มีการตั้งศูนย์ต่าง ๆ ของชุมชนไว้ “อยู่ที่นี่ เมื่อก่อนมันเป็นแหล่งมั่วสุม วัยรุ่นมันชอบมาทำไม่ดีกัน เสพยาบ้าง ส่องยาบ้าง ผมก็ไล่นะ ‘ไปออกไป’ พอมันรู้ว่ามีคนอยู่แถวนี้ หลัง ๆ มามันก็ไม่มาแล้ว ตอนนี้นี่นี่ (พื้นที่สาธารณะของชุมชน) ไม่มีแล้ว ปลอดภัย สะอาดสะอาด ต้นเข้ามาผมก็กวาด ก็ทำสะอาดทุกวัน อยู่อย่างนี้สบายใจ ได้ดูแลของส่วนรวม และไม่ต้องอยู่บ้าน”

การดันรนโดยใช้พุทธศาสนาเป็นที่พึ่ง เป็นการเลือกรับมือกับสถานการณ์ที่เผชิญ โดยใช้ศาสนาเป็นที่พึ่ง เพื่อสร้างความสบายใจในชีวิตปั่นปลาย เช่น กรณีตาสันต์ มักจะไปฟังเทศน์ฟังธรรม และทำความสะอาดที่วัดอยู่เสมอ ๆ เพราะรู้สึกถึงความสบายใจ ไม่ต้องคิดมาก กรณีของตาสมานก็คล้ายคลึงกันที่มักใช้การสวดมนต์เป็นทางออกสู่ความสงบ เงื่อนไขของความเป็นจริง (เช่น ความยากจน การอาศัยอยู่ตามลำพัง

ความสูงอายุ) แม้จะสร้างบริบทของการดำรงอยู่ให้กับเรา แต่บริบทไม่เคยสามารถกำหนดความหมายอย่างตายตัวของการดำรงอยู่ของเราได้ กล่าวคือ เมื่อสำนึกของเราพิจารณาถึงสิ่งที่เราเป็นในโลก ทำให้เห็นช่องว่างระหว่างการเป็นสิ่งเหล่านั้นกับการดำรงอยู่ปรากฏขึ้นมา เราจึงเห็นถึงความล้มเหลวของสิ่งที่เราเป็นเหล่านั้นในการดำรงอยู่ของเรา จนสามารถกำหนดความหมายของการดำรงอยู่ของเราได้ (เบญจบรรพต โพธิ์เกตุ, 2564, น. 157) แต่อย่างไรก็ตามเมื่อมนุษย์ไม่ยอมรับสภาวะหรือบริบทของการดำรงอยู่ตามเงื่อนไขความเป็นจริง ก็ถือเป็นความทุกข์อย่างหนึ่งของมนุษย์ ในนามของมนุษย์ที่เป็นเสรีภาพในการเลือกตามมุมมองของชาร์ตร เห็นว่าจิตของมนุษย์มีแนวโน้มจะไม่สามารถยอมรับสภาวะใดได้นาน ดังนั้นจิตมนุษย์จึงต้องตกอยู่ในวิงวนสภาวะแสวงหาอยู่ตลอดเวลา สำหรับชาร์ตรการดิ้นรนของมนุษย์เป็นสภาวะหนึ่งของการมีชีวิตอยู่ในโลก การดิ้นรนจึงเป็นภาพสะท้อนของการหาความหมายแก่ชีวิตที่มีช่องว่างระหว่างการเป็นกับการดำรงอยู่ เป็นการกระทำที่ดีกว่าจะอยู่เปล่า ๆ ให้ชีวิตกลวงไปเรื่อย ๆ การดิ้นรนจึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้ชีวิตเพิ่มขึ้นชั่วคราว (พินิจ รัตนกุล, 2549, น. 57-58)

3. ทักษะที่มีต่อความตายและโลกหน้าของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง

สำหรับชาร์ตรนั้นความตายเป็นสภาวะจำกัดของชีวิต เพราะเมื่อตายไปก็จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขการดำรงอยู่ไม่ได้อีกต่อไป เช่นเดียวกับไม่สามารถเปลี่ยนแปลงอดีตที่จบลงไปแล้ว ความตายจึงเป็นสภาวะที่ทำลายล้างทุกสิ่งให้สิ้นไปแม้กระทั่งตัวเอง เราจึงกังวลเพราะไม่แน่ใจว่าจะถึงจุดจบเมื่อใด และสามารถทำทุกอย่างได้เสร็จตามที่ตั้งใจไว้หรือไม่ อย่างไรก็ตามชาร์ตรไม่แนะนำให้นึกถึงความตายเพราะจะเกิดความท้อแท้หมดอาลัยตายอยากมาแทนที่ โดยเฉพาะคนพิการหรือเป็นไม้ใกล้ฝั่ง แม้ว่าการคิดถึงความตายสำหรับบางคนอาจจะเป็นการสร้างแรงจูงใจให้ทำงานไว้เป็นอนุสรณ์ แต่ชาร์ตรก็เห็นว่าคนที่เป็นกรณีเช่นนี้มีน้อย การนึกถึงความตายจึงมักทำให้ไม่อยากทำอะไรอีกต่อไป เพราะทำไปก็เท่านั้น ไม่มีความหมายอะไรเกิดขึ้น (พินิจ รัตนกุล, 2549, น. 73-74)

อย่างไรก็ตามในการศึกษามุมมองต่อความตายและโลกหน้าของผู้สูงอายุ นักวิจัยได้ทำการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุทั้ง 6 คนด้วยคำถามปลายเปิดด้วยคำถามที่ว่า “ท่านมีมุมมองต่อความตายอย่างไรบ้าง” และ “ท่านมีมุมมองอย่างไรต่อโลกหน้า” ผลการศึกษาแบ่งเป็นสองประเด็นดังที่จะอธิบายต่อไปนี้

3.1 ทศนะต่อความตาย

ผลการวิจัยพบว่าผู้สูงอายุมองว่าการตายเป็นสังขารแห่งชีวิตที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ และพร้อมที่จะเผชิญหน้าต่อความตายโดยไม่เกิดความรู้สึกหวาดกลัวแต่อย่างใดเนื่องจากได้ใช้ชีวิตมาอย่างยาวนานแล้ว โดยผู้สูงอายุให้ข้อมูลว่า

ยายอิม “ไม่กลัวความตาย อยู่มาจนป่านนี้ คนแหวดล้อมตายไปหมดแล้ว รุ่นนี้ผีไม่เอาแล้ว”

ตาสมานให้ข้อมูลว่า “อ้าย.. ตาไม่กลัวความตาย เกิดมาต้องตายทุกคน ไม่ช้าก็เร็วเท่านั้นแหละ”

ป้าสดใสมองความตายว่าเป็นเรื่องธรรมดา ได้ให้ข้อมูลว่า “ตายก็ตาย ทุกวันนี้ไม่กลัวตายเพราะเราทำความดีไว้เยอะ ไม่ได้ทำความชั่วอะไรเลยถ้าเราตาย เราก็ต้องไปอยู่ในที่ที่ดี ๆ”

ยายบุญติ่มองว่าความตายเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นกับทุกคนจึงไม่กลัวความตายเพราะอยู่ในโลกนี้มานานแล้วและพร้อมจากโลกนี้ไปอย่างสงบ ดังที่ได้ให้ข้อมูลว่า “บ่่วนตาย (ไม่กลัวตาย) สบายใจ ถึงเวลาเราก็ต้องไป อยู่มานานแล้ว เวลาไปเข้าเลือด (เต็มเลือด) หมอยังเคยแซวว่า แปลกที่แม่ใหญ่ไม่เคยย่าน (กลัว) อะไรเลย”

ตาสันต์เคยกังวลเรื่องความตายจึงร้องขอให้ลูกสาวของตนกลับมาอยู่ด้วยแต่เมื่อได้รับการปฏิเสธจากลูกสาว ปัจจุบันตาสันต์จึงมองความตายเป็นเรื่องที่มนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ “ตายก็ตาย ใครก็หนีไม่พ้น”

ยายดวงกล่าวยอมรับถึงความหวั่นเกรงที่ตนเองมีต่อความตายว่า "ย่าน (กลัว) ตายอยู่ แต่เมื่อถึงคราวฮอด (เมื่อถึงเวลา) ยามตาย (ตาย) ก็ต้องตาย (ตาย) ใคร ๆ ก็ต้องตาย"

จากกรณีของผู้สูงอายุที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่ามีผู้สูงอายุที่มองว่าการตายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต และไม่มีถ้อยคำที่แสดงความรู้สึกหมกมุ่นตายอยาก ดังที่ชาร์ตรให้ข้อเสนอในประเด็นดังกล่าว ทั้งนี้ข้อสังเกตต่อมุมมองของผู้สูงอายุที่รู้สึกหวาดกลัวต่อความตาย อย่างเช่นข้อความที่ว่า "เราทำความดีไว้เยอะ ถ้าเราตาย เราก็ต้องไปอยู่ในที่ที่ดี" ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าคนที่ทำความดีตายแล้วจะได้ไปอยู่ในที่ดี เช่นนี้ก็ไม่มีอะไรต้องกลัว ดังนั้นจึงไม่กลัวตาย ข้อความนี้สะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย มั่นใจกับความตายที่จะมาถึง ซึ่งความมั่นใจนี้สัมพันธ์กับการดำรงอยู่และสิ่งที่ได้กระทำ ซึ่งสิ่งที่ได้กระทำลงไปนั้นจะส่งผลตอบแทนต่อชีวิต ทั้งนี้สำหรับชาร์ตรแล้วอาจมีความเห็นว่าทำไปก็เท่านั้นไม่มีความหมายอะไรเกิดขึ้นเพราะเมื่อตายก็จบ แต่สำหรับผู้สูงอายุในกรณีนี้เชื่อว่าการกระทำนั้นจะส่งผลต่อชีวิตในโลกหน้า อันเป็นมโนทัศน์เกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย และหากอยู่บนพื้นฐานมโนทัศน์ดังกล่าวการกระทำสิ่งต่าง ๆ จึงไม่ไร้ความหมาย เมื่อชีวิตที่ดำรงอยู่นี้ได้ตายลงไปก็ยังไม่จบเพียงชีวิตนี้ และเมื่อทำสิ่งที่ดีผลที่ดีก็จะตอบแทนไม่ชีวิตนี้ก็ชีวิตต่อไปในโลกหน้า จากที่กล่าวมาจึงได้ข้อสังเกตว่าพื้นฐานแนวคิดทางอภิปรัชญาของชาร์ตรอาจกล่าวถึงชีวิตที่ดำรงอยู่ในโลกนี้เท่านั้น ไม่ได้พูดถึงการมีชีวิตหรือการดำรงอยู่ในโลกหน้า ความตายจึงเป็นจุดสิ้นสุดของชีวิต แต่ในทางกลับกันหากอยู่บนพื้นฐานทางอภิปรัชญาที่กล่าวถึงชีวิตและการดำรงอยู่ในโลกหน้า ความตายในชีวิตนี้จึงไม่ใช่จุดสิ้นสุดของชีวิต จากที่กล่าวมามุมมองต่อความตายจึงอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดทางอภิปรัชญาซึ่งมีส่วนในการกำหนดความหมายของการดำรงอยู่ของแต่ละคนด้วย

3.2 ทศนะที่มีต่อโลกหน้าของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง

จินตนาการต่อโลกหน้าของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังทั้ง 6 คน ได้สะท้อนให้เห็นความหวังต่ออนาคตของชีวิตใหม่หลังความตายที่ทุกคนล้วนพิจารณาให้ความหมายในฐานะสัจธรรมแห่งชาติ ที่เป็นเรื่องสามัญที่เป็นธรรมชาติ ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่า ภายใต้มุมมองว่าชาติหน้ามีจริง ผู้สูงอายุมีความหวังต่อโลกหน้า ดังนี้

1) **ขอยูใน “ครอบครัวที่ดี”** เป็นต้นว่า มีลูกที่ดี มีลูกสะใภ้ที่ดี มีลูกของตนเอง ที่จะช่วยดูแลตนเองยามแก่เฒ่า ครอบครัวที่อบอุ่น มีคู่ชีวิตที่พูดคุยกันด้วยความเข้าใจ เป็นคนธรรมะซื่อโม และอยากมีลูก มีครอบครัวที่สามารถสนับสนุนส่งเสริมกัน ช่วยกันสร้างเนื้อสร้างตัว มีความมั่นคงมั่งคั่ง

ป้าสดใส ถ้าชาติหน้ามีจริง ป้าสดใสคิดว่าที่เป็นอยู่อย่างนี้ก็ดีแล้ว “ฉันไม่ชอบจำเจ ต่างคนต่างไปก็ดีแล้ว เอาแค่ลูกกับหลานพอ ไม่เอาสามีแล้ว เวลาทำบุญที่ไร ก็ขอให้ได้เกิดมาพบแค่ลูกกับลูกสะใภ้พอ ฉันรักลูกสะใภ้คนแรก เขาทำกับข้าวไม่เคยขาด ไม่เคยด่าฉันเขาสักคำ ตอนนี้อย่างที่ซลๆ เขาจะมา เราไม่ห้าม ลูกชายบอกแม่สบายดีเดี๋ยวเขาจะรู้ว่า ลูกชายมีเมียใหม่ ฉันก็จำยอม คิดถึงหลานก็ไม่ได้เจอ”

ยายบุญดีอยากเกิดมามีครอบครัว มีลูกสัก 2 คน เพราะอยากมีคนดูแล

ยายดวง หากชาติหน้ามีจริง ยายอยากมีลูกของตัวเอง แต่ยังคง “เคียด” (โกรธ) ผู้ชายอยู่ เพราะคิดว่าชาย “ซี้ตัว” (หลอกหลวง) ไม่เปลี่ยนแปลง อยากมีลูกของตัวเอง แต่ไม่ยอม “เอาหัว” ซึ่งผู้ชาย

ยายอิม “หากชาติหน้ามีจริง ยายก็คาดหวังครอบครัวที่คุยกันรู้เรื่อง ไม่ดุ ธรรมะซื่อโมหน่อยก็ดี และถ้ามีลูกได้ ก็อยากให้ลูกเป็นแบบนั้นเหมือนกัน”

ลุงสันต์อยากมีครอบครัวที่สามารถสนับสนุนส่งเสริมให้สร้างเนื้อสร้างตัวได้ อยากมีสิทธิแบบคนอื่น ในความหมายว่า ครอบครัวที่มีรายได้ ร่ำรวยจะสามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้ตามความต้องการ ในขณะที่ครอบครัวของตนเองซึ่งเป็นครอบครัวยากจน การจะทำกิจการใด ๆ ก็ลำบาก เต็มไปด้วยข้อจำกัด “อยากสร้างตัว อยากมีสิทธิเหมือน

คนอื่นเขา ที่เขาอยากทำอะไรก็ได้ตามที่อยากทำ ตอนนี้ใจอยากทำ แต่กำลังไม่พอ
เงินก็ไม่พอ กำลังเรานั้นน้อย ร่างกายก็ไม่สมบูรณ์

2) ขอ “อยู่ในร่มกาสาวพัสตร์” ตามตามแสดงทัศนคติอย่างหนักแน่นว่าหากต้อง
เกิดมาอีกชาติ ตนไม่ขอยุ่งทางโลกแล้ว ไม่อยากมีครอบครัว ขอมุ่งสู่ทางธรรม เพื่อความ
สงบสุขที่แท้จริงในชีวิตของตนเอง

“ก็ขอสาธุ ผมไม่เอาแล้ว ไม่ขอมีครอบครัว เข้าวัดบวชไปเลย ไม่เอาแล้ว
ใจมันมองเห็นแล้ว เพราะอยู่ทุกวันนี้มันไม่เป็นครอบครัว ชาติหน้าไม่เอา ไม่เจอเลยดีกว่า
อยู่ในผ้าเหลืองเลยดีกว่า เราก็คิดว่าตอนนี้ยังอยู่ก็ยังไม่มาดูกัน ตอนตายมาเอาอาหาร
มาให้จะได้กินรีเปล่าก็ไม่รู้”

อภิปรายผลการวิจัย

1. ทัศนคติที่มีต่อชีวิตของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง

ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังมีทัศนคติต่อชีวิตว่า ชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมและ
ชีวิตคือการต่อสู้ ตื่นรน จากการวิจัยพบว่าผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังเป็นคนยากจนและ
ต้องเผชิญกับความยากลำบากในการดำเนินชีวิต ทั้งปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาไม่มี
ลูกหลานคอยดูแล ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุมองว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม
ที่จะต้องเกิดมาชดใช้กรรมและยอมรับต่อชะตาชีวิตของตนเอง ขณะเดียวกันชีวิตก็ต้อง
ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการมีชีวิตอยู่รอด ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าผู้สูงอายุยอมรับสิ่งที่เป้นแต่ไม่ได้ยอม
จำนนต่อสิ่งที่เป้นมาในอดีต โดยมีการอธิษฐานขอเป็นอีกแบบในชาติหน้า ในแง่นี้อาจกล่าว
ได้ว่าเป็นการกำหนดความหมายของการดำรงอยู่โดยเลือกปฏิเสธสิ่งที่เป้นเหล่านั้นที่มาจาก
อดีตของตนและใกล้จะสิ้นสุดลงในบั้นปลายของชีวิต จากนั้นกำหนดความหมายของ
การดำรงอยู่ขยายออกไปสู่ชีวิตในโลกหน้า อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นสภาวะแสวงหา
และนำไปสู่การกำหนดความหมายของการดำรงอยู่ในอนาคตภายภาคหน้า กรณีที่ผู้สูงอายุ
มีความทุกข์ใจ ก็ไม่จำเป็นต้องจมจ่อมอยู่กับความทุกข์แล้วใช้ชีวิตไปด้วยความทุกข์ใจนั้น

กล่าวคือ เมื่อเกิดความทุกข์ใจและผู้สูงอายุก็ไม่อาจยอมรับสภาวะเช่นนี้ได้ จึงแสวงหาความหมายของการดำรงอยู่ที่ทำให้คลายความทุกข์ใจ โดยการเข้าวัดฟังเทศน์ สวดมนต์ หรือการทำงานอาสาสมัคร ที่ทำให้เกิดความสงบและความสบายใจ ดังตัวอย่างกรณีของ ปาสตไร ตาสมาน และยายอ้อม ไม่ยอมจำนนต่อเงื่อนไขของความเป็นจริงของการเป็นผู้สูงอายุ แต่ก็ยังหากิจกรรมสร้างอาชีพที่ทำได้ในบ้าน บางคนช่วยทำความสะอาดพื้นที่ของชุมชน รวมถึงสอดส่องดูแลความเรียบร้อยในบริเวณนั้น บางคนเก็บของเก่าขายและทำกิจกรรมชุมชน มองว่าได้เรียนรู้ และสนุกมากกว่าเหนื่อย

ในทัศนะของนักปรัชญาอัตถิภาวนิยม (Existentialism) ฌอง-ปอล ซาทร์ มองว่า ชีวิตมนุษย์นั้นดำรงอยู่อย่างว่างเปล่า มนุษย์เป็นเพียงการมีอยู่ และมนุษย์เป็นผู้สร้างสัจยะให้แก่ตนเองภายหลัง มนุษย์เป็นผลผลิตของการกระทำ มนุษย์ใช้เสรีภาพในการสร้างสัจยะให้แก่ตนเองตามที่ตนต้องการจะเป็นได้ ความเป็นมนุษย์นั้นแยกไม่ออกเสรีภาพ เมื่อมนุษย์มีอยู่ เสรีภาพก็มีอยู่ มนุษย์สามารถสร้างความหมายและคุณค่าของชีวิตจากการตัดสินใจของตนเอง (วรรณวิสาข์ ไชยโย, 2562, น. 2255-2556) ในฐานะที่มนุษย์ดำรงอยู่ในโลก มนุษย์รับรู้การมีอยู่ของร่างกายผ่านสำนึกรู้ ในทางกลับกัน เนื้อหามากมายเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของเราปรากฏขึ้นต่อสำนึกรู้ของเราผ่านร่างกายนี้ ซึ่งซาทร์เรียกเนื้อหาที่เราได้รับมาจากโลกว่าเงื่อนไขของความเป็นจริง (Facticity) ในแง่นี้ การดำรงอยู่แบบรูปแบบจึงถูกผูกไว้ผ่านเงื่อนไขของความเป็นจริง เช่น เราอาจตระหนักถึงตัวเราเองว่าเราเป็นผู้สูงอายุ เราดำรงอยู่เพียงลำพัง เราเป็นผู้มีรายได้น้อย หรือ เราเป็นผู้พิการ เป็นต้น (เบญจบรรพต โพธิ์เกตุ, 2564, น. 156) จากสภาวะการดำรงอยู่ในโลก ในกรณีของผู้สูงอายุดังที่กล่าวมา เป็นการบรรยายให้เห็นว่าผู้สูงอายุอยู่อย่างไร หากอธิบายถึงการดำรงอยู่ในโลก มีการขยายความแนวคิดของซาทร์ โดยชวนให้มองเห็นว่าตัวเราถูกโยนเข้าสู่สถานการณ์หนึ่ง อาจเป็นสถานการณ์ที่เราดำรงอยู่ตรงนั้น และได้รับมอบคุณลักษณะแห่งเงื่อนไขของความเป็นจริงชุดหนึ่งต่อตัวเรา แต่คุณลักษณะเชิงข้อเท็จจริงเหล่านี้ในระดับหนึ่งไม่ได้กำหนดอย่างแน่นอนว่าเราจะหาความหมาย

หรือความสำคัญเชิงศีลธรรม และรับพวกมันมาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตเราอย่างไร พวกมันไม่ได้มาโดยสำเร็จรูปพร้อมผลของความหมายในตัวเอง (Jopling, 1992, p. 114 อ้างถึงใน เบญจบรรพต โพธิ์เกตุ, 2564, น. 157) ตัวอย่างเช่นกรณีของตาสมานที่ไม่ได้พักอาศัยอยู่ในบ้านของตนเอง อาศัยอยู่ในพื้นที่สาธารณะของชุมชน ส่วนยายดวงที่เดินไม่สะดวกจึงต้องค่อย ๆ พยุงตัวเพื่อเคลื่อนไหว และเมื่อเสร็จภารกิจก็เข้าไปห้องนอนตั้งแต่ตอนพระอาทิตย์ยังไม่ตกดิน นี่เป็นการดำรงอยู่ที่ถูกไว้กับเงื่อนไขความเป็นจริง ซึ่งตาสมานกับยายดวงต่างก็ตระหนักรู้เกี่ยวกับการดำรงอยู่ของตนผ่านเงื่อนไขนี้ ซึ่งหากมองจากสายตาของคนทั่วไปอาจมีคำถามรวมถึงการตัดสินใจว่า ทำไมไม่ออกมาอยู่ในที่สาธารณะ ไม่อยู่ที่บ้าน ช่างเป็นชีวิตที่ยากลำบาก หรือทำไมต้องนอนก่อนตะวันตกดิน ทำไมไม่หากิจกรรมอะไรทำ แต่กระนั้นคุณลักษณะของข้อเท็จจริงเหล่านั้นก็ไม่ได้กำหนดความหมายอย่างตายตัวว่าทั้งสองคนจะต้องดำรงอยู่ในรูปแบบใด ทั้งสองคนต่างกำหนดวิถีและความหมายของชีวิตตัวเอง

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ชีวิตและการดำรงอยู่ของผู้สูงอายุในเบื้องต้นจึงผูกไว้กับเงื่อนไขของความเป็นจริง แต่กระนั้นก็ได้เป็นตัวกำหนดรูปแบบการดำเนินชีวิตอย่างตายตัว ผู้สูงอายุได้ตระหนักถึงการดำรงอยู่ของตนผ่านการดำรงอยู่ในโลกและเงื่อนไขความเป็นจริงนั้น ผู้สูงอายุใช้ชีวิตดิ้นรนต่อสภาวะเงื่อนไขของความเป็นจริงของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังนั้น มาจากการทำความเข้าใจและยอมรับสภาวะที่เป็นมากกว่ายอมรับสิ่งที่มันเป็นเหล่านั้น การยอมรับหมายถึงการเลือกในสิ่งที่เคยเป็นและกำลังเป็นอยู่ในตอนนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ในขณะที่เดียวกันก็เลือกที่จะไม่ยอมรับ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือไม่ยอมรับสภาวะที่เป็นอยู่ จึงไม่ดำรงอยู่ตามเงื่อนไขของความเป็นจริงเหล่านั้น ผู้สูงอายุจึงเป็นผู้แสวงหาและเลือกกำหนดการดำรงอยู่ที่มีความหมายให้กับตัวเอง แม้ว่าเงื่อนไขของความเป็นจริงจะสร้างบริบทของการดำรงอยู่ให้กับเรา แต่บริบทไม่เคยสามารถกำหนดความหมายอย่างตายตัวของการดำรงอยู่ของเราได้ กล่าวคือ เมื่อสำนึกของเราพิจารณาถึงสิ่งที่เราเป็นในโลก ทำให้เห็นช่องว่างระหว่างการเป็นสิ่งเหล่านั้นกับการดำรงอยู่

ปรากฏขึ้นมา เราจึงเห็นถึงความล้มเหลวของสิ่งที่เราเป็นเหล่านั้นในการดำรงอยู่ของเรา จนสามารถกำหนดความหมายของการดำรงอยู่ของเราได้ (เบญจบรรพต โพธิ์เกตุ, 2564, น. 157) ทั้งนี้ผลการวิจัยสอดคล้องกับการศึกษาในครั้งนี้ที่ได้นำเสนอให้เห็นการเลือกใช้ชีวิตของผู้สูงอายุ แม้ว่าชีวิตของผู้สูงอายุจะแวดล้อมด้วยสถานการณ์ที่ยากลำบาก ไม่ว่าจะเป็นความยากจนที่ผู้สูงอายุแทบทุกคนเผชิญ (4 ใน 6 คน) เพราะมีรายได้เพียง 600-1,600 บาท/คน/เดือน จากการพึ่งพาเงินสงเคราะห์ซึ่งเป็นสวัสดิการจากรัฐบาล เมื่อเปรียบเทียบกับเส้นความยากจน (ด้านรายได้) ของไทยปี 2564 อยู่ที่ 2,803 บาท/คน/เดือน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2566) ข้อจำกัดทางกายภาพ อาทิ การเคลื่อนไหวที่เป็นไปอย่างยากลำบาก ส่งผลให้ออกมาใช้ชีวิตนอกบ้านไม่ได้ รวมถึงไม่สามารถทำงานหารายได้ได้ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้สูงอายุในฐานะมนุษย์ผู้เป็นเสรีภาพ ผู้สามารถสร้างความหมายของชีวิตจากการตัดสินใจ เลือกก็ยังคงใช้ชีวิตของตนเองภายใต้ข้อจำกัดนั้น ไม่ว่าจะเป็นการพึ่งพาศาสนาทั้งในแง่ของ หลักธรรมคำสอน เช่น การตระหนักถึงคำสอนเรื่องกรรม การปล่อยวาง และการเดินทางไปยังศาสนสถาน เช่น วัด เพื่อทำบุญ/ทำนุบำรุงศาสนา นอกจากนี้ผลการวิจัย ยังสอดคล้องกับงานศึกษาของจุฑารัตน์ แสงทอง (2557) ว่างานอาสาสมัครที่ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุได้ใช้ศักยภาพและความสามารถที่ผู้สูงอายุมีในการทำเพื่อผู้อื่นและ/หรือสังคม ถือเป็นพื้นที่อิสระในการแสดงพลังของผู้สูงอายุที่เห็นคุณค่าในตนเองได้อย่างชอบธรรม

2. ทักษะที่มีต่อความตายของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง

ผู้สูงอายุไม่เกรงกลัวความตายเนื่องจากมองว่าความตายเป็นสัจธรรมของชีวิตที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ทุกคนต้องเผชิญกับภาวะเกิด แก่ เจ็บ ตาย จากผลการวิจัยพบว่า ผู้สูงอายุทั้ง 6 คนให้ข้อมูลเกี่ยวกับความตายโดยปราศจากถ้อยคำที่แสดงความรู้สึกหมั่นเศร้าต่อความตาย แม้ว่าจะมีถ้อยคำยอมรับว่ากลัวตายอยู่บ้างแต่ก็เข้าใจไว้อย่างไรเสียความตายก็เป็นสภาวะที่ไม่มีมนุษย์ผู้ใดหลีกเลี่ยงได้พ้น นอกจากนี้มุมมองต่อความตายมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับจินตนาการต่อโลกหน้าของผู้สูงอายุร่วมด้วย ภาวะไม่เกรงกลัวต่อความตายในผู้สูงอายุบางคนมาพร้อมกับความเชื่อมั่นว่าชีวิตในโลกหน้าของตนจะเป็น

ชีวิตที่ดี เนื่องจากในชีวิตนี้ตนได้เลือกทำสิ่งดีให้เกิดขึ้น ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังนับถือพระพุทธศาสนาทำให้ได้รับอิทธิพลความเชื่อในเรื่องโลกหน้า จึงทำให้เกิดการเชื่อมโยงความตายเข้ากับอนาคตในโลกหน้า โดยเชื่อว่าการทำความดีจะส่งผลตอบแทนที่ดีต่อชีวิตต่อไปในภายภาคหน้า อันเป็นมโนทัศน์เกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย และมโนทัศน์เกี่ยวกับชีวิตหลังความตายเช่นนี้ทำให้การกระทำสิ่งต่าง ๆ ไม่ไร้ความหมาย เพราะเมื่อชีวิตที่ดำรงอยู่นี้ได้ตายลงไปก็ยังไม่จบเพียงชีวิตนี้ และเมื่อทำสิ่งที่ดีผลที่ดีก็จะตอบแทนไม่ชีวิตนี้ก็ชีวิตต่อไปในโลกหน้า

มอง-ปอล ชาร์ตร์ เป็นนักอัตถิภาวนิยมสายอเทวนิยม (กิริติ บุญเจือ, 2522) ชาร์ตร์มองว่า มนุษย์เริ่มแรกมีเพียงการมีอยู่ ยังไม่ได้ถูกกำหนดหรือเป็นอะไรทั้งสิ้น แต่มนุษย์เป็นผลผลิตของการกระทำ มนุษย์สร้างธรรมชาติของตน เขาสร้างแก่นสารของเขาเอง เขาเป็นสิ่งที่เขาทำมิใช่เขาทำสิ่งที่เขาเป็น มนุษย์มิใช่อะไรอื่น นอกจากผลผลิตที่เขาสร้างให้แก่ตนเอง ฉะนั้นในเมื่อมนุษย์มีอยู่ก่อน แล้วค่อยสร้างสรรค์แก่นสารของตนเองต่อมาโดยปราศจากแบบแผนสากลของมนุษย์ หรือธรรมชาติของมนุษย์ มากำหนดแล้ว มนุษย์จึงเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ ทั้งนี้ชาร์ตร์เน้น “เสรีภาพในการเลือก” ไม่ใช่ “เสรีภาพของผลสำเร็จของการกระทำ” (วิทย์ วิศทเวทย์, 2537; จินตนา ดำรงเลิศ, 2548) ในมุมมองของชาร์ตร์แม้ว่าความตายคือจุดสิ้นสุดของชีวิต และไม่ได้กล่าวถึงโลกหน้าไว้เป็นการเฉพาะ แต่สำหรับชาร์ตร์ สภาวะอีกอย่างหนึ่งของการมีชีวิตอยู่ในโลก คือ การที่มนุษย์ต้องอยู่ในเวลา มนุษย์มีความพะวงเรื่องเวลาเป็นอย่างมาก เพราะมนุษย์รู้ตัวดีว่าความตายเป็นสภาวะหนึ่งซึ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้เพราะมีความทรงจำ (อดีต) การงานที่กำลังกระทำอยู่ (ปัจจุบัน) และความหวัง (อนาคต) ประเด็นปัญหาสำคัญของมนุษย์ คือ มนุษย์จะเชื่อมโยงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเข้าด้วยกันอย่างไร ชีวิตจึงจะมีความหมายและความสุขขึ้นมาได้ สำหรับชาร์ตร์ปัจจุบันเป็นเวลาที่สำคัญที่สุดในชีวิตมนุษย์ แต่อนาคตก็เป็นสิ่งที่ควรเอาใจใส่ เพราะอนาคตได้สะท้อนถึงศักยภาพของมนุษย์ในการรังสรรค์ปั้นแต่งชีวิตของตนเอง (พิณิจ รัตนกุล, 2549, น. 67-71)

พื้นฐานแนวคิดทางอภิปรัชญาของชาร์ตเนอร์เน้นความสำคัญของการดำรงอยู่ในโลกนี้เท่านั้น ไม่ได้พูดถึงการมีชีวิตหรือการดำรงอยู่ในโลกหน้า ชาร์ตเนอร์มองว่าแม้ว่าความตายจะเป็นจุดสิ้นสุดของชีวิตและทำให้มนุษย์ไม่มีเสรีภาพในการเลือกใช้ชีวิตได้อีกต่อไป แต่มนุษย์ต้องเลือกกำหนดความหมายของการดำรงอยู่ในขณะที่ยังมีชีวิต ซึ่งการใช้เสรีภาพในการเลือกกำหนดการดำรงอยู่แตกต่างกันไปในแต่ละคนนั่นเนื่องที่ทำให้มนุษย์เห็นคุณค่าและความหมายของการมีชีวิตอยู่ไม่ได้อยู่อย่างสิ้นหวัง อัตถิภาวนิยมมองว่า ชีวิตกับความตายมีความสัมพันธ์กัน ความตายเป็นความจริงของชีวิตที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ความตายคือความหมายของชีวิต (วรรณวิสาข์ ไชโย, 2562, น. 2255-2556)

ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังเชื่อว่ามียุคหน้าและการเวียนว่ายตายเกิดตามกฎแห่งกรรม ซึ่งสะท้อนความหวังของชีวิตของผู้สูงอายุในปัจจุบัน ฉะนั้นความตายจึงไม่ใช่จุดสิ้นสุดของทุกอย่าง หากแต่เป็นเสมือนจุดเริ่มต้นใหม่ด้วยความหวัง อาจเนื่องมาจากผู้สูงอายุส่วนใหญ่ในสังคมไทยนับถือศาสนาพุทธทำให้ได้รับอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาที่มีความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม การเวียนว่ายตายเกิด บาปบุญคุณโทษ มโนทัศน์ทางพุทธปรัชญาในพระไตรปิฎก ได้แสดงความหมายของความตายว่า คือ ความเคลื่อนไหว ของความเคลื่อนไหว ความทำลาย ความอันตรธาน มฤตยูความตาย กาลกิริยา ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งอินทรีย์ โดยหลังจากความตาย มนุษย์ยังคงมีการเวียนว่ายตายเกิดสังสารวัฏในภพภูมิต่าง ๆ ตามกรรมที่แต่ละคนสั่งสมเอาไว้ (พระมหาธรรมาธิปไตย, 2547, น. 39-40) ทั้งนี้ผลการวิจัยสอดคล้องกับงานวิจัยของวรรณวิสาข์ ไชโย (2562) ที่ชี้ให้เห็นว่าเมื่อชีวิตของผู้สูงอายุเคลื่อนไหวเข้าสู่ใกล้ความตาย ความมั่นคงทางจิตวิญญาณจากการพึ่งพาศาสนา และการมีความพึงพอใจในชีวิตที่เรียบง่ายของตนเองเป็นการรับรู้ความหมายของชีวิตของผู้สูงอายุ

แม้ว่าทัศนะของชาร์ตเนอร์อาจไม่ได้กล่าวถึงมโนทัศน์เรื่องชีวิตหลังความตาย หรือโลกหน้าไว้อย่างชัดเจน แต่ประเด็นเกี่ยวกับความทรงจำ (อดีต) การงานที่กำลังกระทำอยู่

(ปัจจุบัน) และความหวัง (อนาคต) ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเข้าด้วยกัน เมื่ออธิบายกับมโนทัศน์เกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย อาจทำให้เห็นว่าชีวิตของมนุษย์ไม่ได้สิ้นสุดที่ชีวิตนี้ ความตายที่เกิดขึ้นในชีวิตปัจจุบัน อาจเปรียบเหมือนการจบเรื่องหนึ่ง หลังจากความตายนั่นก็เกิดเรื่องใหม่หรือชีวิตใหม่ ซึ่งชีวิตใหม่ดังกล่าวอาจกล่าวได้ว่า เป็นจินตนาการต่อโลกหน้าหรือเป็นการเลือกชีวิตในโลกหน้า ที่มาจากการเชื่อมโยงการเป็นในเงื่อนไขของความเป็นจริงที่เคยเป็นเช่นนั้นและยังคงดำเนินต่อมา เข้ากับการดำรงอยู่ในชีวิตปัจจุบัน จากนั้นจึงพุ่งตัวเองออกแสวงหาไปยังข้างหน้า ในแง่นี้ประเด็นของชาร์ตรดังกล่าวกับมโนทัศน์เกี่ยวกับโลกหน้าจึงทำให้เห็นว่าการดำรงอยู่ไม่ถูกจำกัดจากการเป็นในชีวิตนี้ และมีเสรีภาพในการปั้นแต่งชีวิตที่ต้องการในชีวิตต่อไป

สรุปผลการวิจัย

ในมุมมองที่พิจารณาชีวิตของมนุษย์แบบช่วงชีวิต (Life Course) วัยผู้สูงอายุถือเป็นวัยที่มีความใกล้ชิดกับความตายมากที่สุด แต่อย่างไรก็ตามผู้สูงอายุก็ได้ใช้ชีวิตแบบไร้ความหวังและรอวันสิ้นอายุขัยเท่านั้น การศึกษาชีวิตและมุมมองต่อความตายของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังในการศึกษาครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นว่าชีวิตและการดำรงอยู่ของผู้สูงอายุผูกไว้กับเงื่อนไขของความเป็นจริง เป็นต้นว่า ความยากจน ปัญหาด้านสุขภาพ การขาดผู้ดูแล อย่างไรก็ตามเงื่อนไขของความเป็นจริงไม่ได้เป็นตัวกำหนดรูปแบบการดำเนินชีวิตอย่างตายตัว ผู้สูงอายุในฐานะมนุษย์ผู้มีเสรีภาพได้มีการดิ้นรนต่อสภาวะเงื่อนไขความเป็นจริงของชีวิตและได้เลือกกำหนดทางเดินชีวิตด้วยตนเอง ทักษะที่มีต่อชีวิตของผู้สูงอายุมองว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมและชีวิตต้องต่อสู้อันนี้ ผู้สูงอายุเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมและยอมรับชะตากรรมของชีวิตและต่อสู้อันนี้เพื่อมีชีวิตรอด เช่น ดิ้นรนทำงานหาเลี้ยงชีพ ทำงาน/กิจกรรมที่ทำให้ชีวิตของตนเองมีความหมาย ใช้พุทธศาสนาเป็นที่พึ่ง ส่วนทักษะที่มีต่อความตายของผู้สูงอายุมองว่าความตายเป็นสัจธรรมของชีวิตที่ไม่อาจ

หลีกเลี่ยงได้ ทุกคนต้องเผชิญกับภาวะเกิด แก่ เจ็บ ตาย ผู้สูงอายุจึงไม่เกรงกลัว
ต่อความตายและเชื่อว่าการทำความดีในโลกนี้จะทำให้มีชีวิตที่ดีกว่าในโลกหน้า โลกหน้า
จึงเป็นอนาคตที่ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังจินตนาการถึง การปรารถนาครอบครัวที่ดี
ที่ซึ่งจะมีคนดูแลตนเองในชีวิตบั้นปลาย และชีวิตที่มั่งคั่งร่ำรวย ตลอดจนชีวิตที่เจริญ
งอกงามในโลกทางธรรม ล้วนเป็นจินตนาการที่เกิดขึ้นบนฐานของความปรารถนาที่จะออก
จากโลกปัจจุบันที่เดียวดาย ขาดผู้ดูแล เต็มไปด้วยความยากไร้ และความวุ่นวายในทางโลก

เอกสารอ้างอิง

- กงจิต พุโตปิง. (2555). *ชีวิตในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.อยุธยา.
- กิริติ บุญเจือ. (2522). *ปรัชญาลัทธิอัตถิภาวนิยม*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- จินตนา ดำรงค์เลิศ. (2548). 100 ปี ชาตกาลของชอง-ปอล ซาตร์. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*. 30(4), 1092-1105. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2566, จาก http://legacy.orst.go.th/wp-content/uploads/royin-ebook/260/FileUpload/632_1828.pdf
- จุฬารัตน์ แสงทอง. (2557). ผู้สูงอายุ: การเรียกคืน “คุณค่าในตนเอง” ผ่านบทบาทอาสาสมัคร. *วารสารกึ่งวิชาการรูสมิแล*. 35(2), 81-92. สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2566 จาก <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/rusamelae/article/download/56190/46882>
- दनัยชัยนันท์ สังขทรัพย์. (2565). ทศนะคติที่มีต่อความตายของผู้สูงอายุที่มารับบริการในคลินิกเสริมความงามในเขตกรุงเทพมหานคร. *วารสารพุทธจิตวิทยา*, 7(1), 46- 53. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2566, จาก <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jbp/article/view/261611>
- นภาพร ขโยวรรณ. (2548). กลุ่มผู้สูงอายุที่เปราะบางในประเทศไทย. *วารสารประชากรศาสตร์*, 21(1), 1-24. สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2566, จาก <http://www.cps.chula.ac.th/newcps/journalnew/myfilepdf/21-1-6-2548.pdf>

- เบญจบรรพต โพธิ์เกตุ. (2564). ว่าด้วยทฤษฎีความรักของชาร์ท. *วารสารรามคำแหง*. 40 (1), 153-178. สืบค้นเมื่อ 3 เมษายน 2566, จาก <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/huru/article/download/252621/171078/902540>
- ปัทมา ว่าพัฒนางศ์ อุทัยทิพย์ รักจรรยาบรรณ ปราโมทย์ ประสาทกุล เยาวรัตน์ ประปักษ์ ขาม และวิชัย เอกพลากร. (2551). ความแตกต่างของการตายในผู้สูงอายุไทย ตามลักษณะประชากร เศรษฐกิจสังคม และสถานะสุขภาพ. *วารสารวิจัยระบบสาธารณสุข*. 2(2), 293-304. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2566, จาก <https://kb.hsri.or.th/dspace/handle/11228/107?locale-attribute=th>
- ปานทิพย์ ประเสริฐสุข. (2551). *ปรัชญาเอกซิสเตนเซียลลิสต์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ผจงจิต ไกรถาวร รัตนา บุญพา และนพวรรณ เปียชื่อ. (2563). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความรู้อีกกลัวตายของผู้สูงอายุโรคเรื้อรังที่อาศัยอยู่ตามลำพังในชุมชน. *รามาริบดีพยาบาลสาร*. 26(3), 325-337. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2566, จาก <https://www.rama.mahidol.ac.th/ramanursej/rnj-v26-no3-sep-dec-2020-05>
- พระชาย อภินโนโท. (2562). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการเตรียมตัวก่อนตายของผู้สูงอายุในชมรมปฏิบัติธรรม 24 น. จังหวัดปราจีนบุรี. *วารสาร มจรมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์*, 5(1), 283-291. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2566, จาก <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/human/article/view/175787/144156>

- พระมหาคมคาย สิริปัญญาสิงห์ทอง พระสุชาติ เชื้อรุ่ง พระมหาไพฑูรย์ นิवास. (2565). ความตายในมุมมอง 4 ศาสนา. *วารสารปรัชญาปริทรรศน์*. 27(2), 284-302. สืบค้นเมื่อ 30 มีนาคม 2566, จาก <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/phiv/article/view/258936/177443>
- พระมหาพร ธมฺมธโร. (2547). *มโนทัศน์เกี่ยวกับความตายในพระพุทธศาสนา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์* (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตสาขาศาสนาพุทธศาสนาและปรัชญา). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย. นครปฐม. สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2566, จาก <http://opac.mbu.ac.th/Record/17092>
- พระมหาสุพร รุกขิตธมฺโม และเบญจมาศ สุวรรณวงศ์. (2563). รูปแบบการพัฒนาจิตของผู้สูงอายุตามแนววิถีพุทธเพื่อเตรียมความพร้อมในการเผชิญความตายอย่างสงบของผู้สูงอายุในจังหวัดนครราชสีมา. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ*. 5(12), 272-291. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2566, จาก <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JSBA/article/download/247254/168320/868799>
- พินิจ รัตนกุล. (2549). *ปรัชญาชีวิต ฌอง-ปอล ซาทร์* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สามัญชน.
- พิสิษฐ์ พิริยาพรรณ เวธกา กลิ่นวิชิต พวงทอง อินใจ และสิริลักษณ์ โสมานุสรณ์. (2560). กระบวนทัศน์ของผู้สูงอายุและครอบครัว ในการเตรียมความพร้อมสู่การตายอย่างสงบที่โรงพยาบาล. *วารสารการพยาบาลและการศึกษา*, 10 (2), 1-18. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2566, จาก <https://he01.tci-thaijo.org/index.php/JNAE/article/view/122460>
- มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.). (2561). *สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2560*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลาคม. สืบค้นเมื่อ 28 มีนาคม 2566, จาก <https://thaitgri.org/?p=38607>

มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.). (2563). *สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2562*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. สืบค้นเมื่อ 28 มีนาคม 2566, จาก <https://thaitgri.org/?wpdmpo=รายงานสถานการณ์ผู้สูงอ-9>

มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.). (2563). *เผย สถิติผู้สูงอายุอยู่คนเดียวตามลำพังมากขึ้น แนวแนวทาง “สูงวัยในที่เดิม” เน้น ปรับปรุงที่อยู่อาศัยให้เป็นมิตรกับทุกคน*. สืบค้นเมื่อ 25 มีนาคม 2566, จาก <https://thaitgri.org/?p=39256>

มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย). (2565). *สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2564*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. สืบค้นเมื่อ 28 มีนาคม 2566, จาก <https://thaitgri.org/?wpdmpro=รายงานสถานการณ์ผู้สูง-11>

รุ่งนภา เทพภาพ. (2565). *นวัตกรรมทางสังคมรองรับสังคมผู้สูงอายุ: ประสบการณ์ของภาคประชาสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: เดอะ พรีนซ์ ไอเดีย.

วิทย์ วิศทเวทย์. (2537). *ปรัชญาทั่วไป*. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.

วรัญญา จิตรบรรทัด. (2565). บทบาทของพยาบาลชุมชนในการวางแผนดูแลรักษาตัวเองล่วงหน้าเพื่อการตายดีของผู้สูงอายุ. *วารสารศาสตร์สุขภาพและการศึกษา*, 2(1), 81-92. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2566, จาก <https://he02.tci-thaijo.org/index.php/JHSP/article/view/254613/81-92>

วรเวศม์ สุวรรณระดา. (2559). *ชาญชรา ก้าวสู่สังคมสูงวัยด้วยความรู้และปัญญา*. กรุงเทพฯ: ห.จ.ก.ภาพพิมพ์.

วรรณวิสาข์ ไชโยโย. (2558). *ความหมายของชีวิต*. เชียงใหม่: ดี วัน ดีไซน์.

- วรรณวิสาข์ ไชยโย. (2562). การศึกษาการรับรู้ความหมายของชีวิตกับความตายของ
ผู้สูงอายุในมิติปรัชญา. *วารสารบัณฑิตสาเกตปริทรรศน์*, 4(1), 35-45. สืบค้นเมื่อ
20 มีนาคม 2566, จาก [https://so03.tci-
thaijo.org/index.php/saketreview/article/view/248858](https://so03.tci-thaijo.org/index.php/saketreview/article/view/248858)
- วรรณวิสาข์ ไชยโย. (2563). ทศนคติที่มีต่อความหมายของชีวิตและความตายของวัยรุ่น.
ในการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 12 ศาสตราจารย์พระราชา และการวิจัยเพื่อ
สร้างสมดุลภาพในชีวิตยุค Disruptive Technology (น. 2553-2560).
นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม. สืบค้นเมื่อ 20 มีนาคม 2566, จาก
[https:// publication.npru.ac.th/bitstream/123456789/963/1/ทศน คติ
ที่มีต่อความหมายของชีวิตกับความตายของวัยรุ่น.pdf](https://publication.npru.ac.th/bitstream/123456789/963/1/ทศนคติที่มีต่อความหมายของชีวิตกับความตายของวัยรุ่น.pdf)
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2564). *บทสรุปผู้บริหารการสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย
พ.ศ. 2564*. สืบค้นเมื่อ 25 มีนาคม 2566, จาก [https://www.nso.go.th/sites/
2014/DocLib13/ด้านสังคม/สาขาประชากร/ประชากรสูงอายุ/
2564/summary_exclusive_64.pdf](https://www.nso.go.th/sites/2014/DocLib13/ด้านสังคม/สาขาประชากร/ประชากรสูงอายุ/2564/summary_exclusive_64.pdf)
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2566). *สถิติรายได้และรายจ่ายของครัวเรือน ความยากจน เส้น
ความยากจน (ด้านรายจ่าย) จำแนกรายภาพและจังหวัด พ.ศ. 2555-2564*.
สืบค้นเมื่อ 15 เมษายน 2566, จาก [http://statbbi.nso.go.th/staticreport
/page/sector/th/08.aspx](http://statbbi.nso.go.th/staticreport/page/sector/th/08.aspx)
- Phillipson, C. and Baars, J. (2007). “*Social theory and social ageing*”. In *Ageing
in Society*. John Bond, Sheila Peace, Freya Dittmann-Kohli, and
Gerben Westerhof (edited). London: SAGE.

การสัมภาษณ์

ตาสมาน (นามสมมติ). (14 กรกฎาคม 2562). สัมภาษณ์.

ปัสดไธ (นามสมมติ). (14 กรกฎาคม 2562). สัมภาษณ์.

ยายดวง (นามสมมติ). (12 กรกฎาคม 2562). สัมภาษณ์.

ยายบุญดี (นามสมมติ). (11 กรกฎาคม 2562). สัมภาษณ์.

ยายอิม (นามสมมติ). (5 สิงหาคม 2562). สัมภาษณ์.

ลุงสันต์ (นามสมมติ). (12 กรกฎาคม 2562). สัมภาษณ์.

[บทที่ 3]

**เปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้
อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชน
ในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทย
กับการประเมินผลกระทบ
ด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA)**

**Comparing the Awareness Leading to Public
Participation in Strategic Environmental
Assessment (SEA) in Japan and Thailand**

ซูไอลี ยามา¹ * อุ่นเรือน เล็กน้อย²

Suhailee Yama¹ * and Unruan Leknoi²

รับบทความ 15 กรกฎาคม 2565
แก้ไขบทความ 2 มิถุนายน 2566
ตอบรับบทความ 16 มิถุนายน 2566

¹ นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Student in graduate, Program in Human and social Development, Chulalongkorn University

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Assistant professor, Chulalongkorn University Social Research Institute (CUSRI)

* Corresponding author, e-mail: 6480116620@student.chula.ac.th

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยกับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารทุติยภูมิภายใต้แนวคิดการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ แนวคิดความตระหนักรู้ และแนวคิดการมีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทย มีความแตกต่างกันหลายปัจจัย คือ 1) รูปแบบการดำเนินและการบริหารจัดการของภาครัฐอันเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมและเกิดความตระหนักรู้ 2) ประเทศญี่ปุ่นมีประสบการณ์ มีพื้นฐานความรู้และเข้าใจปัญหาสิ่งแวดล้อมจริง ทำให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมสูง และประเทศไทยยังขาดองค์ความรู้ที่รัฐบาลไม่ได้เข้ามาส่งเสริมและให้การสนับสนุนอย่างเต็มความสามารถ ส่งผลให้เกิดขาดความร่วมมือในขั้นตอนกระบวนการประเมิน (SEA) 3) ปัจจัยแวดล้อมและจิตสำนึก พบว่าคนในประเทศญี่ปุ่นมีจิตสำนึกในความเป็นจิตสาธารณะ ส่งผลให้เกิดความตระหนักรู้และการพัฒนาประเทศด้วยเช่นกัน สำหรับประชาชนในประเทศไทยไม่ได้ถูกขับเคลื่อนในการส่งเสริมให้เห็นความสำคัญของสาธารณะประโยชน์เท่ากับประเทศญี่ปุ่น จึงส่งผลให้ขาดความร่วมมือในหลายโครงการต่าง ๆ ที่ประชาชนต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง และรัฐบาลควรเข้ามาส่งเสริมในการให้ความรู้แก่ภาคประชาชนเพื่อที่จะได้มีความรู้ความเข้าใจและเข้ามามีส่วนร่วมต่อการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA)

คำสำคัญ : ความตระหนักรู้ การมีส่วนร่วม การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA)

Abstract

The aim of this study was to compare the levels of awareness and public participation in Japan and Thailand concerning Strategic Environmental Assessment (SEA). The study employed documentary analysis within the conceptual framework of SEA, knowledge awareness, and participatory approaches. The findings highlighted several contrasting factors that influenced public participation in the two countries. Firstly, the government structures and management practices significantly impacted the extent of involvement and knowledge awareness. Secondly, Japan exhibited greater experience, knowledge, and comprehension of environmental issues, thus leading to a higher degree of participatory processes. Conversely, Thailand lacked the necessary knowledge, infrastructure, and sufficient government support to effectively promote and facilitate participation, consequently resulting in a lack of collaboration in SEA initiatives. Lastly, environmental factors and civic consciousness came into play, as the Japanese population demonstrated a stronger sense of public awareness, therefore leading to heightened awareness and national development. In contrast, the Thai population had not been sufficiently motivated to recognize the significance of public interest at the same level as Japan, which resulted in limited collaboration in various projects involving the public. To enhance public understanding and involvement in the SEA process, the government should actively promote the dissemination of knowledge among the public.

Keywords: awareness, participation, Strategic Environmental Assessment.

บทนำ

แผนการพัฒนาประเทศในระดับนโยบาย แผน และแผนงาน ตลอดจนการดำเนินโครงการขนาดใหญ่ระดับประเทศในปัจจุบัน เกิดจากที่รัฐบาลพยายามมุ่งเน้นที่จะวางแผนสร้างโครงการต่าง ๆ ขึ้นมา เพื่อให้มีความสอดคล้องกับการพัฒนาประเทศ และให้เกิดความเจริญเติบโตในด้านต่าง ๆ โดยการพัฒนาที่เกิดขึ้นต้องสอดคล้องกับการพัฒนาที่ไม่สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและคนในประเทศ รวมไปถึงการพัฒนาเพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนในพื้นที่ ของโครงการที่จะพัฒนาด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่สร้างมูลค่าให้กับประเทศอย่างมหาศาล หรือโครงการที่มีความเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตและประโยชน์ในการใช้สอยของคนในประเทศ ซึ่งโครงการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นล้วนเป็นโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ และจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องได้รับความร่วมมือจากหลายภาคส่วนในการร่วมออกแบบ และร่วมแสดงความคิดเห็น ซึ่งการนำมาปรับใช้และออกแบบการดำเนินงาน แผนงาน รวมไปถึงนโยบายด้านการพัฒนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้น จะต้องสามารถคาดการณ์และศึกษาผลกระทบร่วมกัน ระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน อันนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งและการลดผลกระทบในระยะยาวที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตได้ (สุทิน อยู่ทิน, 2562)

ปัจจุบันการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการแสดงความคิดเห็น หรือชี้แนะเกี่ยวกับโครงการขนาดใหญ่ในระดับนโยบายนั้น นับว่ามีความสำคัญในฐานะเป็นพลเมืองหรือเป็นผู้มีสิทธิในการออกความคิดเห็นร่วมกับภาครัฐ ซึ่งมีหลายประเทศที่ให้ความสำคัญกับการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ก่อนที่จะดำเนินการด้านนโยบายหรือโครงการต่าง ๆ ที่จะสร้างขึ้นมา เนื่องจากประชาชนเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียจากโครงการพัฒนาโดยตรง โดยการดำเนินงานเพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนา คือ รัฐบาลได้มีการนำเครื่องมือการประเมินในระดับนโยบายมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมของคนในประเทศ ซึ่งเครื่องมือการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมในระดับยุทธศาสตร์ (SEA) เป็นเครื่องมืออีกรูปแบบในการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมขนาดใหญ่ และได้มี

การยอมรับจากรัฐบาลในหลายประเทศ รวมไปถึงการนำมาปรับใช้ในโครงการขนาดใหญ่ ในระดับยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ เครื่องมือนี้นี้ได้มีการกำหนดเงื่อนไข ให้ประชาชนได้เป็นผู้มีส่วนในการตัดสินใจร่วมกับภาครัฐ ในการชี้แนะช่องทางการพัฒนา ในพื้นที่ เพื่อที่จะสามารถคาดการณ์ได้ว่าโครงการที่จะเกิดขึ้นควรที่จะพัฒนาในทิศทาง หรือรูปแบบใด (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554)

การเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการกำหนดทิศทางการพัฒนา นับเป็น สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเท่าเทียมในการตัดสินใจในการกำหนดทิศทางร่วมกับภาครัฐได้ ซึ่งมีปัจจัยต่าง ๆ ที่จะทำให้ภาคประชาชนได้ตระหนักรู้และเห็นความสำคัญในการมีส่วนร่วมของในโครงการที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เช่น ปัจจัยด้านจิตสำนึกสาธารณะร่วมกัน ปัจจัยด้านวัฒนธรรมแวดล้อม ปัจจัยด้านกฎหมายและการให้สิทธิแสดงความคิดเห็น ของประชาชนในประเทศต่อโครงการต่าง ๆ ตั้งแต่โครงการขนาดเล็กไปจนถึงโครงการ ขนาดใหญ่ระดับประเทศ และรวมไปถึงปัจจัยทางด้านประสบการณ์จากภัยพิบัติต่าง ๆ (กิจฐเขต ไกรवास, 2559)

ประเทศญี่ปุ่นซึ่งถือเป็นประเทศต้นแบบด้านการพัฒนา โดยประชาชน ในประเทศตระหนักรู้ถึงคุณค่าด้านการพัฒนาเป็นอย่างดี อันนำไปสู่การจัดการ อย่างเป็นระบบและประสบความสำเร็จในระดับสูง โดยการพัฒนาที่เกิดขึ้นของประเทศ ญี่ปุ่น ซึ่งหมายถึงการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาทางด้านทรัพยากรบุคคล ในประเทศให้มีความรู้และสามารถ และการมีวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมของคนญี่ปุ่น ที่เป็นปัจจัยหลักที่สามารถผลักดันให้เกิดการความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชน ได้เป็นอย่างดี ซึ่งการบริหารจัดการของรัฐบาลประเทศญี่ปุ่น คือ ให้ความสำคัญ กับทุกหน่วยงานของสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเน้นพัฒนาบุคคลในทุกระดับของหน่วยงาน และองค์กร ชุมชน รวมไปถึงสังคม ตลอดจนภาคประชาชนด้วยเช่นกัน ซึ่งสามารถทำให้ รับรู้ถึงกระบวนการการทำงานของภาครัฐได้ ไม่ว่าจะเป็นโครงการที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หรือโครงการที่กำลังดำเนินการ เพื่อให้มีการทราบข้อมูลอย่างรอบด้าน จากปัจจัยดังกล่าว

ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ภาคประชาชนในประเทศญี่ปุ่นเกิดความเชื่อมั่นในหน่วยงานภาครัฐและสามารถเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการทำงานและแสดงความคิดเห็นต่อโครงการต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นได้ (วิภาวี วรรณพงษ์, ม.ป.ป.)

สนธิ สมักรการ (2549) ได้ยกตัวอย่างประเด็นความร่วมมือที่มาจากการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่น ซึ่งได้กล่าวว่าการมีส่วนร่วมของคนในประเทศญี่ปุ่น มาจากปัจจัยในหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยด้านค่านิยม ตลอดจนวิธีการเลี้ยงดูและอบรมเด็กให้เติบโตและสร้างจิตสำนึกในการตระหนักถึงการพัฒนาสังคม ทั้งนี้เพื่อที่จะช่วยให้เด็กสามารถเติบโตและมีความเข้าใจ ตลอดจนสามารถเป็นพลเมืองที่จะมีส่วนช่วยในการพัฒนาสังคมให้เกิดความยั่งยืนต่อไป โดยปัจจัยดังกล่าว ซึ่งกลายเป็นวัฒนธรรมร่วมของคนในประเทศญี่ปุ่น นอกจากนี้ ปัจจัยข้างต้นส่งผลให้ประชาชนในประเทศร่วมกันแสดงความคิดเห็นและสามารถออกแบบโครงการต่าง ๆ ร่วมกับภาครัฐในการพัฒนาได้ ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่มีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่ง และเป็นเจ้าของร่วมในโครงการและการพัฒนาของรัฐบาล และประชาชนสามารถแสดงความคิดเห็นต่อโครงการต่าง ๆ ขนาดใหญ่ ตลอดจนส่งผลต่อทิศทางโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นจากโครงการของรัฐบาล ทั้งนี้ในการดำเนินภายใต้โครงการของรัฐบาลซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน เพื่อใช้ในการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมในระดับยุทธศาสตร์ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งเพื่อให้โครงการสามารถดำเนินการต่อไปได้ (สนธิ สมักรการ, 2549, น.104)

สำหรับประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศที่มีนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาหลายโครงการและประเทศไทย ซึ่งได้ให้ความสำคัญในการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาร่วมกับภาครัฐเช่นเดียวกับหลาย ๆ ประเทศ โดยโครงการขนาดใหญ่หรือนโยบายการพัฒนาระดับยุทธศาสตร์ของประเทศไทย รัฐบาลได้นำเครื่องมือการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ มาใช้เพื่อเป็นแนวทางในการประเมินก่อนที่จะเริ่มดำเนินโครงการการพัฒนา เช่นเดียวกับประเทศญี่ปุ่น

ซึ่งเพื่อให้เป็นรูปแบบการพัฒนาที่เน้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนที่อาศัยอยู่ในประเทศอย่างเท่าเทียม ตลอดจนความสำคัญในการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ เป็นสิ่งที่สามารถออกแบบจากความต้องการในการพัฒนาโดยคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จริง (สำนักงานนโยบายและแผนการขนส่งและจราจร, 2563)

สำหรับประเทศไทยซึ่งมีความพยายามในการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ให้มากที่สุด แต่กลับพบว่ามีความขัดแย้งต่าง ๆ ของประเทศไทย ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การการพัฒนา รวมไปถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศ และทำให้ โครงการการพัฒนาของรัฐบาลไม่ประสบผลสำเร็จตามระเบียบเครื่องมือการประเมินผลกระทบ ไม่ว่าจะเป็นโครงการระดับท้องถิ่น หรือโครงการขนาดใหญ่ระดับยุทธศาสตร์ ซึ่งไม่ได้รับความร่วมมือจากภาคประชาชนได้อย่างเต็มรูปแบบ เช่น การมีข้อจำกัดเกี่ยวกับการเข้าถึงข้อมูลและการรับรู้แผนงานการพัฒนาของรัฐบาล ข้อจำกัดในแง่ของการไม่รับฟังเสียงส่วนน้อยของคนในพื้นที่ ซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากโครงการพัฒนาโดยตรง รวมไปถึงกฎหมายในการคุ้มครองบุคคลที่ออกมาคัดค้านโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาล โดยจากปัจจัยข้างต้นซึ่งทำให้ประเทศไทยไม่มีเสถียรภาพในด้านการจัดการอย่างโปร่งใสและเป็นระบบ (วิรัช วิรัชนิการวรรณ, 2546)

จากประเด็นดังกล่าวผู้ศึกษาเห็นว่าในประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างประเทศญี่ปุ่น ซึ่งประชาชนมีความตระหนักรู้เกี่ยวกับการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนให้กับประเทศ และรัฐบาลในประเทศได้ให้ความสำคัญในการรับฟังเสียงของประชาชน ตลอดจนภาคประชาชนเองก็ให้ความร่วมมือกับภาครัฐ เพื่อที่จะสามารถวิเคราะห์เกี่ยวกับ แนวทางการสร้างโครงการต่าง ๆ เพื่อให้การดำเนินโครงการประสบความสำเร็จตามเป้าหมายได้ สำหรับการดำเนินงานเกี่ยวกับโครงการพัฒนาของประเทศไทย ซึ่งเป็นประเทศที่มีการใช้รูปแบบการพัฒนา และใช้วิธีการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ โดยให้ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางได้เช่นเดียวกับประเทศญี่ปุ่น แต่กลับพบว่ามีความขัดแย้งหลายปัจจัยซึ่งส่งผลกระทบต่อโครงการ

การพัฒนาของประเทศไทยไม่ประสบผลสำเร็จในด้านการจัดการ แต่ตรงกันข้ามกับประเทศญี่ปุ่นที่มีระบบการบริหารจัดการได้เป็นอย่างดี จนสามารถทำให้หลายโครงการบรรลุผลสำเร็จได้ ซึ่งจากประเด็นดังกล่าวสามารถทำให้ผู้ศึกษาสามารถนำข้อแตกต่างรวมถึงปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการบริหารจัดการของรัฐมาเปรียบเทียบได้

นอกจากประเด็นดังกล่าวแล้ว ผู้ศึกษาจึงสนใจศึกษาเกี่ยวกับความตระหนักรู้ อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ในระดับยุทธศาสตร์ ซึ่งหมายถึงปัจจัยต่าง ๆ ในการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนของสองประเทศ ไม่ว่าจะเป็นความตระหนักรู้ของภาคประชาชนในประเทศญี่ปุ่น และความตระหนักรู้ของภาคประชาชนในประเทศไทย อันนำไปสู่ความสำเร็จในด้านการบริหารจัดการต่อโครงการต่าง ๆ ในพื้นที่ จนสามารถนำมาเปรียบเทียบให้เห็นถึงปัจจัย ของสองประเทศในด้านการพัฒนาที่จะสามารถทำให้บรรลุผลสำเร็จในโครงการพัฒนาที่เกิดขึ้น รวมถึงปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดที่ทำให้โครงการมีอุปสรรคได้ ซึ่งถือว่ามีสำคัญในการพัฒนาเป็นอย่างมาก

วัตถุประสงค์การศึกษา

เพื่อศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยกับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์

ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเปรียบเทียบความตระหนักรู้อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยกับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ ผู้ศึกษาใช้แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาอธิบายได้ ดังนี้

1. แนวคิดการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (Strategic Environment Assessment : SEA) คือกระบวนการประเมินที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนในด้านสิ่งแวดล้อม เป็นการประเมินเพื่อศึกษาคาดการณ์ผลกระทบที่มาจากการดำเนินงานโครงการต่าง ๆ และให้เกิดความโปร่งใสอย่างมีประสิทธิภาพในการทำนโยบาย แผน และแผนงาน โดยกระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์เน้นให้ความสำคัญกับการประเมินด้านอื่น ๆ ควบคู่กัน เช่น ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม ทั้งนี้ หลักการสำคัญของการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือ และกระบวนการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชน เพื่อที่จะช่วยดำเนินการตรวจสอบและให้เกิดความโปร่งใสในกระบวนการทำงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554, น.2-6)

การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์เป็นการประเมินผลที่อาจจะส่งต่อด้านสิ่งแวดล้อม โดยจะต้องมีการศึกษาและประเมินผลก่อนที่จะกำหนดนโยบาย แผน และแผนการพัฒนา อย่างไรก็ตามหากกล่าวถึงโครงการในระดับยุทธศาสตร์ ซึ่งถือเป็นโครงการขนาดใหญ่ ดังนั้นหลักการดำเนินการที่สำคัญ คือ จำเป็นที่จะต้องเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วม ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน รวมถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการทำงานตั้งแต่กระบวนการเริ่มต้นโครงการจนเสร็จสิ้นโครงการ ซึ่งภาคประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วม จำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ความรู้ความเข้าใจถึงกระบวนการและขั้นตอนการทำงาน ซึ่งการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการประเมิน เนื่องจากภาคประชาชนจะร่วมแสดงความคิดเห็น เพื่อนำข้อคิดเห็นดังกล่าวไปปรับปรุงแก้ไข และกำหนดทิศทางให้สอดคล้องกับการพัฒนาที่ไม่สร้างผลกระทบในระยะยาว (น้ำฝน ลิ้มปเจต, 2561, น. 80)

Kenichiro et al. (2019) อธิบายถึงเครื่องมือการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ในประเทศญี่ปุ่น จะใช้ในการประเมินโครงการขนาดใหญ่ โดยจะมี

ขั้นตอนกระบวนการ คือ 1) การพัฒนาเครื่องมือในการประเมิน 2) ดำเนินการขอใบอนุญาตตามข้อกำหนด 3) กำหนดระยะในการดำเนินงานที่ชัดเจนของแต่ละโครงการ ทั้งนี้แผนการดำเนินงานของโครงการ ซึ่งจะให้ความสำคัญจากพิจารณาข้อเสนอแนะของประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วม ตั้งแต่การติดตาม ตรวจสอบก่อนการดำเนินโครงการไปจนถึงสิ้นสุดโครงการ รวมถึง การคาดการณ์ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นในระยะยาวทั้งในมิติทางสังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม เช่น ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพที่ส่งผลต่อคุณภาพการใช้ชีวิต หรือผลกระทบต่อระบบนิเวศในพื้นที่ เช่น ทำให้สิ่งมีชีวิตบางชนิดสูญพันธุ์ได้ ซึ่งโครงการภายใต้การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น เช่น การจัดการปัญหาก๊าซเรือนกระจก และการการจัดการปัญหาคาร์บอน ในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งเป็นโครงการที่จำเป็นจะต้องนำเครื่องมือผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์มาปรับใช้แทนการนำเครื่องมือการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม EIA. เนื่องจากเป็นโครงการที่หลายภาคส่วนได้รับผลกระทบในหลายมิติ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม รวมถึงสุขภาพ (Sachihiko, 2011; Lauri and Kalev, 2012; Kenichiro et al. 2019)

Uma et al. (2011) กล่าวถึงการใช้เครื่องมือการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ในประเทศไทย ซึ่งจะมีระเบียบของการประเมินอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการนำมาประเมินกับโครงการขนาดใหญ่ในระดับประเทศหรือระดับภูมิภาค ทั้งนี้หน่วยงานที่รับผิดชอบจะดำเนินการพิจารณาตามขั้นตอนและกระบวนการ คือ 1) การสำรวจและรวบรวมข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญและมีความเกี่ยวข้องกับประชาชนและเกี่ยวข้องกับพื้นที่ 2) นำข้อมูลมาวิเคราะห์ถึงความเหมาะสม เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนา 3) จัดทำแผนการดำเนินงานให้สอดคล้องกับบริบทของเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ อย่างไรก็ตามก็ตระหนักว่ากระบวนการตัดสินใจของประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่เป็นกระบวนการที่สำคัญต่อการพิจารณาโครงการพัฒนา หากประชาชนส่วนใหญ่มีการคัดค้าน ซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินโครงการตามมา เนื่องจากประชาชนในพื้นที่

เป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบโดยตรง เช่น การประเมินผลกระทบจากการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินในแต่ละพื้นที่ การประเมินผลกระทบจากการจากสร้างหรือขยายพื้นที่ท่าอากาศยาน โครงการใช้ประโยชน์จากที่ดินในพื้นที่ต่าง ๆ โดยโครงการดังกล่าวจะส่งผลโดยตรงต่อการดำรงชีวิต ความเป็นอยู่ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม รวมถึงปัญหาสุขภาพ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2563; สำนักงานนโยบายและแผนการขนส่งและจราจร, 2563; สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2565)

ดังนั้นการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์เป็นการคาดการณ์ถึงผลกระทบก่อนที่จะมีการดำเนินโครงการตามแผนยุทธศาสตร์ ภายใต้เครื่องมือการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากทุกภาคส่วน เพื่อร่วมกำหนดทิศทางการทำงานร่วมกัน และเพื่อหาแนวทางในการลดผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นในระยะยาว และมีผู้มีส่วนได้เสียจากโครงการเป็นวงกว้างหรือจำนวนมาก อย่างไรก็ตามจะเห็นว่าการใช้เครื่องมือการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม EIA. กับเครื่องมือการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์มีความแตกต่างกันทั้งประเด็นของขนาดโครงการ จำนวนผู้ได้รับผลกระทบ และผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในด้านอื่น ๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม รวมถึงสุขภาพ

2. แนวคิดความตระหนักรู้ (Awareness) ความตระหนักรู้เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการนึกคิดหรือเกิดจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมาในปัจจุบันส่งผลทำให้เกิดความเข้าใจ และสามารถประเมินผล เพื่อการรับมือกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่อาจจะส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิต (กุลวดี ราชภักดี, 2545)

ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้ของปัจเจกบุคคล คือ 1) กระบวนการรับรู้ซึ่งเกิดจากวิเคราะห์ ไตร่ตรองข้อเท็จจริงของข้อมูลข่าวสาร จนเกิดเป็นความตระหนักรู้และพฤติกรรมในตัวปัจเจกบุคคลขึ้นมา 2) พื้นฐานทางความ دانองค้ร้ความเข้าใจที่เกิดจากประสบการณ์ การให้คุณค่าและความสำคัญ เช่นสิ่งเร้าและความสม่เสมอต่อการรับรู้

ที่พบเห็นจากสังคมแวดล้อมอันมีความเกี่ยวข้องในการดำรงชีวิตประจำวันของบุคคล ซึ่งเมื่อมีความรู้ความเข้าใจจะส่งผลต่อความตระหนักรู้ ในการปรับตัวเพื่อหาแนวทาง เพื่อเอาตัวรอดจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังนั้นจึงจะเห็นว่าความตระหนักรู้มีความสัมพันธ์ อย่างมีนัยกับประสบการณ์และการรับรู้ของปัจเจกบุคคล (ทะนงศักดิ์ ประสบกิตติคุณ, 2534, น. 22; พระทองมี แอมไธสง, 2561, น. 32)

Daniel and Toni (1982) ระบุถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดความตระหนักรู้ ซึ่งเกิดจาก มุมมอง และแนวคิดที่เกิดจากทัศนคติ โดยมาจากการอบรม เลี้ยงดูจากสถาบันครอบครัว และสถาบันการศึกษา รวมทั้งปัจจัยของสังคมแวดล้อม ที่บ่มเพาะการเรียนรู้ และ ประสบการณ์ต่าง ๆ ให้กับบุคคล ดังนั้นพฤติกรรมที่แตกต่างกันในปัจเจกบุคคล จึงมีความสัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อม ซึ่งมีอิทธิพลต่อการกำหนดต่อมุมมองและพฤติกรรม ที่ตามมา

ดังนั้นความตระหนักรู้สามารถกล่าวได้คือ เป็นปัจจัยที่สำคัญซึ่งมีความสัมพันธ์ กับพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล โดยเกิดจากการรับรู้ผ่านประสบการณ์ และเกิดความรู้สึก นึกคิดผ่านการไตร่ตรอง จนไปสู่ความตระหนักในบุคคลต่อสิ่งเร้าที่อยู่รอบตัว โดยองค์ความรู้ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกและนำไปสู่การสร้าง ระเบียบแบบแผนในตัวปัจเจกบุคคลตามมา เพื่อหาแนวทาง โอกาส และทางรอดให้ตนเอง มีคุณภาพชีวิตที่ดีต่อไป

3. แนวคิดการมีส่วนร่วม (Participation) Bieke et al. (2015) กล่าวว่า เป็นกระบวนการเสริมสร้างอำนาจในการทำงานร่วมกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อใช้เป็น เครื่องมือในการสร้างปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับองค์ความรู้ของปัจเจกบุคคล ประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน และผลกระทบที่ส่งผลต่อรูปแบบการดำรงชีวิต รวมถึง กระบวนการส่งเสริมความสำคัญจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในแต่ละพื้นที่ โดยปัจจัยดังกล่าว ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ส่งผลแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชน

Roongkan and Weerapong (2017) กล่าวว่า กระบวนการมีส่วนร่วม คือ เป็นรูปแบบที่นำไปสู่เป้าประสงค์หรือเป้าหมายบางอย่างที่มีลักษณะการใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยใช้ กระบวนทัศน์แบบพึ่งพิงระหว่างปัจเจกบุคคลเป็นเครื่องมือในการพัฒนาให้เกิดความร่วมมือ ซึ่งจะใช้วิธีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ตั้งแต่การสนทนาเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างบุคคล การสนทนาในระดับกลุ่ม และระดับองค์กร โดยกระบวนการดังกล่าว จะช่วยให้ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย สามารถแลกเปลี่ยนข้อเสนอ ทั้งข้อมูล ความรู้ และ ประสบการณ์ได้อย่างเท่าเทียมกัน อีกทั้งกระบวนการในการนำไปสู่การมีส่วนร่วมจำเป็นที่จะต้องใช้วิธีการโน้มน้าวใจในระยะแรก เพื่อสร้างทัศนคติและพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลให้เกิดความตระหนักอย่างแท้จริง

ดังนั้น การมีส่วนร่วมเป็นความร่วมมือที่เกิดจากการประสานการทำงานระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยคำนึงผลประโยชน์ที่ส่งผลต่อตนเอง และ ผลประโยชน์ของส่วนรวม ทั้งนี้ความสำคัญของการมีส่วนร่วม คือ ผลักดันการทำงานให้ประสบผลสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพภายใต้เงื่อนไขของทรัพยากรบุคคล และ องค์ความรู้ ซึ่งมาจากความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านในแต่ละบุคคล อีกทั้งกระบวนการทำงานที่ในลักษณะของส่วนรวมจะช่วยลดระยะเวลาให้รวดเร็วมากยิ่งขึ้น

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารทุติยภูมิ โดยศึกษาและ รวบรวมข้อมูลจากวิทยานิพนธ์ ตำราเรียน เอกสารที่มีความเกี่ยวข้อง บทความวิชาการ รวมไปถึงการสืบค้นข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ซึ่งในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขต เนื้อหา คือ การเปรียบเทียบปัจจัยต่าง ๆ เช่น 1) ปัจจัยของภาคส่วนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในด้านการทำงาน 2) ปัจจัยเกี่ยวกับประสบการณ์และความพร้อมต่อการรับมือกับสถานการณ์ต่าง ๆ ของประชาชนในพื้นที่ 3) ปัจจัยทางด้านแนวคิด ค่านิยม และ จิตสาธารณะของประชาชนในพื้นที่ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้อันนำไปสู่

การมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยกับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความตระหนักรู้อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยกับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ สามารถสรุปได้ดังนี้

1. ความตระหนักรู้ของภาคประชาชนในประเทศญี่ปุ่นกับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA)

ประเทศญี่ปุ่นได้ให้ความสำคัญในด้านการพัฒนา โดยคำนึงถึงความยั่งยืนจากการพัฒนาควบคู่กัน ประเทศญี่ปุ่นได้ใช้รูปแบบการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์มาปรับใช้ในกระบวนการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ตั้งแต่โครงการขนาดเล็กไปจนถึงโครงการระดับยุทธศาสตร์ ซึ่งหากกล่าวถึงกระบวนการสำหรับประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากหลายภาคส่วนในการประเมินร่วมกัน ดังนั้น หลักการสำคัญซึ่งส่งผลต่อการสร้างความตระหนักรู้อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่น มีปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

ปัจจัยแรก ปัจจัยด้านการทำงานของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน รวมถึงองค์กรต่าง ๆ ซึ่งมีรูปแบบการทำงานเชิงบูรณาการระหว่างกัน อย่างไรก็ดี การดำเนินโครงการการพัฒนาในระดับนโยบาย แผน และแผนงานของประเทศญี่ปุ่น ซึ่งไม่ได้มีข้อกำหนดในการบังคับตามกฎหมายให้ทำการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ แต่ด้วยรัฐบาลของประเทศญี่ปุ่น ได้เล็งเห็นความสำคัญในการทำงานเชิงบูรณาการระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการเข้าร่วมกำหนดทิศทางการพัฒนา สอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาที่เกิดขึ้นของประเทศญี่ปุ่นนับว่าได้รับความสนใจจากคนในพื้นที่เป็นอย่างมาก โดยความคิดเห็นจากข้อเสนอของคนในพื้นที่

ได้รับการตอบสนองเพื่อมีการปรับปรุงให้สอดคล้องกับความต้องการของคนในพื้นที่ ซึ่งเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากโครงการพัฒนาในระดับยุทธศาสตร์ ดังนั้น ภาคประชาชนได้ตระหนักรู้และเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาร่วมกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้องอย่างเต็มรูปแบบ (Dannie Victor, 2013, น.4)

ปัจจัยที่สอง ปัจจัยความเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ของคนในพื้นที่ สืบเนื่องจากประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศที่เกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติอยู่บ่อยครั้ง ทำให้ประชาชนมีการเตรียมพร้อมสำหรับรับมือกับภัยพิบัติในหลากหลายรูปแบบ ทั้งนี้ ประชาชนในพื้นที่มีความรู้ความเข้าใจถึงผลที่อาจจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งล้วนส่งผลกระทบต่อชีวิตและทรัพย์สินได้ในอนาคต อีกทั้ง ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องจะฝ่ายที่เข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการ และส่งเสริมองค์ความรู้เกี่ยวกับการรับมือกับภัยพิบัติที่อาจจะเกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง จึงทำให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจถึงแนวทางในการรับมือ ด้วยปัจจัยข้างต้นส่งผลทำให้เกิดประชาชนในพื้นที่ที่มีความตระหนักรู้ต่อการรับมือ ดังนั้นในโครงการพัฒนาระดับยุทธศาสตร์ซึ่งหลายหน่วยงานได้เข้ามาส่งเสริมองค์ความรู้ความเข้าใจสำหรับผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นจริงจากโครงการพัฒนาให้แก่ประชาชนในพื้นที่ และนำไปสู่ผลสำเร็จของการดำเนินการอย่างมีส่วนร่วมจากการประเมินผลกระทบ (นรินุช ดำรงชัย, 2560, น.7)

อย่างไรก็ดี จากประสบการณ์ที่เกิดภัยพิบัติต่าง ๆ ทำให้ประชาชนในประเทศญี่ปุ่นใช้หลักการ “จิโจะ เคียวโจะ โคโจะ” ซึ่งเป็นแนวคิดการการเอาตัวรอดจากภัยพิบัติ โดย “จิโจะ” เป็นการช่วยเหลือตนเองในการเอาตัวรอดจากสถานการณ์ที่มีอาจจะคาดการณ์ได้ โดยมีการเตรียมความพร้อมอย่างสม่ำเสมอ ต่อมาหลักการ “เคียวโจะ” เป็นหลักการช่วยเหลือกันและกัน หรือเป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในการเอาตัวรอดจากภัยพิบัติที่เกิดขึ้น โดยเป็นหลักการสร้างความร่วมมือเพื่อป้องกันเหตุการณ์ที่อาจจะสร้างความสูญเสียแก่เพื่อนมนุษย์ และทรัพย์สินของส่วนรวม และหลักการสุดท้าย คือ “โคโจะ” เป็นหลักการช่วยเหลือจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งหลักการดังกล่าวเริ่มจากการอบรมให้ความรู้ในการรับมือกับภัยพิบัติ ไปจนถึงการช่วยเหลือเมื่อประชาชนเมื่อเกิดภัยพิบัติ

ในประเทศขึ้นมา ดังนั้น จะเห็นได้ว่า สิ่งสำคัญในการรับมือสำหรับเอาตัวรอดของ คนในประเทศญี่ปุ่น คือ การรู้จักการให้คุณค่าต่อประสบการณ์เพื่อเอามาเรียนรู้ ในการรับมือในระดับบุคคล ไปจนถึงระดับการช่วยเหลือชุมชนและสังคม ซึ่งได้รับการ สนับสนุนจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้องอย่างเต็มรูปแบบ (ชัยยะ ฤตินิยมวุฒิ, 2564)

ปัจจัยที่สาม ปัจจัยด้านแนวคิด ค่านิยม และการมีจิตสาธารณะ รวมถึง การขัดเกลาทางสังคม ที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของ ประชาชนในประเทศญี่ปุ่น โดยการศึกษา (ยุพา คลังสุวรรณ และคณะ, ม.ป.ป., น. 91-94) ประวัติศาสตร์การสร้างชาติจากการแพ้สงคราม จึงทำการปฏิรูปประเทศ และมีการปมเพาะ ประชาชนในประเทศอย่างเคร่งครัด เพื่อสร้างจิตสำนึกของการเป็นชาตินิยม จึงเป็น สิ่งที่ปลูกฝังแนวคิด ทศนะคติของคนญี่ปุ่นตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ดี ในช่วง ยุคสมัยปัจจุบัน พบว่าประชาชนในประเทศญี่ปุ่นมีบทบาทสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วม ในด้านการจัดการภัยพิบัติและการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ร่วมกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง สำหรับบทบาทของภาคประชาชนจะเป็นปัจจัยการขับเคลื่อนที่สำคัญ เพื่อให้เกิด การพัฒนาและการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพในพื้นที่ เนื่องจากประชาชนในพื้นที่ เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงจากโครงการต่าง ๆ โดยตรง

สำหรับเครื่องมือที่สำคัญ เช่น การเปิดเวทีสาธารณะในการรับฟังความคิดเห็น ของประชาชนก่อนที่จะเริ่มดำเนินโครงการ ประเทศญี่ปุ่นมีการใช้ เครื่องมือ การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ในโครงการที่มีผลกระทบ ต่อสิ่งแวดล้อม อีกทั้งมีการนำมาใช้ในการพัฒนานโยบายที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ในระดับประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการวางแผนผังเมืองในเขตพื้นที่ซึ่งมีประชากรอาศัย อยู่เป็นจำนวนมาก หรือการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ เช่น ในเขตพื้นที่ กรุงโตเกียว นครโอริซิมะ เกียวโต และพื้นที่อื่น ๆ ซึ่งเป็นการสะท้อนกระบวนการจัดการ ในการให้ความสำคัญของรัฐบาลญี่ปุ่นต่อผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้น และสามารถสะท้อน ถึงการตอบสนองในกระบวนการการมีส่วนร่วมของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในประเทศญี่ปุ่น

ต่อโครงการสาธารณะขนาดใหญ่ในประเทศ (Dennis & Agamuthu, 2014; อุ่นเรือน เล็กน้อย, 2564) ประเทศญี่ปุ่นได้คำนึงถึงการมีสิทธิและเสรีภาพต่อการแสดงความคิดเห็นของประชาชนในการที่จะปกป้องชีวิต ทรัพย์สิน รวมถึงป้องกันกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม นับเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ทำให้ภาคประชาชนมีอำนาจในการตัดสินใจกำหนดแนวทางร่วมกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งทำให้ประชาชนเห็นคุณค่าและมีความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น (นรินุช ดำรงชัย, 2560, น.10)

2. ความตระหนักรู้ของภาคประชาชนในประเทศไทยกับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์

ประเทศไทยมีนโยบายการพัฒนาเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งใช้กระบวนการประเมินผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมในระดับยุทธศาสตร์มาปรับใช้ก่อนที่จะดำเนินการนโยบายต่าง ๆ โดยจะมีการคำนึงถึง การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในเข้าเข้ามา มีบทบาทร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนและสามารถคาดการณ์ผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในอนาคต ทั้งนี้การเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนมีปัจจัยต่าง ๆ รวมถึงข้อจำกัดในหลาย ๆ ด้าน ที่สร้างความตระหนักรู้ให้เกิดการมีส่วนร่วมในภาคประชาชนในประเทศไทย (ชุมพล สานแดง และจำลอง โพธิ์บุญ, 2018, น. 95-96)

สำหรับปัจจัยแรก การบริหารจัดการของภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเป็นข้อจำกัดที่สำคัญ สืบเนื่องจากไม่มีข้อบังคับทางกฎหมายที่กำหนดอย่างชัดเจนต่อการดำเนินโครงการสำหรับประเทศไทย ส่งผลทำให้การประเมินผลกระทบไม่ได้ถูกขับเคลื่อนจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นทางการ ก่อนที่จะมีการเริ่มดำเนินโครงการตามนโยบาย แผน และแผนงาน ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการเปิดโอกาสให้ประชาชน และผู้มีส่วนได้เสียเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนา แต่ถึงอย่างไรก็ตามภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม ได้ส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทในการ

พัฒนาอย่างมีส่วนร่วมตามหลักการการประเมินผลกระทบตามแนวทางการประเมินผลกระทบที่หลายประเทศดำเนินการปรับใช้ ดังนั้น หากพิจารณาบทบาทการดำเนินงานซึ่งถือเป็นข้อจำกัดในขั้นตอนและกระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ พอสมควร อีกทั้งในกระบวนการประเมินผลกระทบ ประชาชนส่วนใหญ่ขาดองค์ความรู้และความเข้าใจในขั้นตอนและกระบวนการรวมถึงผลกระทบที่อาจจะส่งผลต่อคุณภาพการใช้ชีวิต อันนำไปสู่การขาดความสนใจและความตระหนักในการเข้ามามีส่วนร่วมต่อการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ โดยกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ เป็นบทบาทของหน่วยงานที่จำเป็นต้องสร้างความเข้าใจให้กับประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการพัฒนา (น้ำฝน ลิ้มปเจต, 2561, น.87)

สำหรับข้อจำกัดอีกประการ คือด้านการประเมินผลกระทบ ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน เพื่อรับฟังความคิดเห็น โดยประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศไทยเห็นว่า กระบวนการเข้าร่วมรับฟังข้อเสนอของแต่ละโครงการ ส่งผลกระทบต่อเวลาในการประกอบอาชีพและทำมาหากิน เนื่องจากสถานะทางเศรษฐกิจของประชาชนในประเทศไทยค่อนข้างจะอยู่ในระดับที่ไม่พอเลี้ยงชีพ หรือทำงานเพื่อเลี้ยงชีพในแต่ละวันเท่านั้น ดังนั้นเมื่อการประเมินผลกระทบใช้ระยะเวลาในกระบวนการแต่ละขั้นตอนค่อนข้างมาก ทำให้ประชาชนส่วนหนึ่งหลีกเลี่ยงการเข้ามามีส่วนร่วมกับการประเมินโครงการต่าง ๆ ร่วมกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะเห็นได้ว่าการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยทางเศรษฐกิจของครัวเรือนในประเทศ (สมพร เพ็ญคำ, 2564)

ปัจจัยที่สอง คือ ประชาชนในประเทศไทยขาดประสบการณ์ในการรับมือทางด้านภัยพิบัติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภัยพิบัติทางธรรมชาติหรืออุทกภัยที่เกิดขึ้น ทั้งด้วยประสบการณ์การเตรียมความพร้อมในระดับบุคคล รวมถึงการสนับสนุนและการส่งเสริมองค์ความรู้แก่ประชาชนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ถือเป็นปัจจัยที่มีนัยสำคัญต่อการเตรียมพร้อมและสร้างประสบการณ์ในการรับมือกับสภาพปัญหา อย่างไรก็ตามในช่วงเวลา

ที่ผ่านมาเมื่อเกิดภัยพิบัติในประเทศไทย มักจะมีหน่วยงานหรือภาคส่วนต่าง ๆ เข้ามาช่วยเหลือประชาชน โดยการช่วยเหลือข้างต้นเป็นการแก้ปัญหาที่ไม่ก่อให้เกิดความยั่งยืนต่อการรับมือทางภัยพิบัติอย่างแท้จริง แต่หากภาคประชาชนมีประสบการณ์จากการเรียนรู้เพื่อรับมือกับสถานการณ์ และมโนทัศน์ความรู้ ที่ได้จากการแนะนำและฝึกซ้อมในการรับมือจากภัยพิบัติอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ จะส่งผลให้ประชาชนในประเทศไทยมีความตระหนักรู้และให้คุณค่าและความสำคัญในการแก้ปัญหาได้เป็นอย่างดี โดยภาคส่วนที่เกี่ยวข้องมีหน้าที่ในการเข้ามาส่งเสริมให้ประชาชน มีความเข้าใจในการแก้ปัญหาทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ตลอดจนจำเป็นต้องเข้ามาส่งเสริมในด้านองค์ความรู้ที่อาจจะเกิดขึ้นจากการคาดการณ์ของโครงการต่าง ๆ ที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้รับผลกระทบ ซึ่งหากภาคประชาชนมีความรู้ความเข้าใจต่อสภาพปัญหาที่ส่งผลต่อชีวิตและทรัพย์สินของคนในพื้นที่ ทั้งด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม อาจนำไปสู่ความสนใจของประชาชนในการเข้าร่วมประเมินผลกระทบกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง (ศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554)

อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดของประชาชนในประเทศไทยขาดประสบการณ์ในการรับมือ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องทั้งในระดับบุคคล และระดับหน่วยงาน เช่น ขาดการสนับสนุนการวางแผนเพื่อรับมือกับสถานการณ์หรือผลกระทบที่มีอาจจะคาดการณ์ได้ล่วงหน้า ขาดทักษะการเรียนรู้เกี่ยวกับการใช้อุปกรณ์ในการช่วยเหลือตนเองในสภาวะฉุกเฉิน รวมทั้งขาดเครื่องมืออุปกรณ์ในการรับมือกับสภาวะฉุกเฉินทั้งในสถานที่สำคัญซึ่งเป็นจุดเสี่ยงต่อการสูญเสีย นอกจากนี้ขาดฝึกอบรมองค์ความรู้ในทุกมิติไม่ว่าจะเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากภัยพิบัติทางธรรมชาติและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งขาดการประเมินผลจากการเตรียมความพร้อมในการรับมือของประชาชน ทั้งนี้ จากปัจจัยที่กล่าวไปข้างต้น ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านพฤติกรรมในการรับมือของประชาชนในประเทศไทย ไม่อาจจะเป็นการที่ประชาชนไม่สามารถที่จะคาดคะเน หรือคาดการณ์ผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นรุนแรงในอนาคต หรือ

ปัจจัยด้านการสนับสนุนทางสังคม เช่น ทักษะชีวิตที่รื้อการช่วยเหลือจากภาคหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเมื่อเกิดสถานการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งของ เงินเยียวยาผลกระทบหรืออื่น ๆ ซึ่งทำให้ประชาชนในประเทศไทยไม่มีความตระหนักในการมีส่วนร่วมสำคัญเพื่อเตรียมพร้อมกับการประเมินผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมในระยะยาว (เรียม นมรักษ์ และศรัญ พิมพ์ทอง, 2565, น. 328-331)

ปัจจัยต่อมามีความเกี่ยวข้องกับแนวคิด ค่านิยม และจิตสาธารณะของคนในประเทศไทย (คุชฎี มัชฌิมานิโร, 2556) ซึ่งกล่าวถึง จิตสาธารณะมาจากจิตใต้สำนึกซึ่งมีความสำคัญต่อการสร้างความตระหนักรู้ของปัจเจกบุคคลในการมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยแนวคิดและค่านิยมจิตสาธารณะเกิดจากการเรียนรู้และจากประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ทำให้เกิดแรงจูงใจ ตลอดจนการปลูกฝังค่านิยมให้คนในสังคมได้เห็นความสำคัญในการทำงานแบบมีส่วนร่วม อย่างไรก็ตามประเทศไทยได้มีการส่งเสริมเกี่ยวกับนโยบายการสร้างเสริมความเข้มแข็งให้กับภาคของประชาชนด้วยการเสริมสร้างด้วยสังคมและชุมชน แต่ด้วยกระแสจิตสาธารณะของสังคมยังไม่ค่อยถูกขับเคลื่อนอย่างเต็มรูปแบบซึ่งเป็นผลต่อการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมของภาคประชาชนตามมา ทั้งนี้ โครงการพัฒนาที่ต้องใช้เครื่องมือการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากหลายภาคส่วนรวมไปถึงประชาชนในพื้นที่ แต่หากประชาชนขาดสำนึกและจิตสาธารณะ ก่อให้เป็นข้อจำกัดจากการที่ไม่ได้รับความร่วมมือเพื่อประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ที่นำมาใช้ในหลายโครงการของประเทศไทย

สำหรับการขับเคลื่อนแนวคิดจิตสาธารณะในประเทศไทยจากการศึกษาของศุภชัยคุณธรรม (2564) มนูญพงศ์ ชัยพันธ์ สุดใจ เขียนภักดี และอนุสรณ์ นามประดิษฐ์ (2565) กล่าวว่า จิตสาธารณะซึ่งมีการส่งเสริมและสนับสนุนเพื่อผลักดันให้คนในประเทศมีจิตสำนึกที่ดี มีค่านิยมในด้านการเห็นประโยชน์ของส่วนรวม อีกทั้งมีความพยายามจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการยกระดับให้คนในประเทศไทย มีแนวคิดและทัศนคติที่เห็นประโยชน์ต่อการช่วยเหลือแก่เพื่อนมนุษย์ อย่างไรก็ตามการผลักดันพบว่ามีปัญหาตั้งแต่

ขาดการจัดการและความเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมที่ไม่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนและสังคมในช่วงยุคสมัยปัจจุบัน เช่น การส่งเสริมด้านจิตสาธารณะเฉพาะแก่เพื่อนมนุษย์ ซึ่งขาดการส่งเสริมทางด้านมิติสังคม และสิ่งแวดล้อมควบคู่กัน ดังนั้นนับว่ามีความสำคัญที่จะต้องมีการส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความตระหนักถึงการมีจิตสำนึกในทุก ๆ ด้าน เพื่อยกระดับการจิตสาธารณะของคนไทยให้สามารถขับเคลื่อนสังคมต่อไปได้

สำหรับเครื่องมือการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ที่นำประเทศไทยมีการใช้พัฒนาเครื่องมือเพื่อประเมินกับบางโครงการในระดับภูมิภาคและระดับโครงการเท่านั้น อีกทั้งการใช้เครื่องมือการประเมินผลกระทบในประเทศไทยซึ่งไม่ได้ถูกยกระดับให้เป็นเครื่องมือในการตัดสินใจหลักเพื่อเสนอความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยเฉพาะประชาชนซึ่งเป็นผู้ที่อาจจะได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ นอกจากนี้ประเทศไทยยังมีข้อจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลและการเปิดเผยข้อมูลในระดับที่ต้องการของประชาชนในแต่ละโครงการพัฒนา ซึ่งทำให้การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ในประเทศไทยขาดกระบวนการมีส่วนร่วม โดยเฉพาะจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งไม่ได้มีดำเนินการตามหลักการและขั้นตอนของการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ที่มีการระบุไว้อย่างชัดเจน (อุ้นเรือน เล็กน้อย, 2564)

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

จากการศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยกับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ พบว่า มีหลายปัจจัยที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้ของประชาชนทั้งในประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่น ต่อการขับเคลื่อนให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

กระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น และประเทศไทย มีกระบวนการที่คล้ายกัน ทั้งเครื่องมือการประเมิน ลำดับขั้นตอน การประเมิน รวมถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการประเมิน อย่างไรก็ตามเมื่อศึกษาเปรียบเทียบ กระบวนการให้ความสำคัญกับเครื่องมือการประเมินของสองประเทศ มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งด้วยปัจจัยของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมและสนับสนุน ซึ่งส่งผลต่อความตระหนักประชาชนกับการเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมิน ปัจจัยค่านิยมในการให้ความสำคัญกับจิตสาธารณะ รวมทั้งปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ดังนั้น กระบวนการประเมินในประเทศที่ทรัพยากรบุคคลได้รับการสนับสนุนปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น จะส่งผลต่อความตระหนักในการเข้ามามีส่วนร่วมกับการประเมินผลกระทบ เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาที่อาจจะส่งผลต่อคุณภาพชีวิตในระยะยาว

เมื่อนำแนวคิดการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ มาอธิบายเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วม พบว่าประเทศญี่ปุ่นมีขั้นตอนและกระบวนการที่ชัดเจน ตั้งแต่ภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกต่อการผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน เช่น การประชาสัมพันธ์โครงการพัฒนา การถ่ายทอดองค์ความรู้ของเครื่องมือการประเมินสำหรับความเหมาะสมของโครงการแต่ละประเภท ซึ่งเป็นปัจจัยที่เกิดจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้องให้ความสำคัญ นอกจากนี้ปัจจัยของปัจเจกบุคคลในประเทศญี่ปุ่นได้มีความตระหนักต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผลกระทบ อยู่ในระดับที่ดี โดยเฉพาะการมีค่านิยมในจิตสาธารณะต่อส่วนรวม เพื่อร่วมกันตรวจสอบกระบวนการทำงานเพื่อให้เกิดความโปร่งใสตั้งแต่ก่อนดำเนินโครงการไปจนเสร็จสิ้นโครงการ ประกอบได้รับความสนใจจากประชาชนในพื้นที่เป็นอย่างมาก (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554, น. 2-6)

สำหรับประเทศไทย เมื่อนำแนวคิดการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ พบว่า มีข้อจำกัดในหลากหลายด้านที่ส่งผลกระทบต่อแนวทาง

การใช้เครื่องมือ โดยปัจจัยสำคัญเกิดจากประชาชนขาดองค์ความรู้ ความเข้าใจถึงขั้นตอน และกระบวนการประเมินอย่างแท้จริง อีกทั้งภาคส่วนที่เกี่ยวข้องขาดการประชาสัมพันธ์ ถึงวิธีการและรูปแบบการใช้เครื่องมือที่เหมาะสมต่อโครงการพัฒนาในแต่ละประเภท ซึ่งมีเครื่องมือการประเมินที่ใช้แตกต่างกัน ขาดความโปร่งใสตามหลักและขั้นตอน การประเมินอย่างแท้จริง สะท้อนถึงกระบวนการให้ความสำคัญของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ในระดับที่ไม่มากนัก ดังนั้นปัจจัยดังกล่าวจำเป็นที่จะต้องส่งเสริมเพื่อให้ประชาชนในพื้นที่ มีองค์ความรู้ ความเข้าใจก่อนเข้าสู่กระบวนการประเมินผลกระทบ และสร้างความ ตระหนักต่อประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมกับการประเมินผลกระทบ ซึ่งสามารถ คาดการณ์ผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในอนาคต (น้ำฝน ลิ้มเปจต, 2561, น.80)

ในด้านความความตระหนักู้ เมื่อนำแนวคิดมาอธิบายการศึกษา พบว่า ความตระหนักู้อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมของคนญี่ปุ่น เกิดจากหลายปัจจัย เช่น ปัจจัย ค่านิยมของสังคมและบริบทแวดล้อมซึ่งมีส่วนต่อกระบวนการสร้างความตระหนักู้ แก่ประชาชนในประเทศญี่ปุ่น อีกทั้งด้วยปัจจัยประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ความต่อเนื่องและสม่ำเสมอในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากการประชาสัมพันธ์จากภาคส่วน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และถ่ายทอดองค์ความรู้ในการเตรียมรับมือถึงผลกระทบที่เกิด จากสถานการณ์ต่าง ๆ ให้ความพร้อมอยู่เสมอ จนกลายเป็นวิถีปฏิบัติที่เกิดการยอมรับ ในสังคมของประเทศญี่ปุ่น ดังนั้นเมื่อประชาชนมีการรับรู้รอบด้านผลกระทบที่อาจจะ เกิดขึ้นกับตนเอง ครอบครัว รวมถึงสังคม จึงเกิดความตระหนักในการคำนึงถึงผลประโยชน์ ของส่วนรวมตามมา (พระทองมี แอมไธสง, 2561, น.32)

แต่หากนำแนวคิดความตระหนักู้มาอธิบายถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของ ประชาชนในประเทศไทย พบว่าหลายปัจจัยเป็นข้อจำกัดต่อกระบวนการมีส่วนร่วมและ ขาดความตระหนักู้ เช่น ประชาชนในประเทศไทยมีข้อจำกัดทางด้านขาดการส่งเสริมและ สนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นองค์ความรู้ในด้านผลกระทบจากโครงการ พัฒนา หรือแนวทางการรับมือเมื่อเกิดสถานการณ์ฉุกเฉิน อีกทั้งแนวคิด ค่านิยม

จิตสาธารณะ ซึ่งไม่ได้ถูกขับเคลื่อนอย่างเต็มรูปแบบ ส่งผลทำให้ประชาชนในประเทศไทยขาดความตระหนักต่อกระบวนการมีส่วนร่วม เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศญี่ปุ่น ทั้งนี้เมื่อประชาชนขาดประสบการณ์การรับมือกับผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ส่งผลทำให้ความสนใจและขาดความร่วมมือในการประเมินผลกระทบตามมา (ทะนงศักดิ์ ประสบกิตติคุณ, 2534, น. 22)

ในด้านการมีส่วนร่วม เมื่อนำแนวคิดมาอธิบาย พบว่า กระบวนการจัดการของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้ให้อำนาจ และบทบาทแก่ประชาชนในการเข้ามาพิจารณาโครงการที่ใช้เครื่องมือการประเมิน ซึ่งประชาชนในหลายพื้นที่ของประเทศญี่ปุ่น ให้ความสำคัญในการคำนึงถึงผลกระทบที่จะอาจเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งอาจจะสร้างความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สิน ดังนั้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่น ถือเป็นโอกาสในการสร้างพลังอำนาจ ในการตรวจสอบการทำงาน ภายใต้เครื่องมือการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์กับโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ (Bieke et al., 2015, pp. 42-53)

ในทางกลับกันหากนำแนวคิดการมีส่วนร่วมมาอธิบาย พบว่ากระบวนการให้อำนาจในการตรวจสอบขั้นตอนกระบวนการประเมินผลกระทบอย่างเต็มรูปแบบของประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในโครงการพัฒนาเป็นข้อจำกัดสำคัญ นอกจากนี้ องค์ความรู้ แนวคิดจิตสาธารณะ และความตระหนักต่อการมีส่วนร่วม ไม่ได้ถูกยกระดับในการขับเคลื่อนทางสังคมแก่ประชาชนในประเทศไทย เพื่อตรวจสอบกระบวนการทำงานภายใต้เครื่องมือการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (Bieke et al., 2015, pp. 42-53)

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลต่อความตระหนักรู้อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยกับการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ เพื่อที่จะสามารถเปรียบเทียบผลสำเร็จรวมถึงข้อจำกัดในกระบวนการทำงานของสองประเทศมีความแตกต่างกัน ซึ่งผู้ศึกษาขอเสนอแนะแนวทางเพื่อปรับใช้ในกระบวนการพัฒนาและการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ในอนาคตให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ดังนี้

1. **กรณีศึกษาประเทศญี่ปุ่น** รัฐบาลควรมีการผลักดันการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ให้เป็นกฎหมายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโดยตรง และเป็นข้อบังคับที่ใช้เพื่อการพัฒนาในอนาคต ตลอดจนมีการบังคับใช้อย่างเคร่งครัดเพื่อป้องกันการเกิดปัญหาในอนาคตต่อคนในพื้นที่ อีกทั้งในกระบวนการประเมินผลกระทบของประเทศญี่ปุ่น มีแนวทางที่อาจจะแตกต่างจากกระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ของประเทศอื่น ซึ่งเป็นเงื่อนไขและข้อจำกัดต่อกระบวนการเปรียบเทียบกับประเทศอื่นได้

2. **กรณีศึกษาประเทศไทย** รัฐบาลควรมีการสนับสนุนให้ความรู้แก่ภาคประชาชน ให้เข้าใจถึงขั้นตอนและกระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ เพื่อให้ภาคประชาชนมีองค์ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเครื่องมือการประเมินผลกระทบในแต่ละประเภท และเพื่อให้สอดคล้องกับโครงการการพัฒนาในแต่ละรูปแบบอย่างเหมาะสม ซึ่งยังคงมีความสับสนในภาคประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศไทยเกี่ยวกับเครื่องมือในแต่ละประเภทด้วยเช่นกัน นอกจากนี้รัฐบาลควรมีการผลักดันการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ให้เป็นข้อบังคับที่จะใช้ในการพัฒนาประเทศในอนาคต และเป็นเครื่องมือที่ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- กิจฐเขต ไกรवास. (กันยายน – ธันวาคม 2559). โมเดลการพัฒนาแบบวิถีตะวันออก : จุดเริ่มต้น พัฒนาการและการประยุกต์ใช้. *วารสารราชพฤกษ์*, 14(3). 3-4
- กุลวดี ราชภักดี. (2545). *ความตระหนักรู้และการปฏิบัติตนเกี่ยวกับการประหยัดพลังงานไฟฟ้าของนักศึกษาในหอพัก สถาบันอุดมศึกษา เขตกรุงเทพมหานคร. (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต). สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, บัณฑิตวิทยาลัย, การศึกษาวิทยาศาสตร์ทั่วไป*
- ชัยยะ ฤตินิยมวุฒิ. (2564). *ทำความเข้าใจ ‘จิโจะ เคียวโจะ โคโจะ’ แผนรับมือภัยพิบัติแบบญี่ปุ่นที่เราควรเรียนรู้*. สืบค้นจาก <https://www.brandthink.me/content/jijo-kyojo-and-kojo>
- ชุมพล สานแดง และจำลอง โพธิ์บุญ. (กันยายน – ธันวาคม 2561). การประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ ในประเทศไทย. *มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 11(2), 95-96.
- ดุขฎี มัชฌิมากิโร. (มกราคม – กุมภาพันธ์ 2556). การพัฒนาจิตสาธารณะสำหรับเยาวชนไทย. *วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร*, 11(46), 20-21.
- ทะนงศักดิ์ ประสบกิตติคุณ. (2534). *การประเมินค่าความตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จังหวัดตราด. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*
- นรีนุช ดำรงชัย. (กรกฎาคม – ธันวาคม 2560). *บทเรียนจากประเทศญี่ปุ่น : ปัจจัยสำคัญในการบริหารจัดการ เพื่อความอยู่รอดจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ. ภาษาและการสื่อสาร สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์*, 15(2), 7-10.

น้ำฝน ลิ้มปเจต. (มิถุนายน 2561). แนวคิดในการนำการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA) มาบังคับใช้เป็นกฎหมาย เพื่อให้การประเมินสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยมีประสิทธิภาพมากขึ้น. *วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย*, 10(1), 80.

พระทองมี แอมไธสง. (2561). *ความตระหนักรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชายเลน แขวงท่าข้าม เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร*. (ดุชนันท์พนธ์ ปริญาพุทธศาสตร์ดุชนันท์บัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

มนูญพงศ์ ชัยพันธ์ สุดใจ เขียนภักดี และอนุสรณ์ นามประดิษฐ์. (กรกฎาคม – ธันวาคม 2565). จิตสาธารณะกับวิถีชีวิตของบุคคลในยุคศตวรรษที่ 21. *สถาบันเทคโนโลยีแห่งสุวรรณภูมิ*. 8(2), 424– 435.

เรียบ นมรักษ์ และศรัณู พิมพ์ทอง. (มกราคม – เมษายน 2565). พฤติกรรมการเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติ: ปัจจัยเชิงสาเหตุ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย. *วารสารเครือข่ายวิทยาลัยพยาบาลและการสาธารณสุขภาคใต้ (วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีย์)*. 9(1), 328-331.

วิภาวี วรรณพงษ์. (ม.ป.ป.). *ความแข็งแกร่งจากภายใน สร้างได้ด้วยคน*. สืบค้นจาก https://wiki.ocsc.go.th/_media/วิภาวี_วรรณพงษ์11.pdf

วิรัช วิรัชนิการวรรณ. (2546). *วิเคราะห์ลักษณะอุปนิสัยของคนไทยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ*. สืบค้นจาก <https://www.pattanakit.net/index.php?lay=show&ac=article&Ntype=53>

ศูนย์คุณธรรม. (2564). *คนไทยพร้อมทำเรื่องจิตสาธารณะ แต่ขาดการจัดการและความเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ เน้นเร่งพัฒนานวัตกรรมทางสังคมเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงหลังวิกฤติโควิด-19*. สืบค้นจาก <https://moralcenter.or.th/9-demo-news/682-19-09-64.html>

- ศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2554). แนวทางการจัดทำ SEA และ การมีส่วนร่วมของชุมชนสำหรับการบริหารจัดการทรัพยากรธรณี. สืบค้นจาก <http://www.dmr.go.th/download /lecture%20notes.pdf>
- สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. (2565). โครงการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ สำหรับพื้นที่ก่อนสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินในภาคใต้. สืบค้นจาก <https://www.egat.co.th/home/wp-content/uploads/2022/05/%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%87%E0%B8%B2%E0%B8 %B8%93%E0%B9%8C.pdf>
- สมพร เพ็ญคำ. (2564). การประเมินผลกระทบทางสังคม. บรรยาย.
- สนธิ สมัครการ. (2549). มานุษยวิทยากับการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- สำนักงานนโยบายและแผนการขนส่งและจราจร. (2563). แนวทางการศึกษาการประเมิน สิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA) กับโครงการ TOD. สืบค้นจาก <http://www.thailandtod.com/wp-content/uploads/2020/08/แนวทางการศึกษาการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์-SEA-กับโครงการ-TOD.pdf>
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2554). การประเมิน สิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : หจก.พี.วี.อีฟเซ็ด.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2563). โครงการประเมิน สิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (Strategic Environmental Assessment: SEA) ด้านการใช้ประโยชน์ที่ดิน. สืบค้นจาก <https://ranong.mnre.go.th/attachment/iu/download.php?WP=qUlcNkt2pQSgZaqCGWOghJstqTgcWat0pQlGA3p2GQWgG2rDqYyc4Uux>
- สุทิน อยู่ทิน. (2562). การประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์. สืบค้นจาก <http://www.onep.go.th/eia/wp-content/uploads/2019/06/SEAbysutin040762.pdf>

อุ้นเรือน เล็กน้อย. (2564). *การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (SEA)*. บรรยาย.

Bieke, A. Tom, V. Wolfgang, J. (2015). Participatory integrated coastal zone management in Vietnam: Theory versus practice case study: Thua Thien Hue province. *Journal of Marine and Island Cultures*. 4(1), from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212682115000190>

Dannie Victor. (2013). *Policy trend of strategic environment assessment in Asia*. Retrieved Sep 4, 2021. From https://fardapaper.ir/mohavaha/uploads/2019/02/Fardapaper-Policy_trends-of-strategic-environmental-assessment-in-Asia.pdf. (2021, Sep 4)

Daniel, M. Wegner. Toni, G. (1982). *The Forms of Social Awareness*. Retrieved June 7, 2023, from https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4613-9469-3_6

Dennis, V.P. Agamuthu. (2014). *Policy trends of strategic environmental assessment in Asia*. *Environmental Science & Policy*. 41(2), from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1462901114000628>

Kenichiro, Y. Akihiro, N. Eiji, K. (2019). The importance of designing a comprehensive Strategic Environmental Assessment (SEA) & Environmental Impact Assessment (EIA) for carbon capture and storage in Japan. *International Journal of Greenhouse Gas Control*. 91(2), from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1750583618307291>

- Lauri, L. Kalev, S. (2012). *The role of the strategic environmental assessment (SEA) in local developments: Some exploratory perspectives of the stakeholders*. International Conference on Environmental and Economic Impact on Sustainable Development, WIT Transactions on Ecology and The Environment (pp. 97-107).
- Roongkan, M. Weerapong, P. (2017). Current and future studies on participatory communication in Thailand. *Kasetsart Journal of Social Sciences*. 38(1), from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2452315116301308>
- Sachihiko, H. (2021). *A New Stage of EIA in Japan: Towards Strategic Environmental Assessment*. Built Environment. (27) 1, from https://www.researchgate.net/publication/260099654_A_New_Stage_of_EIA_in_Japan_Towards_Strategic_Environmental_Assessment
- Uma, W. Edsel, S. Nowarat, C. (2011). *Importance of context in adoption and progress in application of strategic environmental assessment: Experience of Thailand*. Environmental Impact Assessment Review. 31(3) , from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S019592551100014X#s0020>

[บทที่ 4]

**บทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นในสมัยอยุธยา
ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
ถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
(พ.ศ. 2154–2199)**

**The Roles of the Japanese Volunteer Corps
(Krom Asa Yipun) in the Ayutthaya Period
from the Reign of King Songtham
to the Reign of King Prasatthong (1611–1656)**

ธนัทธร โสภณดิล*
Tananthorn Sophondilok*

รับบทความ 9 มิถุนายน 2565
แก้ไขบทความ 11 มิถุนายน 2566
ตอบรับบทความ 16 มิถุนายน 2566

*

อาจารย์สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์
Corresponding author e-mail: Tananthronsp@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ ประการแรกเพื่อศึกษาความเป็นมาของการเข้ามามีบทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ประการที่สองเพื่อศึกษาบทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นสมัยอยุธยาในช่วงระยะเวลาดังกล่าว และประการที่สามเพื่อศึกษาการสิ้นสุดบทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นในช่วงเวลานั้น วิธีการศึกษาใช้การศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรองเป็นข้อมูลสำคัญ และนำเสนอโดยการวิเคราะห์เชิงพรรณนา ผลการศึกษาพบว่า (1) กรมอาสาญี่ปุ่นเริ่มมีบทบาทมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ โดยมีเอกสารระบุไว้อย่างชัดเจน และมีบทบาทโดดเด่นมากในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (2) บทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นที่พบ ได้แก่ การสนับสนุนผู้ปกครองอยุธยา การใช้กำลังกดดัน การต่อรองกับผู้อำนาจทางการเมืองและบทบาทในการกำหนดตัวผู้ปกครองอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปลายสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (3) บทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นเริ่มลดน้อยลงในช่วงปลายสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เนื่องจากพระองค์ได้ทรงขับไล่ชาวญี่ปุ่นออกจากอยุธยาจนหมดสิ้น

คำสำคัญ : บทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่น สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

Abstract

The purpose of this article was three-fold. Firstly, to study the background and roles of the Japanese volunteer corps in the Ayutthaya period from the reign of King Songtham to the reign of King Prasatthong. Secondly, to examine the specific roles played by the Japanese volunteer corps during that period. Thirdly, to explore the decline of the political involvement of the Japanese volunteer corps in the Ayutthaya period. The study utilized documentary research and historical methods by drawing from both primary and secondary references. The study revealed that (1) the roles of the Japanese volunteer corps began during the reign of King Ekathotsarot and played a significant role during the reign of King Songtham. The corps were actively involved in supporting the ruling class, exerting pressure and influence, and engaging in negotiations with the power elites. Furthermore, they played an active role in participating in the process of selecting Ayutthaya's leader towards the conclusion of King Songtham's reign, The Japanese volunteer corps' participation ceased during the latter part of King Prasatthong's reign when he expelled them from Ayutthaya.

Keywords: role of Japanese volunteer corps, the reign of King Songtham, the reign of King Prasatthong

บทนำ

มีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นทางการว่าความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยา กับญี่ปุ่นเริ่มต้นเป็นครั้งแรกสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ เมื่อ พ.ศ. 2149 (ค.ศ. 1606) โดยโชกุนโตกุกาวะ อิเอยาสุ ได้มีอักษรสาสน์มาถวายพระเจ้ากรุงอยุธยา เพื่อทูลขอปืนยาวและไม้หอมจากอยุธยา มีการแลกเปลี่ยนพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการต่อกัน เพราะโชกุนโตกุกาวะ อิเอยาสุ มีประสงค์ที่จะผูกไมตรีกับอยุธยา สมเด็จพระเอกาทศรถทรงมีพระราชสาสน์ตอบและส่งสิ่งของตามที่โชกุนโตกุกาวะ อิเอยาสุต้องการไปให้ฝ่ายญี่ปุ่นใน พ.ศ. 2153 (ซาเตา, 2524, น. 9; ทวีธีระวงศ์เสรี, 2524, น. 9; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2550, น. 3) ซึ่งโชกุนโตกุกาวะ อิเอยาสุได้ประกาศอนุญาตให้เรือสำเภาสยามเข้ามาค้าขายที่ญี่ปุ่นอย่างเสรีและญี่ปุ่นจะอำนวยความสะดวกทุกอย่างในการค้าแก่เรือสำเภาสยามอีกด้วย (ซาเตา, 2524, น. 5) และต่อมาใน พ.ศ. 2155 ได้มีเรือสำเภาจากอยุธยาเดินทางไปถึงญี่ปุ่นเป็นครั้งแรก (ทวีธีระวงศ์เสรี, 2524, น. 9) หลังจากนั้นเป็นต้นมาอยุธยาได้ส่งทูตไปญี่ปุ่นหลายครั้ง และคณะทูตได้เข้าคารวะในตระกูลโตกุกาวะทุกครั้ง สมเด็จพระเอกาทศรถทรงอนุญาตให้ชาวญี่ปุ่นตั้งบ้านเรือนได้บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยานอกกรุงศรีอยุธยา และสัมพันธ์ไมตรีระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นมีความใกล้ชิดสนิทสนมมากขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม อย่างไรก็ตามในสมัยกษัตริย์อยุธยาองค์ต่อมา คือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งทรงหวาดระแวงอิทธิพลชาวต่างชาติที่อาจเข้าแทรกแซงกิจการภายในของอยุธยาได้ดำเนินการปราบปรามและขับไล่ชาวญี่ปุ่นออกจากอยุธยา เป็นผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นเริ่มห่างเหินและขาดการติดต่อทางการทูตต่อกัน คงเหลือการค้าขายกันอยู่บ้างโดยผ่านคนกลางคือชาวจีน จนสิ้นสมัยอยุธยาใน พ.ศ. 2310

อย่างไรก็ตามแม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นจะให้ความสำคัญกับการค้าเป็นหลัก แต่ก็มีชาวญี่ปุ่นจำนวนหนึ่งได้พำนักอาศัยอยู่ในอยุธยาที่หมู่บ้านญี่ปุ่น และมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการเมืองภายในอยุธยาหลายครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของ

กรมอาสาญี่ปุ่นที่มียามาตะ นากามาซะ (Yamada Nagamasa) หรือออกญาเสนาภิมุขเป็นผู้นำ ซึ่งเป็นชาวญี่ปุ่นคนแรกที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ตามแบบอย่างของยศขุนนางไทย บทความนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้

(1) เพื่อศึกษาความเป็นมาในการเข้ามามีบทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นสมัยอยุธยา ช่วงปี พ.ศ. 2154 – 2199

(2) เพื่อศึกษาบทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นสมัยอยุธยาในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

(3) เพื่อศึกษาการสิ้นสุดบทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นสมัยอยุธยาในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

วิธีการศึกษาเป็นการศึกษาจากเอกสาร (documentary study) ประกอบด้วย หนังสือ บทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นสมัยอยุธยา เป็นแหล่งอ้างอิงสำคัญ บทความนี้มีจุดเน้นที่การกล่าวถึงบทบาทที่เฉพาะเจาะจงของกรมอาสาญี่ปุ่น ที่มีบทบาทเข้ามาแทรกแซงกิจการทางการเมืองภายในสมัยอยุธยาตอนกลาง (พ.ศ. 2154-2199) ซึ่งยังไม่มีผู้ใดศึกษามาก่อน

การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจเอกสาร/ข้อเขียนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับบทความเรื่องนี้ พบว่ามีเอกสารที่เป็นบทความและงานวิจัยหลายเรื่อง ดังจะยกตัวอย่างมาพอสังเขปดังนี้

ผลงานที่โดดเด่นและใช้อ้างอิงกันทั่วไปในวงวิชาการไทย-ญี่ปุ่นศึกษามากที่สุดได้แก่งานเขียนของโยเนโอะ อิชิอิ และโทชิฮารุ โยชิกาวา (2542) เรื่อง **“ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี”** โดยเฉพาะบทที่ 3 ตำนานยามาตะ นางามาซะ : เรื่องจริงหรืออิงนิยาย ผู้เขียนใช้เอกสารของฝ่ายญี่ปุ่นเป็นส่วนใหญ่ในการนำเสนอเกี่ยวกับประเด็นเรื่องบทบาทของยามาตะ นางามาซะ กับกรมอาสาญี่ปุ่น โดยเริ่มตั้งแต่ยามาตะได้เดินทางมาที่อยุธยาและเข้ารับราชการกับราชสำนักไทยในกรมอาสาญี่ปุ่นจนเจริญก้าวหน้า ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นออกญาเสนาภิมุขอันเป็นตำแหน่งขุนนางระดับสูง เนื่องจากเป็นเจ้ากรม

อาสาญี่ปุ่น จนกระทั่งไปดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (ลิกอร์) และถึงแก่กรรมที่นั่น ผลงานที่น่าสนใจและเป็นการพิจารณาเฉพาะเจาะจงไปที่บทบาทของยามาคะ นางามาซะ คือบทความของ พลับพลึง คงชนะ (2551) เรื่อง **“ยามาคะ นางามาซะ ที่อยุธยาและนครศรีธรรมราช”** บทความนี้กล่าวถึงบทบาทของยามาคะในฐานะพ่อค้านักרבและขุนนางนับตั้งแต่เข้ามาสู่อยุธยาและรับราชการในกรมอาสาญี่ปุ่น จนเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จากบรรดาศักดิ์ครั้งแรกคือขุนไชยสุระ เป็นออกหลวงไชยสุนทรและได้เป็นออกญาเสนาภิมุข บั้นปลายชีวิตได้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและเสียชีวิตที่นั่น ผลงานอีกเรื่องได้แก่ บทความของ พิสิทธิ์ กอบบุญ (2562) เรื่อง **“จดหมายเหตุพาน พลิต : เรื่องเล่าของความเปลี่ยนแปลง”** ผู้เขียนใช้ข้อมูลจากจดหมายเหตุของวันวลิตที่ระบุถึงบทบาทและพฤติกรรมในด้านลบของยามาคะ นางามาซะ (ออกญาเสนาภิมุข) ในช่วงผลัดเปลี่ยนรัชกาลจากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมาเป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โดยผู้เขียนระบุไว้อย่างชัดเจนว่าออกญาเสนาภิมุขได้สมคบคิดกับออกญาทูลกระหม่อม (ซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) วิธีการที่ออกญาเสนาภิมุขใช้เพื่อบรรลุเป้าหมายทางการเมืองของตนก็คือการมีอำนาจซึ่งมาจากการคุมกำลังกรมอาสาญี่ปุ่นไว้ในมือแล้วใช้การเจรจาต่อรองอำนาจกับออกญาทูลกระหม่อม จนกลายเป็นศัตรูกันในภายหลัง

มีข้อสังเกตว่างานเขียนทั้ง 3 เรื่องที่กล่าวมาข้างต้น มักจะกล่าวถึงบทบาทของยามาคะ นางามาซะเพียงผู้เดียว แต่ไม่มีใครจะเอ่ยถึงบทบาทของชาวญี่ปุ่นคนอื่น ๆ เท่าใดนัก อย่างไรก็ตามยังมีงานเขียนบางเรื่องที่กล่าวถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นอย่างกว้าง ๆ และเป็นช่วงเวลายาวนาน เช่น บทความของถนอม อานามวัฒน์ (2542) เรื่อง **“สัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่นสมัยอยุธยา”** บทความนี้ผู้เขียนกล่าวถึงมูลเหตุในการติดต่อทางการทูตระหว่างกษัตริย์อยุธยาและโชกุนโตกุกาวะ การเข้ามาอาศัยอยู่ในอยุธยาของชาวญี่ปุ่น และบทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ อีกทั้งบทความหนึ่งที่กล่าวถึงบทบาทของชาวญี่ปุ่นในสมัยอยุธยาอย่างละเอียดคือ บทความ

ของ พงศ์ธิดา เกษมสิน (2528) เรื่อง “**บทบาทของชาวญี่ปุ่นต่อการเมืองภายในอยุธยาช่วงกลาง**” บทความนี้ให้ข้อมูลกว้าง ๆ เกี่ยวกับบทบาททางการเมืองของกรมอาสาญี่ปุ่น โดยใช้ข้อมูลจากจดหมายเหตุของวัน วลีต เป็นหลักและชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของกรมอาสาญี่ปุ่นภายใต้การนำของยามาตะ นางามาซะว่าเป็นตัวแปรหนึ่งที่มีความสำคัญในทางการเมืองภายในอยุธยาช่วงกลาง (สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์) งานเขียนอีกชิ้นหนึ่งคือบทความของ อารักษ์ ตียาภรณ์ (2529) เรื่อง “**ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น**” บทความนี้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถจนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง บทความนี้ชี้ให้เห็นว่าชาวญี่ปุ่นเข้ามาอาศัยอยู่ในอยุธยา และแสดงบทบาทในฐานะของกองอาสาต่างชาติเช่นเดียวกับกองอาสาชนชาติอื่น ๆ และงานวิจัยของ จิตตมาส ศรีวงษ์ (2561) เรื่อง “**บทบาทของชาวญี่ปุ่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2154-2199)**” งานวิจัยนี้สรุปว่าบทบาทของชาวญี่ปุ่นในช่วงเวลาดังกล่าว ได้แก่ บทบาทด้านการค้า การทูต การเมืองและการทหาร โดยเน้นที่บทบาทของออกญาเสนาภิมุข (ยามาตะ นางามาซะ) เป็นหลัก

จากการทบทวนและตรวจสอบเอกสารสำคัญที่เกี่ยวข้องกับบทความนี้ ผู้เขียนมีข้อสังเกต 2 ประการคือ ประการแรกเอกสารส่วนใหญ่มักจะเน้นที่บทบาทของออกญาเสนาภิมุข (ยามาตะ นางามาซะ) ในฐานะผู้นำคนสำคัญของกรมอาสาญี่ปุ่นมากกว่าที่จะกล่าวถึงบทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นโดยตรง ประการที่สอง บทบาทของยามาตะ นางามาซะ นอกจากจะถูกฉายภาพในแง่ลบแล้ว แม้นักวิชาการชาวญี่ปุ่นเองที่ศึกษาค้นคว้าเรื่องของยามาตะ นางามาซะ ก็ยังตั้งข้อสงสัยว่ายามาตะ นางามาซะ มีตัวตนจริงหรือไม่ ด้วยเหตุผลข้างต้น บทความนี้จะกล่าวถึงบทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นในช่วงสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2154 – 2199)

บทบาททางการเมืองของชาวญี่ปุ่นในสมัยอยุธยา

ดังที่เคยกล่าวมาแล้วว่าชาวญี่ปุ่นเมื่อเข้ามาติดต่อกับค้าขายกับอยุธยาแล้ว ก็แสดงบทบาทเป็นพ่อค้าในฐานะคนกลางระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่น แต่เมื่อพิจารณาถึงความสามารถทางการค้าแล้วดูเหมือนว่าพ่อค้าญี่ปุ่นจะอ่อนด้อยกว่าพ่อค้าชาวยุโรป เช่น โปรตุเกสและฮอลันดา ประกอบกับสินค้าของญี่ปุ่นคงจะไม่ใช่ที่นิยมของคนไทยเท่าใดนัก ด้วยเหตุที่ชาวญี่ปุ่นที่เข้ามาในอยุธยาซึ่งประมาณว่ามีจำนวนถึง 10,000 คน ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร (พ.ศ. 2133-2148) (Nishioka, 1977, p. 7) ทำให้ชุมชนชาวญี่ปุ่นในอยุธยาประกอบด้วยคนหลายประเภท คือ ชามูโร พ่อค้า และชาวคริสต์ (Smith, 1974, p. 9) รวมถึง ครูสอนศิลปะการละครและครูสอนการใช้อาวุธอีกด้วย (พงศัธิดา เกษมสิน, 2528, น. 74) แต่อาจจะมีชาวญี่ปุ่นบางกลุ่มที่อพยพมายังอยุธยาซึ่งเคยเป็นชามูโรไว้สังกัดหรือพวกนักรบที่สูญเสียเจ้านายในสงครามเซกิกาฮาระ (พ.ศ. 2143 หรือ ค.ศ. 1600) (อิชิอิ และ โยชิกาวะ, 2542, น. 42-43) ซึ่งอดีตชามูโรเหล่านี้มีความสามารถในการรบ มีความอดทน และความกล้าหาญ ทั้งยังเคยผ่านสงครามในญี่ปุ่นเป็นเวลานาน ทำให้มีประสบการณ์มากหรือแม้แต่พ่อค้าชาวญี่ปุ่นบางคนก็เป็นทั้งนักรบและพ่อค้าในคนเดียวกันได้ เช่น มัตซึเอมอน พ่อค้าชาวนางาซากิ ก็ได้รับความดีความชอบในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เป็นต้น (สุรางค์ศรี ดันเสียงสม, 2520, น. 20) ชาวญี่ปุ่นเหล่านี้จึงสมัครเข้าเป็นทหารในกองทหารอาสาญี่ปุ่นตามความถนัดและความเชี่ยวชาญของแต่ละคน

1. **กรมอาสาญี่ปุ่นในฐานะจุดเริ่มต้นของบทบาททางการเมืองของชาวญี่ปุ่นในสมัยอยุธยา** เรื่องเกี่ยวกับกรมทหารอาสาญี่ปุ่น โยส เซาเต็น (Joost Shouten) พ่อค้าชาวฮอลันดากล่าวไว้ว่า “พระเจ้าแผ่นดินไทยมักจะมีทหารอาสาสมัครที่เป็นชาวต่างประเทศ ในบรรดาทหารอาสาสมัครเหล่านี้ กรมอาสาญี่ปุ่นจำนวน 500-600 คน ได้รับการยกย่องนับถือจากนานาชาติว่าเป็นพวกกล้าหาญและพระมหากษัตริย์โปรดปรานมาหลายรัชกาลแล้ว” (กรมศิลปากร, 2513, น. 15) เนื่องจากมีประสบการณ์และความชำนาญในการสงครามระหว่างอยุธยากับอาณาจักรอื่น ๆ นั้นเอง จึงสรุปได้ว่า

กรมอาสาญี่ปุ่นมีความโดดเด่นเหนือกว่าชาวต่างชาติกลุ่มอื่นในเวลานั้น จนกระทั่งสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (วรพร ภู่งศ์พันธุ์, 2542, น. 65) ในสมัยอยุธยาจะมีกองอาสาญี่ปุ่นตั้งแต่เมื่อใดไม่ทราบแน่ชัด แต่มีหลักฐานจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยากล่าวไว้ว่า ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. 2135 (ค.ศ.1592) สมเด็จพระนเรศวรได้ยกกองทัพออกไปปะทะพม่าที่เมืองกาญจนบุรี มีข้อความว่า “พระเสนาธิมุขซึ่งช้างพลายเพื่อภพไตร ถือพลอาสาญี่ปุ่นห้าร้อย” (สมเด็จพระพนรัตน์, 2558, น. 118) ซึ่งขจรสุพานิช (2521, น. 82) สันนิษฐานว่าพระเสนาธิมุขผู้นี้คงไม่ใช่ยามาตะหรือออกญาเสนาธิมุขในสมัยพระเจ้าทรงธรรม โดยมีเหตุผลว่ายามาตะในสมัยเมื่อต้นแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ยังเป็นเพียงออกขุนไชยสุระ ตำแหน่งนายอำเภอ (Ompu) ของหมู่บ้านชาวญี่ปุ่น (ซึ่งตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งในการบริหารจัดการปกครองหมู่บ้านของชาวต่างชาติที่พำนักอยู่ในอยุธยาเป็นการเฉพาะ) และได้มาเป็นออกญาเสนาธิมุข น่าจะเป็นยศที่ตั้งไว้สำหรับชาวญี่ปุ่นที่รับราชการในอยุธยา (สมจัย อนุมานราชชน, 2563, น. 59-60) และปรากฏในพระอัยการตำแหน่งนายทหารกฎหมายตราสามดวง ซึ่งมีกรมอาสาชาติต่าง ๆ รวมทั้งกรมอาสาญี่ปุ่น ซึ่งมีออกพระเสนาธิมุขเป็นเจ้ากรมอาสาศักดินา 1,000 (พลับพลึง คงชนะ, 2536, น. 57; พลับพลึง คงชนะ, 2551, น. 9) อย่างไรก็ตามชาเตาสันนิษฐานว่ากองอาสาญี่ปุ่น 500 คนนี้ พวกโปรตุเกสเป็นฝ่ายชักชวนชาวญี่ปุ่นพวกนี้เข้ามา (ชาเตา, 2524, น. 44) และนักวิชาการชาวเวียดนาม คือ วู ดุก เลียม (Vu Duc Liem) ให้ข้อสันนิษฐานว่าราว ๆ ต้นศตวรรษที่ 17 ชาวญี่ปุ่นที่เดินทางมาถึงอยุธยา แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ พวกพ่อค้าและพวกนักรบชามุไรที่ไร้เจ้านายหรือพวกโรนิน ที่ต้องการจะแสวงหาชีวิตใหม่ที่มีศักยภาพหรือความมั่งคั่งร่ำรวยจากการค้าหรือการรับใช้กษัตริย์สยาม (Liem, 2011, p. 9)

หนึ่งในจำนวนชาวญี่ปุ่นที่เป็นนักรบเหล่านี้ ได้แก่ ยามาตะ นิซาเอมอน นางามาเซ ได้เข้ามารับราชการเป็นทหารอาสาญี่ปุ่น (ประมาณปี พ.ศ. 2155) หลังจากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมขึ้นครองราชย์แล้วได้ 1 ปี และเจริญก้าวหน้าในชีวิตราชการอย่างรวดเร็ว ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2154-2177) เพราะมีบทบาทสำคัญในการประสานทางการ

ทูตระหว่างโชกุน โทกุกาวะกับกษัตริย์อยุธยา จนได้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านญี่ปุ่น (นิฮงมาจิ) ออกพระและออกญาในที่สุด ซึ่งเชอชิ อิวาโอะ ระบุว่ายามาตะ นางามาซะคุมพลญี่ปุ่น อาสา 800 คน และกำลังพลสยาม 20,000 คน (Liem, 2011, pp. 17) จึงถือว่าตำแหน่ง ออกญาเสนาภิรมย์มีความสำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์ช่วงนี้ เนื่องจากเป็นหัวหน้า กรมทหารอาสาญี่ปุ่น ซึ่งตามข้อความในกฎหมายตราสามดวงระบุตำแหน่งเกี่ยวกับ กรมอาสาญี่ปุ่นว่ากรมอาสาญี่ปุ่นว่า พระเสนาภิรมย์เจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น ศักดินา 1000 (อิชิอิ และ โยชิกาวะ, 2542, น. 47) ซึ่งบทบาทของยามาตะ นางามาซะ จะได้กล่าวถึงต่อไป

พลับพลึง คงชนะ (2536, น. 58) ชี้ให้เห็นว่าเมื่อสังเกตจากยศและศักดินา ของเจ้ากรมแล้วน่าจะเป็นกรมเล็ก ๆ แต่ผู้คนในสังกัดมีความชำนาญในด้านการค้า ต่างประเทศ มีกองกำลังของตนเอง และมีความสามารถในการรบ ซึ่งมีเอกสารฮอลันดา บันทึกไว้ว่าสมเด็จพระเอกาทศรถทรงมีทหารอาสาญี่ปุ่นอยู่ในกองทัพหลายร้อยคน ด้วยความสามารถในการรบทำให้ทหารอาสาญี่ปุ่นต้องเข้ามาพัวพันกับการเมืองภายใน ของอยุธยา นับแต่หลังสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นต้นมา จนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์เมื่อขึ้นครองราชย์ก็มีทหารอาสาญี่ปุ่นให้การสนับสนุนอยู่

ดังข้อความที่เซอร์เออนีสต์ ชาเตา เขียนไว้ตอนหนึ่งว่า “ชาวญี่ปุ่นซึ่งตั้ง ภูมิลำเนาอยู่ในประเทศสยามได้ช่วยเหลือสนับสนุนให้สมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199-2231) ขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. 2199 แต่ชาเตายืนยันว่าเขายังค้นหาไม่พบหลักฐาน ที่ชัดเจนของกรณีนี้ (ชาเตา, 2524, น. 74) แต่พงศาวดารของไทยได้ระบุถึง การขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระนารายณ์ว่าหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สวรรคต กลุ่มอำนาจการเมืองภายในอยุธยาแบ่งออกเป็นกลุ่ม หนึ่งในกลุ่มนั้นคือ กลุ่มพระนารายณ์ ซึ่งมีชาวต่างชาติ เช่น ญี่ปุ่น เป็นฝ่ายสนับสนุนรวมอยู่ด้วย (Dhiravat Na Pombejra, 1984, pp.255-261) ดังความตอนหนึ่งของพงศาวดารไทยได้บันทึกไว้ว่า (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ, 2561, น. 888) “พระศรีสุธรรม ราชได้ประพฤติตนมิชอบ ไปลวงเกินพระชนิษฐาของพระนารายณ์เข้า ความทราบถึง

พระนารายณ์ทรงพิโรธมากจึงรวมพล ครั้นนั้นพระยาเสนาภิมุข พระยาไชยสาร ได้คุมพลญี่ปุ่นราว 400 คน มาอาสาเข้าสู่รับกับพระศรีสุธรรมราชา”

เข้าใจว่ากลุ่มคนญี่ปุ่นน่าจะเป็นทหารอาสาและดำเนินกิจกรรมทางการเมือง โดยการสนับสนุนของราชสำนักภายหลังจากที่สมเด็จพระนารายณ์ได้เสวยราชสมบัติแล้ว เพื่อเป็นการตอบแทนการช่วยเหลือสนับสนุนพระองค์ แต่ชาวญี่ปุ่นคงมีจำนวนไม่มาก เท่ากับสมัยก่อนหน้านี้ เพราะชาวญี่ปุ่นไม่ค่อยปรากฏบทบาททางการเมืองและการเมืองอย่างโดดเด่นเหมือนกับชาวต่างชาติกลุ่มอื่น ๆ เช่น ฝรั่งเศส หรือฮอลันดา เป็นต้น

2. บทบาทในการสนับสนุนชนชั้นผู้ปกครองอยุธยา การที่กษัตริย์อยุธยา จำเป็นต้องพึ่งพาขุนนางในการปกครองอาณาจักร ทำให้ขุนนางส่วนหนึ่งสามารถสั่งสมอำนาจขึ้นมา มีอิทธิพลในราชสำนัก จากสภาพเศรษฐกิจที่ขยายตัวมากขึ้นในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17) จึงเป็นโอกาสให้ขุนนางบางส่วน มีความมั่งคั่งจากการค้าขาย โดยใช้ตำแหน่งทางราชการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, 2536, น. 200-201) ซึ่งการเข้าไปเกี่ยวข้องกับการค้าขายนี้เอง ทำให้ขุนนางได้มีโอกาสติดต่อดังตรงกับชาวต่างชาติและสามารถใช้กองกำลังของชาวต่างชาติเป็นเครื่องมือต่อรองทางการเมือง ดังเช่นกรณีของออกญากรมพระนายไวย ซึ่งเอกสารต่างชาติระบุว่าขุนนางผู้ใหญ่นี้ มีข้าทาสบริวารมากมาย จึงคิดตั้งตัวเป็นกษัตริย์เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ. 2148-2153) สวรรคตแล้ว ในที่สุดก็ถูกสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมกำจัดโดยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีรับสั่งให้ประหารชีวิตออกญากรมพระนายไวย เพราะสงสัยว่าจะเป็นกบฏชิงราชสมบัติ ทำให้ทหารอาสาญี่ปุ่นในสังกัดประมาณ 280 คน ที่มีความจงรักภักดีต่อออกญากรมพระนายไวยพยายามจะแก้แค้นแทนให้ โดยพากันบุกเข้าไปในพระราชวัง บังคับให้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมส่งตัวขุนนางที่เป็นตัวการเปิดทูลให้ประหารชีวิตออกญากรมพระนายไวย รวม 4 คน มาให้ฝ่ายญี่ปุ่นประหารชีวิตเป็นการทดแทน (ชาเตา, 2524, น. 44) โดยพระราชพงศาวดารของฝ่ายไทยระบุไว้ตอนหนึ่งว่า (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ, 2561, น. 330)

“ครั้งนั้นญี่ปุ่นเข้ามาค้าขายหลายลำ ญี่ปุ่นโกรธว่าเสนาบดีมิได้ธรรม คบคิดเข้าด้วย พระพิมลธรรมฆ่าพระมหากษัตริย์ ญี่ปุ่นคุมกันได้ประมาณ 500 คน ยกเข้ามา ในท้องสนามหลวง คอยจะคุมพระเจ้าอยู่หัว ฝ่ายพระมหาอำมาตย์คุมพลได้ และไล่รบ ญี่ปุ่นล้มตายเป็นอันมาก”

อย่างไรก็ตาม ปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Floris) พ่อค้าชาวอังกฤษในช่วงนี้ระบุถึง เหตุการณ์ตอนนี้ว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมสามารถใกล้เคียงและทำความตกลงกับ ชาวญี่ปุ่นได้ และทรงอนุญาตให้ชาวญี่ปุ่นจากอยุธยาได้โดยที่ทางฝ่ายอยุธยาทำอะไรไม่ได้ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2528, น. 21-22) และพวกญี่ปุ่นขอเอาพระสงฆ์ 3-4 รูป ไปเป็น ตัวประกันในการเดินทาง พวกญี่ปุ่นเหล่านี้เดินทางลงไปทางใต้จนถึงเมืองเพชรบุรีและ ได้เข้ายึดเมืองนั้น แต่ยึดเมืองเพชรบุรีอยู่ได้ไม่นานเพราะในปีเดียวกัน สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงแต่งตั้งทัพลงมาขับไล่ญี่ปุ่นออกจากเมืองเพชรบุรีเป็นผลสำเร็จ แต่ถึงกระนั้นก็ตาม สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก็ได้ขึ้นครองพระทัย โดยทรงคิดว่าชาวญี่ปุ่นที่ก่อความวุ่นวายนั้น เป็นเพียงชาวญี่ปุ่นส่วนน้อย ส่วนชาวญี่ปุ่นทั่วไปยังคงค้าขายและอาศัยอยู่ในอยุธยา อย่างสงบสุข เพราะการค้าขายกับญี่ปุ่นสมัยนั้นย่อมมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของอยุธยา มาก (สุรางค์ศรี ต้นเสียงสม, 2528, น. 64-65) อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ชาวญี่ปุ่นเริ่มเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องในการเมืองภายในของอยุธยาแล้ว (วรพร ภู่งศ์พันธ์, 2542, น. 66)

3. บทบาทในการกำหนดตัวผู้นำทางการเมืองของอยุธยา บทบาทสำคัญ อีกอย่างหนึ่งของกรมมาสาญี่ปุ่นในสมัยอยุธยา คือ บทบาทของยามาตะ นางามาเซ ซึ่งเป็นชาวญี่ปุ่นที่เข้ามาอาศัยอยู่ในอยุธยา เป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงในด้านความกล้าหาญ เป็นหัวหน้ากรมมาสาญี่ปุ่น บรรดาพ่อค้าชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายที่อยุธยาสมัยนั้น ได้ยินชื่อเสียงของเขาเป็นอย่างดี และเป็นที่เลื่องลือไปถึงญี่ปุ่นด้วย รวมทั้งมีผู้สนใจ เรื่องราวของยามาตะเขียนเป็นหนังสือไว้มากมาย แต่ในเอกสารฝ่ายไทยกล่าวถึงยามาตะ

อย่างสั้นๆ ซึ่งน่าจะเข้ามารับราชการตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถแล้ว แต่ไม่มีเอกสารยืนยันอย่างชัดเจน (สุรางค์ศรี ต้นเสียงสม, 2520, น. 32)

อย่างไรก็ตามมีหลักฐานแสดงว่ายามาตะมีตำแหน่งขุนนางไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมในปี พ.ศ. 2155 ได้เป็นขุนไชยสุระ เป็นผู้ช่วยหัวหน้าหมู่บ้านชาวญีปุ่นในอยุธยา และเป็นผู้ประสานงานการติดต่อทางการทูตระหว่างอยุธยากับญีปุ่นในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ยามาตะได้รับการเลื่อนยศขุนนางไทยอย่างต่อเนื่อง คือ ใน พ.ศ. 2164 ได้เลื่อนยศจากออกขุนเป็นออกหลวงไชยสุนทร ต่อมาก็ได้เลื่อนเป็นออกพระและในที่สุดได้เป็นออกญา (พระยา) เสนาภิมุข (ณัฐชนันท์ จันทนธ, 2519, น. 33) ยามาตะ นางมาชะ ซึ่งนอกจากจะเป็นขุนนางชั้นสูง มีหน้าที่ควบคุมกรมทหารอาสาญีปุ่นอย่างกล้าหาญแล้ว เขายังเป็นพ่อค้าอีกด้วย โดยการเข้าควบคุมการค้าของญีปุ่นในอยุธยา และยังมีหุ้นการค้ากับพ่อค้าชาวญีปุ่นอีกด้วย จะเห็นได้ว่า ยามาตะเป็นขุนนางต่างชาติที่มีบทบาทโดดเด่นมากในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (จิตตมาศ ศรีวงศ์ , 2561, น. 10)

จากความกว้างขวางด้วยความมั่งคั่งจากการค้าและการมีฐานอำนาจที่มีประสิทธิภาพ ทำให้ออกญาเสนาภิมุข (ยามาตะ) กลายเป็นขุนนางที่มีอิทธิพลมากคนหนึ่ง ในราชสำนักอยุธยา ออกญาเสนาภิมุขได้มีบทบาทเกี่ยวกับการเมืองภายในราชสำนักอยุธยา ดังจะเห็นได้จากตอนปลายสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมกำลังจะสิ้นพระชนม์นั้น ได้เกิดปัญหาเรื่องการสืบทอดราชบัลลังก์ ทำให้ขุนนางชั้นผู้ใหญ่แตกแยกออกเป็น 3 กลุ่ม (กรมศิลปากร, 2548, น. 259) กลุ่มแรก เป็นกลุ่มที่สนับสนุนพระโอรสองค์โตของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม คือพระเชษฐาธิราช มีออกญาศรีวรวงศ์เป็นหัวหน้า กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่สนับสนุนพระศรีศิลป์ พระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มีออกญากลาโหม (คนก่อน) เป็นหัวหน้า กลุ่มที่สามได้แก่กลุ่มของออกญาเสนาภิมุข ที่มีท่าทีวางตัวเป็นกลางเมื่อเป็นเช่นนี้กลุ่มของออกญาเสนาภิมุขจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะไม่มีขุนนางกลุ่มใดมีอำนาจอย่างชัดเจนและเด็ดขาด จึงกลายเป็นว่ากลุ่มออกญาเสนาภิมุขมีความสำคัญสำหรับขุนนางทั้งสองกลุ่มแรก เนื่องจากการที่ออกญาเสนาภิมุขคุมกำลังกรมอาสาญีปุ่น

600 คนที่มีความพร้อมในการรบ (กรมศิลปากร, 2548, น. 261) ทำให้ออกญาเสนาภิมุข และกองอาสาญ่ปุ่นกลายเป็นตัวแปรสำคัญทางการเมือง นั่นหมายความว่าถ้าขุนนางกลุ่มใดได้กำลังของออกญาเสนาภิมุขไปเป็นพวกแล้ว โอกาสที่จะได้รับชัยชนะย่อมมีสูง แม้แต่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก็ทรงตระหนักถึงความจริงข้อนี้ได้ดีว่าออกญาเสนาภิมุข เป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อพระองค์มาก จึงปรารถนาให้ออกญาศรีวรวงศ์ไปเกลี้ยกล่อม ออกญาเสนาภิมุขให้สนับสนุนพระโอรสของพระองค์ขึ้นครองราชย์ (กรมศิลปากร, 2548, น. 260-261) ออกญาศรีวรวงศ์ได้เกลี้ยกล่อมออกญาเสนาภิมุขให้สนับสนุนพระเชษฐาธิราช พระโอรสองค์โตของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมให้ขึ้นครองราชย์ตามพระราชประสงค์ของ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งออกญาเสนาภิมุขก็ตกลงให้ความร่วมมือตามนั้น และ ยังร่วมมือกับออกญาศรีวรวงศ์กำจัดพระศรีศิลป์ พระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งคิดจะชิงราชสมบัติจากพระเชษฐาธิราช เมื่อพระเชษฐาธิราชขึ้นเสวยราชย์เป็นแล้ว ได้ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งออกญาศรีวรวงศ์เป็นเจ้าพระยาขลาโหมสุรียวงศ์ ตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมแทนออกญาขลาโหมคนเก่าที่ไม่สนับสนุนพระองค์ให้ขึ้นครองราชย์ แม้ว่าสมเด็จพระเชษฐาธิราชได้ครองราชย์สมบัติต่อมาก็ตาม แต่อำนาจในการจัดการ ปกครองบ้านเมืองในระยะนั้นก็ตกอยู่กับออกญาเสนาภิมุขและเจ้าพระยาขลาโหมสุรียวงศ์ เนื่องจากสมเด็จพระเชษฐาธิราชยังทรงพระเยาว์อยู่นั่นเอง (ศุภรัตน์ ธาราคักดี, 2531, น.20) ต่อมาไม่นานเจ้าพระยาขลาโหมสุรียวงศ์ได้เกิดเรื่องขัดแย้งกับสมเด็จพระเชษฐาธิราชและ ถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏ เจ้าพระยาขลาโหมฯ จึงถือโอกาสเป็นข้ออ้างในการจับตัวสมเด็จพระเชษฐาธิราชสำเร็จโทษหลังจากครองราชย์ได้เพียงปีเศษ ต่อมาเจ้าพระยาขลาโหมฯ ขอความเห็นจากออกญาเสนาภิมุขเรื่องการเลิกรัษทายาทขึ้นครองราชย์สมบัติต่อจาก สมเด็จพระเชษฐาธิราช เนื่องจากทั้งออกญาเสนาภิมุขและเจ้าพระยาขลาโหมต่างก็มี อำนาจทางการเมืองทัดเทียมกันในเวลานั้น ซึ่งออกญาเสนาภิมุขมีความเห็นว่า ควรเชิญ พระอนุชาคือพระอาทิตย์วงศ์ โอรสของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมองค์ถัดไป ซึ่งมีพระชนมายุ

เพียง 10 พรรษา ขึ้นเสวยราชย์เป็นสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์โดยให้เจ้าพระยากลาโหมฯ เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (กรมศิลปากร, 2548, น. 262-263)

ออกญาเสนาภิมุขเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด และสามารถแก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ ขณะนั้นถึงแม้ออกญาเสนาภิมุขจะทราบตัวว่าเจ้าพระยากลาโหมฯ มีปรารถนาจะตั้งตัวเองขึ้นเป็นกษัตริย์ก็ตาม แต่ออกญาเสนาภิมุขก็ได้ทำการขัดขวางอย่างชัดเจน เนื่องจากในขณะนั้นเจ้าพระยากลาโหมฯ นับได้ว่าเป็นผู้ที่มีอำนาจมากที่สุดหนึ่งในราชสำนักอยุธยา ถ้าหากกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดลงไป ก็อาจเกิดผลเสียแก่ตัวเอง ส่วนเจ้าพระยากลาโหมฯ ก็ไม่เคยมีความไว้วางใจออกญาเสนาภิมุขเช่นกัน และคิดหาทางกำจัดออกญาเสนาภิมุขอยู่เสมอ เมื่อยังไม่มีโอกาส จึงจำเป็นต้องประนีประนอมกับออกญาเสนาภิมุขไปก่อน (พงศัตราธิบาย, 2528, น. 80) เหตุผลที่เจ้าพระยากลาโหมฯ ต้องการกำจัดออกญาเสนาภิมุข ก็เพราะออกญาเสนาภิมุขเป็นอุปสรรคต่อการครอบครองอำนาจทางการเมืองของตน (กรกิจ ชุ่มกรานต์, 2547, น. 79) เนื่องจากออกญาเสนาภิมุขเป็นหนึ่งในขุนนางที่มีอิทธิพลมากที่สุดในกลุ่มขุนนางทั้งหลาย เพราะการคุมกองกำลังอาสาอยู่ป้อมและมีความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมากที่สุด จึงทำให้ออกญาเสนาภิมุขหรือยามาตะเป็นอุปสรรคสำคัญที่ต้องถูกกำจัดมากที่สุด (อิชิอิ และโยชิโกวะ, 2542, น. 52) จนในที่สุดแผนการกำจัดออกญาเสนาภิมุขก็บรรลุผล เมื่อเจ้าพระยากลาโหมฯ ออกอุบายให้สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์มีพระบรมราชโองการให้ออกญาเสนาภิมุขไปดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (ลิกอร์) แม้ว่าออกญาเสนาภิมุขไม่ค่อยเต็มใจนัก

เมื่อออกญาเสนาภิมุขได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชแล้ว เขาก็ต้องเดินทางไปเมืองนครศรีธรรมราช พร้อมด้วยกองทหารอาสาอยู่ป้อมจำนวนหนึ่ง ออกญาเสนาภิมุขได้ปราบปรามกบฏและจัดการเรื่องความวุ่นวายในเมืองนครศรีธรรมราชได้อย่างเรียบร้อย (ปิยนาด บุนนาค, 2523, น. 10-11) หลังจากที่ออกญาเสนาภิมุขไปดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว เจ้าพระยากลาโหมฯ ได้ทำการยึดอำนาจโดยสำเร็จโทษสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์และตั้งตัวเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173 – 2199)

ทางฝ่ายออกญาเสนาภิมุขได้ปราบปรามกบฏที่เมืองนครศรีธรรมราชพร้อมกับกองกำลังทหารอาสาชาวญี่ปุ่น จนได้รับบาดเจ็บจากการรบที่ขา และเสียชีวิตประมาณ พ.ศ. 2171-2173 (สุรางค์ศรี ต้นเสียงสม, 2528, น. 69) โดยมีข่าวลือกันว่าเขาเสียชีวิตเพราะถูกวางยาพิษ และชาวญี่ปุ่นผู้ได้บังคับบัญชาของเขาได้อพยพทางเรือไปยังกัมพูชา (Smith, 1974, pp. 21-22; Yoko, 1999, p. 93)

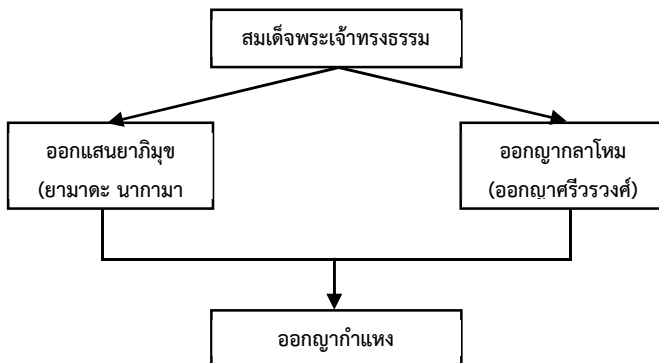
กล่าวกันว่าการถึงแก่กรรมของออกญาเสนาภิมุข เป็นเพราะถูกน้องชายของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (คนเก่า) ที่รับบัญชาจากเจ้าพระยาตากสินมา ให้กำจัดออกญาเสนาภิมุขให้จงได้ เมื่อออกญาเสนาภิมุขได้รับบาดเจ็บที่ขา จึงใช้ผ้าพันแผลอาบยาพิษปิดบาดแผลที่ขา ทำให้ออกญาเสนาภิมุขหรือยามาตะถึงแก่กรรมประมาณ พ.ศ. 2172-2173 ซึ่ง เซอิชิ อิวาโอะ นักวิชาการของญี่ปุ่นผู้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นสมัยอยุธยา สันนิษฐานว่าออกญาเสนาภิมุข (ยามาตะ) น่าจะถึงแก่กรรมในปลายเดือนเมษายน พ.ศ. 2173 หรือปลายเดือนตุลาคม พ.ศ. 2173 เพราะมีพ่อค้าชาวฮอลันดาคนหนึ่งชื่อ ครูก์ (Crook) บอกเล่าว่าเขามาถึงสยามเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2173 (ค.ศ. 1630) ก็ทราบว่อกออกญาเสนาภิมุขถึงแก่กรรมแล้ว (ถนอม อานามวัฒน์, 2542, น. 64)

หลังจากที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (ยามาตะ) สิ้นชีวิตแล้ว ลูกชายของท่านชื่อ โออิน ซึ่งได้รับบรรดาศักดิ์ออกขุนเสนาภิมุขเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชแทนบิดา เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนก่อน (ที่ออกญาเสนาภิมุขจะมาดำรงตำแหน่งแทน) ได้ยุแหย่ให้ญี่ปุ่นแตกออกเป็น 2 พวก คือ พวกออกขุนเสนาภิมุข และพวกออกขุนศรีไวยาวุธ¹

¹ ออกขุนศรีไวยาวุธ (เอกสารบางชิ้นเรียกออกขุนศรีวิทยาอาวุธ) เป็นนายกองอาสาชาวญี่ปุ่นคนหนึ่ง ซึ่งอยู่ใต้บังคับบัญชาของออกญาเสนาภิมุข ได้ร่วมเดินทางไปที่เมืองนครศรีธรรมราชพร้อมกับออกญาเสนาภิมุขด้วย เมื่อออกญาเสนาภิมุขถึงแก่กรรมแล้ว ได้แต่งตั้งให้ออกขุนเสนาภิมุข (โออิน) บุตรชายของออกญาเสนาภิมุข เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชแทนบิดาด้วยวัยเพียง 18 ปี ท่ามกลางความไม่พอใจของกองอาสาชาวญี่ปุ่นทั้งหลาย ดังนั้น เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนเดิมและน้องชาย จึงร่วมกันยุยงให้ออกขุนศรีไวยาวุธเกิดความขัดแย้งกับออกขุนเสนาภิมุข ถึงขั้นประกาศแยกตัวเป็นอิสระจากออกขุนเสนาภิมุข (โออิน) ทำให้องกองอาสาญี่ปุ่นที่เมืองนครศรีธรรมราชแตกแยกออกเป็น 2 กลุ่มดังกล่าว

นายกองอาสาญี่ปุ่นคนหนึ่ง (ศุกลรัตน์ ธาราศักดิ์, 2531, น. 23) และยุ่งชาวเมืองไม่ให้ยอมรับอำนาจของออกขุนเสนาภิมุข จนเกิดการสู้รบกันอย่างรุนแรง และกรุงศรีอยุธยาได้ยกกองทัพไปปราบด้วย ออกขุนเสนาภิมุขพาชาวญี่ปุ่นที่เหลืออยู่หลบหนีไปกัมพูชา ต่อมาเกิดศึกกลางเมืองระหว่างกษัตริย์กัมพูชาและพระอนุชา ออกขุนเสนาภิมุข (โออิน) ได้เข้ามาช่วยเหลือกษัตริย์กัมพูชาจนได้รับบาดเจ็บและถึงแก่กรรมที่กัมพูชา (ทวี ธีรวงศ์เสรี, 2524, น. 24; ชาเตา, 2524, น. 60)

ผังแสดงความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างออกญาเสนาภิมุข
(ยามาดา นากามาสะ) กับขุนนางไทยคนสำคัญ

ที่มา : กรมศิลปากร, 2548, น.261.

จากภาพจะเห็นได้ว่า ออกญาเสนาภิมุขให้ความร่วมมือกับออกญาลาโหมเพียงคนเดียว เพราะเห็นว่าขุนนางผู้นี้เป็นผู้ทรงอิทธิพลมากที่สุดในขณะนั้น ดังนั้นความร่วมมือระหว่าง ขุนนางระดับสูงทั้งสองคนจึงเป็นการกำหนดตัวผู้ปกครองคนใหม่ของอยุธยาตนเอง ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2537, น. 16) มองว่าเป็นการดูแลอำนาจภายในระหว่างกษัตริย์กับขุนนางนั่นเอง ดังนั้นการร่วมมือกันกำจัดพระมหาอุปราชและ

ผู้สนับสนุน ผู้ซึ่งถูกคาดหวังว่าจะสืบทอดราชบัลลังก์จึงเป็นเป้าหมายสำคัญที่จะต้องถูกกำจัดก่อนอื่นใด ด้วยเหตุนี้ออกญาเสนาภิมุขและออกญาท้าวโหมจึงจำเป็นต้องกำจัดคู่แข่งหรือฝ่ายปรปักษ์ออกไป คือ พระมหาอุปราชหรือพระศรีศิลป์และผู้สนับสนุนคือออกญากำแหง

4. การสิ้นสุดบทบาททางการเมืองของชาวญีปุ่นในสมัยอยุธยา ภายหลังเหตุการณ์ที่เมืองนครศรีธรรมราชแล้ว สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงหวาดระแวงว่าพวกญีปุ่นจะเข้ามาอิทธิพลแทรกแซงกิจการภายในอยุธยาจนมากเกินไป จึงตัดสินพระทัยขับไล่ชาวญีปุ่นให้ออกไปจากอยุธยาทั้งหมดในพ.ศ. 2173 (ค.ศ. 1630) (กรมศิลปากร, 2548, น. 325; กรกิจ ชุ่มกรานต์, 2547, น. 80) เหตุผลที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองตัดสินพระทัยเช่นนี้ เพราะพระองค์ทั้งเกลียดชังและกลัวอำนาจของชาวญีปุ่น ประกอบกับทรงได้รับการยุยงจากพวกพ่อค้าฮอลันดาที่หวังผลประโยชน์จากการเป็นพ่อค้าคนกลางผูกขาดการค้าระหว่างตนเองกับอยุธยา การกวาดล้างชาวญีปุ่นครั้งใหญ่เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2175 เมื่อมีการนำกำลังทหารเผาทำลายหมู่บ้านญีปุ่น (สุรางค์ศรี ต้นเสียงสม, 2520, น. 27) แต่ชาวญีปุ่นก็รู้ตัวก่อนล่วงหน้าจึงลงเรือหนีออกมาได้ทัน (อิชิอิ และโยชิภาวะ, 2542, น. 63-64)

พฤติการณ์ของราชสำนักอยุธยานับตั้งแต่การขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและมรณกรรมของออกญาเสนาภิมุข (ยามาดะ นางามาซะ) กลับกลายเป็นอุปสรรคที่สำคัญทางการทูตและการค้าระหว่างอยุธยาและญีปุ่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แม้ว่าพระองค์จะพยายามส่งคณะทูตไทยไปญีปุ่นถึง 5 ครั้ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2177-2198 ก็ตาม ญีปุ่นก็ปฏิเสธการต้อนรับทุกครั้ง (ทวี ธีระวงศ์เสรี, 2524, น. 16-17) เหตุผลอาจจะเกิดมาจากสาเหตุที่ฝ่ายญีปุ่นเคลือบแคลงใจฝ่ายอยุธยาใน 2 ประเด็น คือ มรณกรรมที่น่าเศร้าสลดของออกญาเสนาภิมุขหรือยามาดะ ซึ่งไม่มีคำอธิบายที่มีเหตุผลจากฝ่ายอยุธยาเลย และฝ่ายญีปุ่นไม่ยอมรับความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองอีกด้วย

เมื่อสิ้นยุคของยามาดะแล้วบทบาทของชาวญีปุ่นในอยุธยาก็ลดน้อยลง โชกุนตระกูลโตกุกาวะได้ประกาศปิดประเทศเด็ดขาดใน พ.ศ. 2182 (ค.ศ. 1639) ฝ่ายอยุธยาเอง

ก็มุ่งค้าขายกับเงินมากกว่า ทำให้ชาวญี่ปุ่นในอยุธยาหลบหนาทหาหนทางการค้า เหตุผลอีกประการหนึ่งคือ กษัตริย์อยุธยาสมัยต่อมาไม่มีแนวคิดที่จะนำชาวญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาททางการเมืองภายใน ดังจะเห็นว่าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กรมอาสาญี่ปุ่นได้หมดบทบาทลงไปมากแล้ว คงเหลือแต่ชาวญี่ปุ่นในอยุธยาซึ่งมีจำนวนน้อยมาก ดังมีเอกสารบางชิ้นที่ระบุว่ามิชาวญี่ปุ่น 40 คนได้มีส่วนช่วยเหลือพระนารายณ์ซึ่งราชสมบัติจากพระศรีสุธรรมราชา หรือการเข้าร่วมตีเชียงใหม่และเป็นกองทหารอาสารบกับปัตตานี ใน พ.ศ. 2179 (ค.ศ. 1636) (กรกิต ชุ่มกรานต์, 2547, น. 80) หรือเป็นส่วนหนึ่งของกองเกียรติยศในขบวนแห่ไปบูชาพระพุทธบาทของสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231-2246) เท่านั้น (พงศัธิดา เกษมสิน, 2528, น. 82)

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่านับตั้งแต่ปลายสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจนถึงการเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2310 นั้น กรมอาสาญี่ปุ่นไม่สามารถกลับมามีบทบาทที่โดดเด่นเหมือนเช่นสมัยอยุธยาตอนกลางได้อีก เพราะผลจากการที่ชุมชนหรือหมู่บ้านชาวญี่ปุ่นถูกทำลายลงใน พ.ศ. 2173 ประกอบกับใน พ.ศ. 2184 ญี่ปุ่นได้ประกาศปิดประเทศ (ซาโกกุ) อย่างเด็ดขาด อยุธยาเองก็มุ่งค้าขายกับเงินและฮอลันดามากกว่า จึงเป็นผลให้บทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นและชาวญี่ปุ่นในสมัยอยุธยาค่อย ๆ ลดลงจวบจนสิ้นสมัยอยุธยา

บทสรุป

จากผลการศึกษาพบว่าจุดประสงค์ของชาวญี่ปุ่นในการเข้ามาอาศัยอยู่ในอยุธยา นั้นมี 2 ประการคือ ประการแรกคือ เพื่อทำการค้าเพราะความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับอยุธยาก็จะเน้นความสัมพันธ์ทางการค้าเป็นหลัก ประกอบกับอยุธยามีทรัพยากรที่ตรงกับความต้องการของฝ่ายญี่ปุ่น พ่อค้าชาวญี่ปุ่นจึงพากันเดินทางมาอยู่อาศัย เนื่องจากได้กำไรดีทั้งจากการส่งไปขายที่ญี่ปุ่นและขายให้ต่างชาติ ประการที่สองคือเข้ามาเพื่อลี้ภัยสงครามภายในของญี่ปุ่นเองและเริ่มต้นชีวิตใหม่ อีกทั้งฝ่ายอยุธยาเองก็เปิดกว้างในเรื่องศาสนาและอาชีพ และยังมีหมู่บ้านญี่ปุ่นที่ได้รับพระราชทานที่ดินจากกษัตริย์อยุธยาให้สร้างขึ้น จึงทำให้ชาวญี่ปุ่นเลือกที่จะเข้ามาอาศัยอยู่ในอยุธยา

ชาวญี่ปุ่นในอยุธยานั้นค่อนข้างมีบทบาทในด้านการค้า การทูตและการทหาร ต่อราชสำนักอยุธยา ช่วงที่รุ่งเรืองที่สุดคือในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และหลังจากนั้นต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง บทบาทของชาวญี่ปุ่นก็ลดลงเนื่องจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงขัดแย้งกับออกญาเสนาภิมุข (ยามาตะ นางามาซะ) หลังจากให้ออกญาเสนาภิมุขได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการเลือกผู้ที่จะสืบราชสมบัติหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จสวรรคต แต่เพราะความเคียดแค้นและจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ตลอดจนความโห้งของชาวญี่ปุ่น จึงเป็นเหตุให้ออกญาเสนาภิมุข (ยามาตะ นางามาซะ) ต้องถูกกำจัดไป ประจวบกับเวลานั้นตรงกับช่วงเวลาที่รัฐบาลโชกุนตระกูลโตกุกาวะออกนโยบายปิดประเทศ จึงทำให้ชาวญี่ปุ่นในอยุธยาลดลงในช่วงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

อาจสรุปได้ว่าชาวญี่ปุ่นเริ่มต้นเข้ามาพำนักอาศัยในอยุธยาเมื่อใดไม่มีหลักฐานระบุไว้แน่ชัด เพียงแต่ก็มีการระบุว่ามีการอพยพชาวญี่ปุ่นอยู่ในกองทัพอยุธยาแล้วตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถแล้ว ญี่ปุ่นเริ่มต้นมีบทบาทเกี่ยวกับการเมืองภายในราชสำนักอยุธยาในรูปแบบของกรมอาสาญี่ปุ่น ซึ่งน่าจะมีจำนวนมากพอที่จะเป็นพลังกดดันและต่อรองกับชนชั้นนำในราชสำนักอยุธยา ตั้งแต่ต้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้า

ทรงธรรม เช่น กรณีกรมพระนายไวย เป็นต้น จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ด้วยความหวาดระแวงว่าชาวญี่ปุ่นจะเข้ามามีบทบาททางการเมืองภายในราชสำนักอยุธยา มากเกินไป จึงทรงขับไล่ชาวญี่ปุ่นออกจากอยุธยาจนเกือบหมดสิ้น

อย่างไรก็ตามจะพบว่าบทบาทของกรมอาสาญี่ปุ่นในสมัยอยุธยามีความโดดเด่น กว่ากรมอาสาชาวต่างชาติอื่น ๆ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมอย่างที่ไม่เคยปรากฏ มาก่อนว่า จะมีชาวต่างชาติเข้ามาสะสมอำนาจและความมั่งคั่ง จนสามารถสร้างอำนาจ ต่อรองและสร้างแรงกดดันต่อชนชั้นปกครองอยุธยา มีบทบาทในการกำหนดตัวผู้ปกครอง อยุธยา หรือการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองรูปแบบอื่น ๆ ที่มีผลกระทบต่อความมั่นคง ของราชสำนักอยุธยา

ตัวอย่างที่เห็นชัดเจน คือ บทบาทของออกญาเสนาภิมุขหรือยามาตะ นางมาซะ ที่มีความสามารถพิเศษในการสั่งสมอำนาจ อิทธิพล และผลประโยชน์ไว้มากพอ จนถูกจับ ตามองว่าเป็นขุมกำลังสำคัญที่สามารถจะกำหนดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของอยุธยา ได้ วิธีการที่ออกญาเสนาภิมุขใช้ก็คือการต่อรองและการประสานประโยชน์ หากจำเป็น ก็อาจใช้กำลังในการแก้ปัญหา จนอาจกล่าวได้ว่ากรมอาสาญี่ปุ่นเป็นตัวแปรสำคัญของ การเมืองภายในสมัยอยุธยาตอนกลางอยู่ไม่น้อย

เอกสารอ้างอิง

- กรกิต ชุ่มกรานต์. (2547). ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ในท่าเรือนานาชาติ
พระนครศรีอยุธยา พ.ศ.2133-2231. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต).
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กรมศิลปากร. (2513). บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ
ในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2548). รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลีต). กรุงเทพฯ
: กรมศิลปากร.
- ขจร สุขพานิช. (มกราคม-เมษายน 2521). การต่างประเทศในแผ่นดินพระเอกาทศรถ
วารสารประวัติศาสตร์. 3 (1), 77-92.
- จิตตมาศ ศรีวงศ์. (2561). บทบาทของชาวญี่ปุ่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมถึงสมัย
สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2154-2199). บทความวิจัยตามหลักสูตร
ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. (2550). ข้อมูลและลำดับเหตุการณ์ความสัมพันธ์ไทย-
ญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชะโตโกะ ทสึจิยะ. (2540). ภาพลักษณ์ของยามาดา นางามาซาในความสัมพันธ์ระหว่าง
ประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นในคริสต์ศตวรรษที่ 20. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
มหาบัณฑิต).จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ซาเตา, เซอร์เฮอร์เนสต์. (2524). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20 จดหมายเหตุเรื่อง
สัมพันธ์ไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับญี่ปุ่น. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพหลวงจินดาสหกิจ (ละม้าย ธนะศิริ) เมรุวัดธาตุทอง
พระโขนง กรุงเทพมหานคร 11 มกราคม 2524.

ณัฐชนันท์ จันทนธ. (2519). *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่ พ.ศ.2480 ถึง พ.ศ.2483*. (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ถนนอม อาณามวัฒน์. (2542). *สัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่นสมัยกรุงศรีอยุธยา วารสารประวัติศาสตร์*. ฉบับพิเศษ ปี พ.ศ. 2542 : 54-66.

ทวี ธีระวงศ์เสรี. (2524). *สัมพันธ์ภาพทางการเมืองระหว่างไทยกับญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

นิตี เอียวศรีวงศ์. (2537). *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*. กรุงเทพฯ : มติชน.

ปิยนารถ บุนนาค. (2523). *ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นสมัยอยุธยา เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา วันที่ 26-29 มกราคม พ.ศ. 2523*.

พงศ์ธิดา เกษมสิน. (มกราคม 2528). “บทบาทของชาวญี่ปุ่นต่อการเมืองภายในอยุธยาช่วงกลาง” *วารสารไทย-ญี่ปุ่นศึกษา*. 2 (1), 73-85.

พลับพลึง คงชนะ. (2536). *หมู่บ้านญี่ปุ่นที่อยุธยา วารสารไทย-ญี่ปุ่นศึกษา*. 10 (1) : 50-69.

พลับพลึง คงชนะ.(2551). *ยามาตะ นากามาสะที่อยุธยาและนครศรีธรรมราช ในเอกสารประกอบสัมมนาเรื่องโลกของอิสลามและมุสลิมในอุษาคเนย์*. ณ โรงแรมทวินโลตัส นครศรีธรรมราช 28-29 พฤศจิกายน 2551 : 1-18.

พันจันทนุมาศ (เจิม). (2561). *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)*. กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา.

พิสิทธิ์ กอบบุญ. (2562). “จดหมายเหตุฟาน ฟลีต : เรื่องเล่าของความเปลี่ยนแปลง” *วารสารวิชาการนวัตกรรมสื่อสารสังคม*. 7(1) : 84-103.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. (2536). *ขุนนางอยุธยา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- วรพร ภู่งศ์พันธ์. (2542). *ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ. 1767*. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2528). จดหมายเหตูปเตอร์ วิลเลียมสัน ฟลอริส (Peter Williamson Floris) : การใช้เอกสารต่างประเทศสอบวินิจัยพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขาเฉพาะรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ/อินทราชา/ทรงธรรม (ค.ศ. 1610-1628). (แปลโดย อนันต์ชัย เลหาะพันธ์.) *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*. 8 (1), 2528 : 5-30.
- ศุกลรัตน์ ธาราศักดิ์. (2531). *สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- สมจัย อนุมานราชชน. (2563). *การทูตของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพนรัตน์. (2558). *พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนตรวจสอบชำระจากเอกสารตัวเขียน*. (ศานติ ภักดีคำ, ผู้ตรวจสอบ). กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- สุรางค์ศรี ดันเสียงสม. (2520). *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรางค์ศรี ดันเสียงสม, (ผู้รวบรวมและเรียบเรียง). (2528). *380 ปี สัมพันธไมตรีญี่ปุ่น-ไทย*. กรุงเทพฯ : บริษัท มังกรการพิมพ์และโฆษณา จำกัด.
- อารักษ์ ตียาภรณ์. (2529). *ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น* *วารสารญี่ปุ่นศึกษา*. 3(4) : 20-25.

อิชิอิ โยเนะโอะ และ โยชิกาวะ โทชิฮารุ. (2542). *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี*. (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสายชล วรรณรัตน์, บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

Dhiravat Na Pombejra. (1984). *A Political History of Siam under the Prasarthong Dynasty, 1629-1688*. Ph.D. Dissertation University of London.

Liem, Vu Due. (2011). “*Japanese Military Involvement in Ayutthaya, 1600-1630*”. Bangkok : Asian Research Center for Migration, Chulalongkorn University. Retrieved April, 20 2020, from <http://arcmthailand.com/document/documententer/janpnese%20military%20involvement%20ayuatthaya%201600%20%201630.pdf>.

Nishioka, Hideo. (1977). *A Chronological History Between Thailand and Japan*. Tokyo : Keio University Press.

Smith, George Vinal. (1974). *The Dutch East India Company in the Kingdom of Ayutthaya, 1604-1694*. Illinois : Northern Illinois University Press.

Yoko, Nagazumi. (1999). “*Ayutthaya and Japan : Embassies and Trade in the Seventeenth Century*”. in Form Japan to Arabia : Ayutthaya Maritime Relations with Asia. pp.89-103. Kennon Breazeale (ed.). Bangkok : The Foundation for the Promotion of Social Science and Humanities Textbooks Project.

จริยธรรมในการตีพิมพ์ของวารสารสหวิทยาการ

หน้าที่และความรับผิดชอบของผู้เขียน

1. ผู้เขียนรับรองว่าผลงานที่ส่งมานั้นเป็นผลงานใหม่ของผู้เขียนและผู้ร่วมเขียน และไม่เคยตีพิมพ์มาก่อนหรืออยู่ระหว่างการพิจารณาตีพิมพ์ในวารสารอื่น
2. ผู้เขียนรับรองว่าผลงานที่ส่งมานั้นไม่มีการคัดลอกหรือลอกเลียนผลงานส่วนใดส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดจากผลงานวิชาการทั้งของตนเองและผู้อื่น และมีการอ้างอิงผลงานอย่างถูกต้องตามรูปแบบที่วารสารสหวิทยาการกำหนด
3. ผู้เขียนขอรับรองว่าได้รายงานข้อเท็จจริงที่ได้จากการทำวิจัยตามจริง ไม่มีการบิดเบือนหรือให้ข้อมูลที่เป็นเท็จ
4. ในกรณีที่มิผู้เขียนร่วม ผู้เขียนร่วมทุกคนได้เห็นชอบกับต้นฉบับบทความและเห็นชอบกับการส่งต้นฉบับให้วารสารสหวิทยาการพิจารณา
5. ข้อคิดเห็นที่ปรากฏในบทความถือเป็นความคิดเห็นและความรับผิดชอบโดยตรงของผู้เขียนบทความและผู้เขียนร่วม
6. กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ที่จะปฏิเสธการตีพิมพ์หากพบว่าบทความเดียวกันนี้ได้รับการเผยแพร่และตีพิมพ์ในแหล่งอื่นมาก่อน หรือเป็นการลอกเลียนเนื้อหาจากแหล่งอื่น

หน้าที่และความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการ

1. กองบรรณาธิการเป็นผู้พิจารณาว่าบทความที่ส่งมานั้นมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวารสารสหวิทยาการหรือไม่ หากบทความนั้นไม่เหมาะสมหรือไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวารสารฯ กองบรรณาธิการจะรีบแจ้งผู้เขียนบทความให้ทราบเพื่อนำบทความไปเสนอต่อวารสารอื่นที่เกี่ยวข้อง
2. กองบรรณาธิการมีการตรวจสอบการพิมพ์ซ้ำซ้อน (duplication) และการลอกเลียนผลงานวิชาการ (plagiarism)
3. กองบรรณาธิการไม่เปิดเผยเนื้อหาหรือข้อมูลในบทความระหว่างที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์
4. กองบรรณาธิการไม่เปิดเผยข้อมูลของผู้เขียนบทความและผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินบทความให้อีกฝ่ายหนึ่งทราบหรือเปิดเผยแก่บุคคลอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องในระหว่างที่บทความอยู่ระหว่างการประเมิน
5. หากกรณีที่ผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินบทความทั้ง 3 ท่าน มีความเห็นขัดแย้งกัน กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ที่จะพิจารณาการดำเนินงานขั้นต่อไป
6. ลำดับของการตีพิมพ์บทความจะพิจารณาจากลำดับก่อนหลังในการส่งบทความให้แก่วารสาร ความน่าสนใจของบทความ และความเหมาะสมอื่น

หน้าที่และความรับผิดชอบของผู้ประเมิน

1. ผู้ประเมินบทความต้องไม่เปิดเผยข้อมูลหรือเนื้อหาส่วนใดส่วนหนึ่งของบทความในระหว่างที่บทความนั้นยังไม่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่
2. ผู้ประเมินต้องประเมินบทความด้วยความเป็นกลางปราศจากอคติและคำนึงถึงประโยชน์ที่ผู้อ่านบทความจะได้รับ ตลอดจนให้คำแนะนำและแนวทางแก้ไขปรับปรุงบทความในเชิงสร้างสรรค์
3. ผู้ประเมินส่งผลการประเมินตามกำหนดเวลาและรับผิดชอบต่อการประเมินของตน
4. หากภายหลังจากที่ผู้ประเมินตอบรับประเมินบทความใดบทความหนึ่งแล้วพบว่าไม่มีความเชี่ยวชาญเนื้อหาในระดับที่มากพอที่จะวิจารณ์บทความดังกล่าวได้อย่างมีคุณภาพ ผู้ประเมินบทความจะรีบแจ้งให้กองบรรณาธิการทราบเพื่อหาผู้ทรงคุณวุฒิอื่นที่มีความเชี่ยวชาญประเมินแทน

Journal of Integrated Sciences Volume 20, Issue 1 (Jan-Jun 2023)

วารสารสหวิทยาการ ปีที่ 20 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2566)